



UMHIS

POPLAVA, ZEMljOTRES, SMOG

**Edicija ZBORNICI**

**Knjiga 11**

**Izdavač**

Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest (UMHIS)

**Glavni i odgovorni urednik**

Amir Duranović

**Recenzenti**

Husnija Kamberović

Edin Radušić

---

CIP - Katalogizacija u publikaciji  
Nacionalna i univerzitetska biblioteka  
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

504.4(497.6)(091)(082)

**POPLAVA, zemljotres, smog** : prilozi ekohistoriji Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću : zbornik radova / [glavni i odgovorni urednik Amir Duranović ; prijevodi rezimea na engleski jezik Nermina Filipović, Selma Đuliman]. - 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. - Sarajevo : Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, 2020. - 281 str. : ilustr. ; 21 cm. - (Edicija Zbornici ; knj. 11)

O autorima: str. 277-281. - Bibliografija uz svako poglavljje ; bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Summaries.

ISBN 978-9926-477-02-8

---

COBISS.BH-ID 39278342

# **POPLAVA, ZEMLJOTRES, SMOG:**

## Prilozi ekohistoriji Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću

ZBORNIK RADOVA  
Drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje



Sarajevo, 2020.

Realizaciju projekta i štampanje ovog zbornika omogućio:



# SADRŽAJ

PREDGOVOR DRUGOM IZDANJU .....	7
PREDGOVOR.....	11
Amir Duranović POPLAVA, ZEMLJOTRES, SMOG: PRILOZI EKOHISTORIJI BOSNE I HERCEGOVINE U 20. STOLJEĆU .....	13
Enes S. Omerović VELIKE POPLAVE U BOSNI I HERCEGOVINI (1918-1941) .....	27
Vera Katz POPLAVE U BOSNI I HERCEGOVINI POSLJEDICE I POKUŠAJI ZAŠTITE (1965-1976).....	101
Aida Ličina Ramić „OD EKOLOŠKE KATASTROFE DO OLIMPIJSKOG GRADA“ SARAJEVO 1971-1984. ....	155
Dino Dupanović POLITIČKE POSLJEDICE ZEMLJOTRESA U BOSANSKOJ KRAJINI 1969. GODINE.....	205
O AUTORIMA .....	277



## PREDGOVOR DRUGOM IZDANJU

Kada smo pri kraju 2019. godine u Udruženju za modernu historiju (UMHIS) završavali realizaciju još jedne faze projekta „Historiografija i nacionalizam“ i objavili dva nova zbornika radova, pojavila se izgledna mogućnost da početak naše zajedničke priče sa Fondacijom Heinrich Böll (HBS), zbornik radova o temama iz bosanskohercegovačke ekohistorije u 20. stoljeću, štampamo u novom izdanju. Ideju smo brzo prihvatili, završili organizacijske i operativne poslove, ali je slijed okolnosti i događaja u Bosni i Hercegovini i cijelom svijetu dijelom utjecao da se ova knjiga pojavi sada, sredinom 2020. godine. Sarajevo je baš tada, kao skoro i svake godine, laganou tonulo u tamu smoga i otežanog disanja pa su građani Sarajeva svježi zrak i olakšanje tražili na okolnim planinama. S početkom nove godine, širom svijeta se ubrzano širio virus COVID-19, i vrlo brzo smo se svi našli u karantenu. U martu mjesecu, u našem susjedstvu, grad Zagreb bio je pogoden snažnim zemljotresom. Univerziteti, akademije, škole, administracija – svi smo radili putem različitih online platformi. Razmjena iskustava među historičarima i njihov javni angažman bio je orientiran na objašnjavanja kako se u prošlosti svijet suočavao sa epidemijama, zdravstvenim problemima i slično, a struč-

ni portali su počeli intenzivno predstavljati kolegice i kolege historičare koji se bave temama iz historije zdravstva i socijalne zaštite. Drugim riječima, „velike historiografske teme“ i njihovi nosioci, zamijenjene su onim manje popularnim, ali, pokazalo se, izuzetno značajnim. Iz tog uvjerenja objavljujemo ovu knjigu, znajući da može biti korisna kako akademskoj, tako i široj javnosti.

O značaju tema koje prezentiramo u ovom zborniku možda najbolje govore pozitivne reakcije stručne publike u Bosni i Hercegovini i šire, a koje smo evidentirali u protekle skoro tri godine od kada je štampano prvo izdanje. Knjiga je doživjela nekoliko veoma posjećenih promocija u Bosni i Hercegovini, predstavljena je na Kliofestu u Hrvatskoj i History Festu u Bosni i Hercegovini, napisano je više veoma afirmativnih prikaza, a njeno online izdanje distribuirano je putem različtih akademskih online platformi. Rekli bismo, dovoljno argumenata i ohrabrenja da knjigu učinimo dostpunom ponovo u novom formatu.

Opredjeljenje Fondacije Heinrich Böll da finansijski omogući objavlјivanje drugog izdanja ohrabrilo nas je kao autore da u kratkom roku dotjeramo, korigiramo i dopunimo naše tekstove s ciljem njihova unaprjeđenja. Novi format u kojem objavljujemo ovaj zbornik rezultat je želje da naše zajedničke aktivnosti i napor u realizaciji projekta „Historiografija i nacionalizam“ uvežemo u prepoznatljivu formu kako u vizuelnom identitetu knjige, tako i u izboru tema kojim se želimo baviti. Vjerujemo da će time naš napor jednom biti prepozнат kao nastojanje da se prošire vidici bosanskohercegovačke historiografije i da se mlađim generacijama historičara ostavi u nasljeđe

još jedan horizont, po mogućnosti drugačiji od dominantnih historiografskih tema i narativa.

Svim kolegicama i kolegama koji su aktivno učestvovali u saradnji i realizaciji projektnih aktivnosti u proteklom periodu želimo iskazati našu zahvalnost. Posebno se zahvaljujem prof. dr. Husniji Kamberoviću, na podršci i ohrabrenju da preuzete obaveze valjano provodimo kraju, Fondaciji Heinrich Böll, Marion Kraske i Ameli Sejmenović Burić, na ohrabrenju i izboru da baš mi budemo saradnici čije će projekte podržati. Autorima zahvaljujem na povjerenu i korektnom odnosu prilikom pripreme rukopisa, recenzentima na spremnosti da podrže drugo izdanje ovog zbornika, Selmi Đuliman jer prepoznaje naš rad i želi biti dio našeg tima, Asimu Biliću, jer svojim dizajnerskim rješenjima prepoznaje naše ideje. Svim drugim kolegicama i kolegama, koji su učestvovali u realizaciji prvog izdanja ove knjige, također izražavam svoju zahvalnost. U ime svih nas zajedno, zahvaljujem se članovima naših porodica jer zajedno dijelimo radost!

Sarajevo, maj 2020.

Amir Duranović



## PREDGOVOR

Knjiga koja je pred Vama, Zbornik radova o temama iz bosanskohercegovačke ekohistorije u 20. stoljeću, predstavlja rezultat nastojanja kolegica i kolega historičara da svoje istraživačke ambicije i namjere iskažu i u pravcu koji nije naročito uobičajen u bosanskohercegovačkoj historiografiji. Već duži niz godina ideja o jednoj ovakvoj knjizi razmatrala se u ugodnim razgovorima koje smo međusobno vodili, a potom su kolege sačinile bazu za projekt koji je dio njihova istraživanja usmjerio u pravcu prikupljanja izvora i literature za sagledavanje fenomena poplava u bosanskohercegovačkoj historiji u 20. stoljeću. Kako su se u međuvremenu naša istraživanja i prikupljanje literature širili, tako su i mogućnosti za nova istraživanja postajale veće. Pojmovi historije okoliša i ekohistorije sve su češće bili dio naše gotovo svakodnevne komunikacije, što je na kraju uobličeno u projekt za koji smo se iskreno nadali da može dobiti određenu podršku i da će time naše želje postati realnost.

U Udruženju za modernu historiju (UMHIS) dobili smo podršku profesora i učitelja dr. Husnije Kamberovića, nakon čega smo jedinstvenu cjelinu, projekt koji je podrazumijevao istraživanje i objavljivanje radova, ponudili

Fondaciji Heinrich Böll, čiji je Ured za Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju i Albaniju smješten u Sarajevu. Rezultat naše međusobne saradnje jeste Zbornik radova, koji upravo držite u rukama. Za ostvarenje tog cilja, pored autora, koji su uložili najznačajniji napor, jer su u relativno kratkom vremenskom roku trebali obaviti istraživanja i napisati radove, poseban doprinos nastanku ovog zbornika dali su naši prijatelji uključeni u različite faze tokom realizacije ovoga projekta. Stoga se posebno želimo zahvaliti prof. dr. Husniji Kamberoviću, našem profesoru i kolegi. Marion Kraske, direktorka sarajevskog Ureda Fondacije Heinrich Böll i Amela Sejmenović, saradnica u Uredu Fondacije, uvijek su bile spremne saslušati naše nedoumice tokom realizacije projekta, na čemu smo im posebno zahvalni. Kao urednik i voditelj projekta želim se također zahvaliti mojim kolegama i prijateljima, saradnicima na projektu i autorima tekstova u ovome zborniku. Zahvalnost dugujem i našim saradnicama prilikom uređivanja Zbornika, dr. Mireli Omerović, koja je korektno lektorisala naše tekstove, te prof. Nermini Filipović, koja je prevela sažetke na engleski jezik. Vjerujemo kako će tekstovi koji slijede ispuniti barem dio vaše čitalačke znatiželje.

Pariz, novembar 2017. godine

Amir Duranović

# POPLAVA, ZEMLJOTRES, SMOG: PRIZICI EKOHISTORIJI BOSNE I HERCEGOVINE U 20. STOLJEĆU

Amir Duranović

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Pitanje odnosa čovjeka i prirode te njihove međusobne povezanosti i uvjetovanosti staro je koliko i sam život čovjeka u prirodi. Čudi, zbog toga, činjenica da se historija okoliša ima smatrati veoma mladom akademskom disciplinom, o čemu su do sada napisani brojni i veoma utedeljeni historiografski tekstovi. Još od vremena antičkih pisaca, Herodota, Tukidida, Plinija Starijeg, da spomenemo samo neka imena, autori su bili zainteresirani da svojim čitaocima ponude informacije o ljudima, ali i o prirodi. Ponekad se redoslijed mijenja na način da su u prvi plan isticani prirodni ambijent, pa potom čovjek, odnosno društvo. Razumijevanje potrebe da se pojasne odnos prirode i čovjeka bilo je sastavnim dijelom brojnih autorskih poduhvata, a određene autore valja naročito spomenuti upravo zbog činjenice da su u kasnijim, veoma brojnim interpretacijama i tumačenjima ostali

zapamćeni po tome što su pojedine aspekte odnosa prirode i čovjeka tretirali na izuzetno specifičan i originalan način. Tokom srednjeg vijeka, naprimjer, poznati arapski učenjak Ibn Haldun u *Mukadimi*, djelu po kojem je postao prepoznatljiva svjetska figura, tretira pitanje odnosa različitih klimatskih zona i njihova utjecaja na zajednice ili društva koji u njima žive. Razmatrajući pitanja zakonitosti u postanku, razvitu i nestanku naroda i civilizacija iznosi svoje viđenje historijskog razvitka koje se zasniva na međusobnoj povezanosti prirodnih, dakle klimatskih i geografskih, s jedne i društvenih uvjeta s druge strane.<sup>1</sup>

Pored navedenih, brojni su autori svojim dosadašnjim radom zadužili sada već generacije onih drugih, koji su tokom 20. stoljeća utemeljili zaseban pravac istraživanja i razumijevanja historije, a čije je osnovno polazište istraživanje i prezentiranje odnosa prirodnog okruženja i društva, što se najčešće naziva historijom okoliša ili ekohistorijom, mada i o ovoj terminološkoj razlici postoje debate među historičarima. Značajan napredak u izučavanju odnosa prirodne sredine i društava dala su nastojanja evropskih kolonijalnih sila, čiji su istražitelji izučavali prirodu i društvene relacije u kolonijama s ciljem olakšavanja procesa upravljanja oslojenim teritorijama.<sup>2</sup> Najsnažniji zamah i stvarno utemeljenje kao zasebne istraživačke oblasti historija okoliša je imala od sredine 20. stoljeća na ovomo, što vremenski koïncidira sa velikim industrijskim razvojem, ali i pratećim i veoma značajnim pitanjima zaštite životne sredine, borbe protiv zagađenja zraka i okoliša, te nastojanja da se smanje

---

<sup>1</sup> Clauss & Marriott. 2017. 331.

<sup>2</sup> Clauss & Marriott. 2017. 331-336.

štetni efekti prema prirodnom ambijentu u kojem sada živimo, odnosno, disciplina se razvija uporedno sa razvojem ekološkog pokreta. Historija okoliša svoje mjesto je s razlogom nalazila i u tekstovima najreprezentativnijih imena historijske nauke 20. stoljeća. Najprepoznatljivije ime u tom smislu – francuski historičar Fernand Braudel u svome djelu *Mediteran i mediteranski svijet u doba Filipa II* (prvi dio ove studije), koje su još uvijek smatra jednim od klasičnih djela svjetske historiografske literature, posvećuje analizi prirodnog ambijenta i ekonomskih pitanja prije nego analizira pitanja iz „historije“, iako i tada zanemaruje „nacionalne“ granice čineći na taj način jedinstvenu studiju o strukturama širim i trajnijim od različitih političkih jedinica.<sup>3</sup>

Kako se po okončanju Drugog svjetskog rata gravitacijski centar s evropskog kontinenta pomjerio u SAD, isto se desilo i sa daljim razvojem historije okoliša kao zasebnog pristupa u historijskoj nauci. Danas američke historičare okoliša mnogi smatraju za referentne autore u ovom segmentu historijske nauke jer ima nekoliko poznatih američkih historičara okoliša koji su značajno doprinijeli kako utemeljenju ciljeva i metoda historije okoliša, tako i nijansiranom definiranju i razlikovanju pojmove historija okoliša i/ili ekološka historija. Jedan od istaknutijih, J. Donald Hughes, autor zapažene studije o historiji okoliša,<sup>4</sup> raspravljujući o tri dimenzije historije okoliša u istoimenome radu, ukazuje na stavove svojih kolega, A. T. Grovea i Olivera Rackhama, koji smatraju da historiju okoliša, kao zasebnu oblast istraživanja (*en-*

<sup>3</sup> F. Braudel. 1997. I svezak.

<sup>4</sup> J. Donald Hughes. 2016.

*vironmental history*), treba definirati baš kao takvu, kao historiju okoliša (*history of the environment*), a da historiju koja uključuje živa bića, dakle i ljude, treba nazivati ekološkom historijom (*ecological history*). Bez obzira na nastojanje da dođe do jasnog terminološkog razgraničenja, nastavlja dalje Hughes, spomenuti se dvojac u svojim radovima ipak i dalje fokusira na promjene u krajoliku, dakle prirodnom ambijentu, a manje na društvene, ekonomske ili kulturne promjene.<sup>5</sup> I iz ovdje navedenog je vidljivo kako se radi o oblasti istraživanja sa zasebnom terminologijom i ciljevima u istraživanju, a što je izuzetno važno, i sa naročitom dinamikom razvoja. Naime, kako se ipak radi o mladoj i dinamičnoj akademskoj disciplini, koja je, evidentno je to iz fokusa njenoga istraživanja, istovremeno i izuzetno multidisciplinarna, vrijedilo bi barem jednim primjerom ukazati na obim literature nastale u proteklim decenijama, iako ovaj tekst ni u kom slučaju ne bi trebalo razumijevati kao nastojanje da se sagleda cjelina. Naime, to je u današnjim uvjetima rada i dinamici koju je moguće evidentirati, ali teško i do kraja pratiti, gotovo nemoguće shvatiti kao ciljeve koje bi pred sebe postavio bilo koji pojedinac.

J. R. McNeill, također jedan od američkih autora, u svom radu kojim nastoji obuhvatiti promjene koje je historija okoliša kao disciplina doživjela u vremenskom periodu od sredine 1980-ih godina 20. stoljeća do početka novog milenija prisjeća se Richarda Whitea, kojem je, kako je sam naveo, sredinom osamdesetih godina trebalo „cijelo jedno ljeto“ kako bi iščitao literaturu iz discipline koja

---

<sup>5</sup> J. Donal Hughes. 2008. 5.

se ubrzano razvijala.<sup>6</sup> McNeill na početku novoga milenija tvrdi kako je, iako je bio selektivan u pristupu i svoja za-pažanja iznosi samo na osnovu analize odabranih teksto-vaa, disciplina toliko uznapredovala da se obim literature može smatrati barem 100 puta većim od onog s kojim se suočio R. White 1985. godine, a od objavljuvanja McNeillova rada do danas prošlo je dodatnih petnaestak godina.<sup>7</sup> Radi se, dakle, o izuzetnoj dinamici, koja je, sasvim prirodno, morala svoga odraza naći i u našem regionu.

Iako bismo u slučaju bosanskohercegovačke historiografije teško mogli naći primjere velikih projekata ili radova koji bi se u pristupu, metodu, načinu izbora i elab-oratione tema, odabiru arhivske građe i sl. mogli mjeriti s primjerima koje imamo u bosanskohercegovačkom susjedstvu, treba ipak skrenuti pažnju da je možda potrebno učiniti dodatni napor kako bismo iz dosadašnjih dostignuća bosanskohercegovačke historiografije, ali ne samo historiografije, apostrofirali autore i njihove radeve koji su, makar i u najširem luku, skretali pažnju na značaj teme koju ovdje posebno prezentiramo. Istovreme-ne, vrijedno je naše pažnje nastojanje kolega iz susjedne Hrvatske okupljenih oko projekta „Triplex Confinium: hrvatska višegraničja u euromediterskom kontekstu“, koji su ustanovili prof. dr. Drago Roksandić i prof. dr. Karl Kaser 1996. godine saradnjom više srodnih institucija u Hrvatskoj, Austriji i Mađarskoj. Od začetka projekta 1996. godine do danas „Triplex confinium“ je ponudio niz susreta, konferencija i kolokvija, što uz značajan broj objavljenih naslova te registrirano Društvo za hrvatsku

<sup>6</sup> J. R. McNeill. 2003. 5.

<sup>7</sup> J. R. McNeill. 2003. 5.

ekonomsku povijest i ekohistoriju, koje objavljuje i svoj časopis *Ekonomski i ekohistorija*, čini projekt prepoznatljivom i referentnom tačkom za razmišljanje o novim pravcima razvoja historiografijā u regionima centralne i jugoistočne Evrope.<sup>8</sup> Odjeci ovakvih istraživanja s pravom se mogu i trebaju osjetiti i u Bosni i Hercegovini, a pojedine teme iz bosanskohercegovačke ekohistorije 20. stoljeća mogle bi biti skromno, ali dobro polazište za dalji razvoj bosanskohercegovačke historiografije.

Godina 1918. je, prema prognozama *Bošnjaka*, zvaničnog kalendara, trebala biti „više suha nego vlažna. Proljeće [biće] najviše neugodno i hladno sa mnogo mrazova, neugodna zraka sve do juna. Ljeto [biće] vrlo vruće i suho. Jesen [biće] više suha nego mokra, premda ima već u oktobru mrazova [biće] novembar ipak najviše topao. Zima [biće] blaga bez snijega nu vjetrovita“.<sup>9</sup> Takav je, dakle, trebao biti „karakter godine“ prema prognozama. Iako ne treba isključiti mogućnost da se 1918. godina negdje u Bosni i Hercegovini pamtila upravo po ovim karakteristikama, ipak su politički događaji iz 1918. godine ostali onaj faktor prepoznavanja koji je opredijelio i hronologiju u bosanskohercegovačkoj historiografiji na „prije“ i „poslije“. Ovaj zbornik radova pokušava vrijeme poslije 1918. godine promatrati iz perspektive koja i nije naročito prisutna u bosanskohercegovačkoj historiografiji, ako je uopće i ima. Analiza odnosa prirode i društva u vrijeme elementarnih nepogoda u širem, odnosno velikih poplava, zagađenja zraka i vode te zemljotresa u užem smislu u bosanskohercegovačkoj historiji 20. sto-

<sup>8</sup> Fürst-Bjeliš, Cvitanović, Petrić. 2011. 175-198.

<sup>9</sup> *Bošnjak*. 1918. 3.

ljeća problematizirano je na konkretnim primjerima, o čemu u ovom zborniku iscrpno pišu Enes S. Omerović, Vera Katz, Aida Ličina Ramić i Dino Dupanović.

E. S. Omerović u svome tekstu tretira pitanje „velikih poplava“, „istorijskih poplava“ odnosno „katastrofalnih poplava“ u vremenskom periodu od dvije decenije između dva svjetska rata s posebnim fokusom na tri specifična slučaja, odnosno poplave iz 1925, 1932. i 1934. godine, a koje su, sudeći po obimnom izvornom materijalu korištenom prilikom pisanja ovoga rada, s pravom dobine gore navedene epitete. Analizom padataka prikupljenih s mjernih stanica u dužem vremenskom periodu, zatim odabranim primjerima iz štampe te drugom vrstom primarne izvorne građe Omerović rekonstruira tri slučaja „velikih poplava“ u kontekstu prirodne pojave, kao što je poplava, sa društvenom reakcijom. U fokusu analize dijelova rada koji govore o društvenoj reakciji na prirodnu pojavu su pitanja trenutnih reakcija kao što su evakuacija i spašavanje stanovništva i njihovih dobara, ali i dugoročnih reakcija poput finansiranja izgradnje odbrambenih mehanizama, nasipa, kao i projekata zaštite oštećene infrastrukture i slično. Na kraju rada Omerović zaključuje kako su kratkoročne i dugoročne posljedice ovih prirodnih nepogoda ustvari pokazale da prvo bitna nespremnost lokalnih vlasti u vrijeme poplava vremenom postaje ipak pitanje koje se mijenja u pozitivnom pravcu na način da su takvi slučajevi zapravo bili pokretači pozitivnih promjena, jer su jačali svijest o potrebi „održavanja, izgradnje i proširenja odbrambenih objekata“, ali su utjecali i na izmjenu „odnosa lokalnog stanovništva na ugrozenim područjima prema vlastitoj sigurnosti“.

Pitanjem poplava i njihovih posljedica te mjerama zaštite u šezdesetim i sedamdesetim godinama 20. stoljeća bavila se Vera Katz, koja također polazi od definiranja istraživačkog problema jednako kao i Omerović, ali se opredjeljuje za drugi tip definicija stvarajući na taj način proširenu ponudu prema čitaocima, odnosno doprinosi da zbornik kao cjelina ne bude jednostrano orijentiran. Upravo suprotno, sličnosti i razlike između prva dva teksta zapravo pokazuju širinu mogućnosti u pristupu istraživanju istog prirodnog fenomena. Pored navedenog, Katz tretira konkretnе slučajeve poplava u slivovima pojedinih rijeka u Bosni i Hercegovini u razmatranom vremenskom periodu, zatim nudi brojne podatke o finansijskom aspektu prouzročenih šteta, štetama nanesenim naseljima, infrastrukturnim objektima i zemljištu, te mjerama zaštite i odbrambenim mehanizmima kreiranim s ciljem sprečavanja štetnih posljedica u budućnosti. Uz navedeno, Katz prati i promjenu zakonodavstva u SFR Jugoslaviji, odnosno njenim republikama, a u vezi sa zaštitom riječnih tokova, politikama razvoja i upravljanja vodoprivredom te studijama o uređenju pojedinih riječnih korita. Također, raspravlja i o općem trendu industrijskog razvoja i njegovim posljedicama na riječne tokove u Bosni i Hercegovini na kraju sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 20. stoljeća.

Za razliku od prva dva teksta, koji u fokusu imaju poplave i rijeke u Bosni i Hercegovini uopće, Aida Ličina Ramić svojim radom fokusira se na pitanja iz historije grada Sarajeva, odnosno na teme iz oblasti urbanizacije, izgradnje saobraćajne i komunalne infrastrukture te praktičih problema planiranja i upravljanja komunalnim pita-

njima kao što su vodosnabdijevanje, toplifikacija, zaštita riječnih korita, zagađenja zraka i vode, odvoz i odlaganje smeća, te projektima preobrazbe grada Sarajeva, koji je, kako se navodi u ovome tekstu, s početka sedamdesetih godina bio „ekološka katastrofa“, da bi 1984. godine postao „olimpijski grad“, čija izmijenjena infrastruktura pokazuje snagu društveno-političkog organiziranja s ciljem poboljšanja i izmjena standarda života. Brojni su primjeri na kojima se vidi kako se Sarajevo transformiralo u decenijama poslije Drugog svjetskog rata, počevši od rasta broja stanovnika, industrijalizacije, jačanja komunalne infrastrukture, ali i pratećim problemima zaštite čovjekove životne sredine. Sve navedeno, dakako, prati i analiza kretanja unutar društveno-političkih struktura, lokalne administracije i nastojanja da se preobrazba grada izvede u skladu sa projektom ekološkog karaktera.

Posljednjim radom u ovome zborniku Dino Dupanović tretira još jedan veliki prirodni fenomen, zemljotres, konkretno u Banjoj Luci 1969. godine, ali se svojim radom uglavnom fokusira na njegove društveno-političke posljedice u Bosni i Hercegovini. Polazište za analizu u ovome radu bile su konkretne posljedice koje je zemljotres u Banjoj Luci prouzročio, a to su u najvećoj mjeri bila pitanja privremenog smještaja građana koji su ostali bez svojih stanova, kuća i sl. No, pitanje odnosa prema obnovi Banje Luke poslije zemljotresa vremenom se pretvorilo u značajno političko pitanje za razumijevanje odnosa unutar Saveza komunista Bosne i Hercegovine, ali i sredstvo u široj političkoj borbi na jugoslavenskom nivou. Naime, ubrzo nakon zemljotresa u Banjoj Luci povučena je paralela s istim događajem u Skoplju nekoliko godina ranije,

pa je bosanskohercegovačko političko rukovodstvo svoju poziciju prema saveznom centru gradilo na uvjerenju da prema Banjoj Luci trebaju biti primijenjeni isti modeli finansiranja kao što je to bio slučaj sa Skopljem. Kako politička, ali ni ekonomska situacija početkom sedamdesetih godina u Jugoslaviji nije bila identična onoj iz 1963. godine, tako su diskusije o obnovi Banje Luke postale i sredstvo za političku borbu između jugoslavenskih republika, ali i unutar bosanskohercegovačkog političkog rukovodstva, gdje se kao posebno upečatljivi primjeri ističu slučajevi Osmana Karabegovića i Hajre Kapetanovića u odnosu na bosanskohercegovačko partisko rukovodstvo, na čijem se čelu tada nalazio Branko Mikulić.

Ovim tekstovima, dakle, zaokružujemo cjelinu Zbornika, koji u svome fokusu ima tri ključne riječi, tri fenomena – poplavu, zemljotres i smog, s ciljem da čitalačkoj publici ponudimo štivo koje će ukazivati na nove perspektive i nove mogućnosti u istraživanjima kako bismo, nadamo se, bosanskohercegovačku historiografiju približili aktuelnim trendovima, ali i kako bi se uvidjele mogućnosti za nova istraživanja koju historičari mogu i trebaju znati prepoznati.

## IZVORI I LITERATURA

1. *Bošnjak. Zvanični kalendar za prostu 1918. godinu.* 1918. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
2. Braudel, Fernand. 1997. *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II. Svezak I.* Zagreb: Izdanja Antibarbarus (Prijevod djela: La Méditerranée et le monde méridional à l'époque de Philippe II).

3. Clauss, Peter & Marriott, John. 2017. *History: An Introduction to Theory, Method and Practice*. Second Edition. London: Routledge, Taylor & Francis Group.
4. Fürst-Bjeliš, Borna, Cvitanović, Marin, Petrić, Hrvoje. 2011. „Što je povijest okoliša u Hrvatskoj?“ Pogovor u knjizi: J. Donald Hughes, *Što je povijest okoliša?* Zagreb: Disput, 175-198.
5. Hughes, J. Donald. 2016. *What Is Environmental History?* Cambridge Polity Press.
6. Hughes, J. Donald. 2008. „Three Dimensions of Environmental History“, *Environment and History* 14 (3). Cambridgeshire: The White Horse Press, 1-12.
7. McNeill, John Robert. 2003. „Observations on the Nature and Culture of Environmental History“, *History and Theory, Theme Issue* 42. Middletown: Wesleyan University, 5-43.

## FLOOD, EARTHQUAKE, SMOG:

CONTRIBUTIONS TO THE 20<sup>TH</sup> CENTURY ENVIRONMENTAL HISTORY  
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

### Summary

The issue of the relationship between man and nature and their mutual connection and condition is as old as the life of humans in nature. Thus, the fact that environmental history, of which numerous and well-founded historiographic texts have been written, is a very young academic discipline is rather surprising. Attempts of the European colonial powers resulted in a considerable progress in relation to the study of the relationship between the natural environment and the society, for those re-

searchers studied nature and social relations in colonies for the purpose of alleviating the management processes in the conquered territories. It was only in the mid-20<sup>th</sup> century onwards that environmental history saw the strongest swing, when it was established a separate research area; that coincides with a profound industrial development, as well as the accompanying important environmental protection issues, fight against air and environmental pollution, as well as attempts to reduce the negative effects on the natural ambience in which we now live. Thus, the discipline developed in parallel to the environmental movement, and environmental history reasonably found its place in texts of the most prominent 20<sup>th</sup> century historians (e.g. F. Braudel). Although in the case of BiH historiography it is difficult to find examples of large projects or papers that could be measured against the respective examples in the BiH neighbourhood in terms of the approach, method, selection and analysis of themes and selection of the archive material, it should be noted that it is perhaps necessary to invest additional effort in order to present the authors and their papers in BiH historiography, but also beyond historiography itself, even in the broadest sense, since they did present the topics we here elaborate. The publication we hereby present focuses on three keywords – floods, earthquakes and smog, containing texts that on the examples from Bosnia and Herzegovina present the relationship between man and nature in the time of great floods, earthquakes and air pollution. Our goal is to present to the audience the reading material containing new perspectives and new possibilities in research, all for the purpose of bringing BiH historiography closer to the current trends, as well

as to explore the possibilities of new research that historians can and need to be able to recognise.

**Key words:** environmental history, historiography, Bosnia and Herzegovina, flood, earthquake, smog.

Translated by: Selma Đuliman



# VELIKE POPLAVE U BOSNI I HERCEGOVINI (1918-1941)<sup>1</sup>

Enes S. Omerović

Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu

„Zemljotres, požar, pomor ni izbliza se sa poplavom ne mogu meriti. Neodoljiva bujica sve melje i ruši. Ono, čega se dokopa, postaje njen plen, njena svojina, igračka njenih prohteva“.<sup>2</sup>

## „Velike poplave“<sup>3</sup>

Poplave koje su u maju 2014. godine pogodile Bosnu i Hercegovinu, ali i cijeli region, ponovo su u bosanskohercegovački javni prostor vratile već pomalo zabo-

<sup>1</sup> Dio istraživanja korištenih u ovom radu obavljena su u okviru projekta „Velike poplave u Bosni i Hercegovini tokom XX stoljeća“, koji je finansiralo Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, a drugi dio istraživanja obavljen je u okviru projekta „Teme iz bosanskohercegovačke ekohistorije“, koji je finansirao „Heinrich Böll Stiftung“.

<sup>2</sup> „Od Rače do Brčkog“. *Vreme*. Beograd: 20. 4. 1932. 3.

<sup>3</sup> „Velike poplave“. *Novi glasnik Jugoslovenske muslimanske organizacije*. Sarajevo: 17. 11. 1925. 4.

ravljene i dugo vremena nekorištene pojmove – „velike poplave“, „katastrofalne poplave“, „istorijske poplave“, „stoljetne poplave“ itd. Maksimalni vodostaji koji su izmjereni na bosanskohercegovačkim rijekama tokom majske poplave 2014. godine upoređivani su sa sličnim događajima iz prošlosti, odnosno sa poplavama koje su zabilježene u posljednjih 130 godina, od početka hidroloških mjerena u Bosni i Hercegovini.<sup>4</sup> Ne želeći umanjivati historijski značaj poplave iz 2014. godine, koja je maksimalnim vodostajima dostignutim na velikom broju bosanskohercegovačkih rijeka, površinom koju je zahvatila i naročito štetom koju je načinila zaista zaslужila da se nazove „velikom“, „istorijskom“, „katastrofalom“ i „stoljetnom“, smatramo potrebnim utvrditi da li je u prošlosti, odnosno od početka hidroloških mjerena u Bosni i Hercegovini bilo sličnih prirodnih nepogoda koje zasluzuju da ponesu iste epitete.

U dosadašnjoj bosanskohercegovačkoj historiografiji poplave kao uži i elementarne nepogode kao širi pojam, te njihov utjecaj na društvo nisu istraživani. Dok se u evropskoj i svjetskoj historiografiji, pa i u najbližem susjedstvu, već dugo vremena obrađuju teme o interakciji društava i rijeka, u Bosni i Hercegovini još uvijek se bavljenje ovakvim temama ne samo zanemaruje, nego se

<sup>4</sup> Razvoj hidrologije u Bosni i Hercegovini možemo pratiti od 80-ih godina XIX stoljeća, kada se počinju provoditi prva, a zatim i sistematska meteoroška i hidrološka mjerena i istraživanja na ovim prostorima. Postepeno se na bosanskohercegovačkim rijekama počinju uspostavljati/graditi vodomjerne stanice, pa ih je 1900. godine bilo već 57, 1919. godine 104, a 1941. u Bosni i Hercegovini je postojalo 126 vodomjernih stanica za praćenje vodostaja rijeka. Njihova izgradnja te prikupljanje podataka o vodostajima omogućilo nam je sistematsko praćenje vodostaja na bosanskohercegovačkim rijekama i njihovo kompariranje, te utvrđivanje podataka bitnih za našu temu.

posmatra sa podsmijehom i sumnjom u opravdanost takvih istraživanja. Bez pretenzije da se ekološke teme u bosanskohercegovačku historiografiju „uveđu“ kao „velike“ teme, ovim radom želimo skrenuti pažnju na jedan potpuno zapostavljeni segment bosanskohercegovačke historije u periodu između dva svjetska rata.

Izvorni materijal za našu temu predstavlja fragmentarno sačuvana arhivska građa iz Arhiva Jugoslavije u Beogradu i Arhiva Republike Srpske u Banjoj Luci, te onovremena štampa, prije svega beogradski listovi *Politika*, *Vreme* i *Pravda*, banjalučke *Vrbaske novine*, te sarajevski listovi *Novi glasnik Jugoslovenske muslimanske organizacije*, *Večernja pošta* i *Jugoslovenski list*. Ipak, osnova od koje smo započeli naša istraživanja predstavljaju *Izvještaji o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode*,<sup>5</sup> na osnovu kojih smo na jednostavan način detektirali periode sa ekstremnim padavinama i vodostajima. Danas su dostupni periodični godišnji izvještaji od 1923. godine, što je na izvjestan način utjecalo i na određivanje vremenskog okvira naše teme – period između dva svjetska rata. Naime, sistematska hidrološka mjerjenja

---

<sup>5</sup> <http://www.fhmzbih.gov.ba/latinica/P-hidro.php>. *Izvještaji o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode* dostupni su od 1923. godine do danas. U periodu koji mi obrađujemo *Izvještaje* pod navedenim naslovom pripremali su i objavljivali Generalna direkcija voda Ministarstva poljoprivrede i voda Kraljevine SHS (od 1923. do 1927. godine objavili su *Izvještaje* za 1923. i 1924. godinu), zatim Hidrotehničko odjeljenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije (od 1928. do 1941. godine objavili su *Izvještaje* za godine 1925-1938) i Geofizički zavod Nezavisne države Hrvatske (*Izvještaj* za 1939. godinu). *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1940. godinu* objavilo je Hidrotehničko odjeljenje Ministarstva građevina Federativne narodne republike Jugoslavije 1946. godine, a podaci za 1941. godinu objavljeni su u novoj publikaciji *Godišnjak o vodostajima*, koji je izdavala Savezna uprava hidrometeorološke službe Federativne narodne republike Jugoslavije od 1947. godine.

u Bosni i Hercegovini sprovode se još od kraja XIX stoljeća, ali tek su od 1923. godine podaci sa vodomjernih stanica publikovani, čime je omogućeno njihovo kontinuirano praćenje i poređenje. Iako od 1932. godine, po red podataka za tekuću godinu, *Izvještaji* nude i podatke o postignutim maksimalnim (rekordnim) vodostajima od početka hidroloških mjerena za svaku od vodomjernih stanica, time ipak nije omogućen i potpuni uvid u rani je prikupljene podatke. S druge strane, tokom Drugog svjetskog rata na većini vodomjernih stanica prestaje se s kontinuiranim praćenjem i prikupljanjem podataka o vodostajima, mnoge vodomjerne stanice su zapuštene, oštećene ili uništene, a nakon završetka rata mnoge od njih nisu odmah obnovljene ili su mijenjane kote na kojima su postavljene.

Na osnovu prikupljene građe u ovom radu namjeravamo utvrditi da li je u Bosni i Hercegovini u posmatranom periodu bilo poplava koje možemo nazvati „velikim“, „historijskim“, „stoljetnim“ ili „katastrofalnim“, opisati njihov razarajući utjecaj i posljedice na život stanovaštva u dolinama bosanskohercegovačkih rijeka, te reakciju organa vlasti tokom i nakon poplava.

Na samom početku bilo je neophodno odgovoriti na pitanje da li je do 1941. godine na prostoru Bosne i Hercegovine bilo poplava koje možemo smatrati „velikim“, „historijskim“, „katastrofalnim“, „stoljetnim“. Za davanje odgovora na ovako postavljeno pitanje morali smo, prije svega, utvrditi kriterije prema kojima bismo klasificirali i razlikovali „velike“ poplave od periodičnih, koje se dešavaju jednom, pa i više puta u toku jedne godine na manjem ili većem prostoru. Kao osnovne krite-

rije za klasificiranje poplava i utvrđivanje da li je riječ o „velikim“ poplavama, uzeli smo maksimalne vodostaje na bosanskohercegovačkim rijekama, zatim veličinu prostora zahvaćenog poplavama i posljedice, odnosno štete nastale tokom poplava.

Korištenje samo jednog ili dva od spomenutih kriterija mogu stvoriti lažnu sliku o dešavanjima na tenu. Iako jako bitni, podaci o vodostajima nisu presudni kod utvrđivanja da li je neka poplava imala karakteristike „velike“. Prije svega, vodomjerne stanice nisu bile ravnomjerno raspoređene po Bosni i Hercegovini. U slivu Jadranskog mora, odnosno na  $\frac{1}{4}$  bosanskohercegovačke teritorije uvijek je bilo više od  $\frac{1}{3}$  svih vodomjernih stanica.<sup>6</sup> S druge strane, uz rijeku Savu, odnosno na rijeci Savi i na pritokama u njenom direktnom slivu, koja je stalno ugrožavala velike površine, praktično najplodnije i gusto naseljene dijelove Bosne i Hercegovine, bilo je aktivno vrlo malo vodomjernih stanica.<sup>7</sup> Kada pogledamo rekordne vodostaje koji su postignuti do 1941. godine, vidimo da su u prvih pedesetak godina hidroloških mjerena u Bosni i Hercegovini maksimalni (rekordni) vodostaji zabilježeni u čak 26 godina, a samo tokom međuratnog perioda gotovo da nema godine u kojoj nije na bar jednoj vodomjernoj stanici zabilježen rekordan vodostaj.<sup>8</sup> Međutim, vidljivo je i da su maksimalni vodostaji

<sup>6</sup> Npr., 1925. godine od 122 u tom trenutku aktivne vodomjerne stanice 48 se nalazilo u slivu Jadranskog mora, a 1941. godine od 131 aktivne vodomjerne stanice 56 je bilo u slivu Jadranskog mora.

<sup>7</sup> Npr., 1925. godine na Savi su bile aktivne samo 4 vodomjerne stanice, te još 7 na rijekama u njenom direktnom slivu, a 1941. godine svega dvije vodomjerne stanice na Savi i još 6 na rijekama u njenom direktnom slivu.

<sup>8</sup> Vidjeti tabelarni pregled maksimalnih vodostaja dostignutih na bosanskohercegovačkim rijekama na kraju rada.

u gotovo svim navedenim godinama zabilježeni na vrlo ograničenom prostoru – u samo jednom slivu, na samo jednoj rijeci ili samo na jednom mjernom mjestu. Nekada se izgradnjom nasipa, kanala i/ili drugih odbrambenih objekata na određenim mikrolokacijama sprečavalo izljevanje rijeke iz korita iako su nakon tih intervencija vodostaji bili veći nego ranije. Kad je riječ o površini poplavljene područja i šteti koja je nastala na njoj, velike su razlike u djelovanju poplava na različitim dijelovima Bosne i Hercegovine, a nekada čak i u slivu jedne rijeke. S jedne strane, imamo rijeku Savu, koja je nadolazila postepeno, ugrožavala je velike površine plodne zemlje, a nakon izljevanja iz korita voda se dugo zadržavala na poplavljennim područjima stvarajući opasnost i od razvoja i širenja različitih bolesti. S druge strane, većina bosanskohercegovačkih rijeka su planinske rijeke, s brzim vodotocima, često usječenim između strmih brda i u čijim su dolinama nastajale bujice koje su naglo podizale vodostaje i isto tako naglo, najčešće u toku istog dana povlačile se u svoja korita. Organi vlasti i lokalno stanovništvo kod takvih poplava rijetko su mogli učiniti bilo šta u trenutku kada počnu rasti vodostaji, osim da na vrijeme evakuiraju i zbrinu ugroženo stanovništvo, stoku i pokretnu imovinu i barem tako spriječe ljudske žrtve.

Tek kada podatke o vodostajima uporedimo s arhivskim i drugim podacima o prostoru koji je bio poplavljen i štetama koje su načinjene tokom tih poplava, možemo utvrditi da je riječ o poplavama koje imaju elemente „velikih“, „katastrofalnih“, „historijskih“, „stoljetnih“. U periodu između dva svjetska rata takve su karakteristike imale poplave iz novembra 1925. godine, aprila 1932.

godine i novembra 1934. godine.<sup>9</sup>

Hronološki gledano, prva poplava u međuratnom periodu koja se posebno izdvaja kako po broju mjernih mjesata na kojima su postignuti maksimalni vodostaji, tako i po veličini zahvaćenog prostora i štetama koje su poplave ostavile iza sebe jeste poplava iz novembra 1925. godine. U tom periodu zbog velikih padavina većina bosanskohercegovačkih rijeka je nadošla i na nekoliko desetina vodomjernih stanica zabilježeni su do tada maksimalni vodostaji. Na čak 29 vodomjernih stanica rekordi postavljeni u novembru 1925. godine nisu dostignuti ni premašeni do početka Drugog svjetskog rata, a na mnogim mjestima nisu premašeni ni do danas. Rekordni vodostaji zabilježeni su na svim tada postojećim vodomjernim stanicama u slivu Une i slivu Vrbasa, na nekoliko vodomjernih stanica u direktnom slivu Save, u slivu Nerechte na rijekama Tihaljina, Šuica i Mušnica te u slivu Drine na nekoliko vodomjernih stanica. I na ostalim mjernim mjestima u navedenim slivovima vodostaji su dostizali historijski maksimum, dok u slivu rijeke Bosne, i pored povećanog vodostaja, oni ipak nisu dosezali historijski maksimum (osim na Lašvi u Travniku).<sup>10</sup>

---

<sup>9</sup> Od početka hidroloških mjerjenja u Bosni i Hercegovini pa do 1918. godine velike poplave zabilježene su u nekoliko navrata na ograničenim prostorima. U novembru 1896. godine zabilježeni su i nikada kasnije dostignuti maksimalni vodostaji na rijeci Drini. Te su godine na bosanskoj strani Drine postojele svega tri vodomjerne stanice (Zvornik, Višegrad i Foča), te zbog toga kao i činjenice da je veliku poplavu iz 1896. godine uzrokovaо Lim nije zabilježen veliki broj vodomjernih stanica sa maksimalnim vodostajem iz te godine. U julu 1915. godine zabilježeni su (a nisu do 1941. godine dostignuti) maksimalni vodostaji na nekim mjernim mjestima na rijeci Bosni i njenim pritokama (Željeznica, Fojnica i Krivaja) i kada su velike štete pretrpjeli Visoko, Olovio, Zavidovići, Maglaj, Doboј itd.

<sup>10</sup> *Izveštaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1925. godinu.* 1930.

Sljedeća je poplava iz aprila 1932. godine, kada je posebno teško bilo pogodjeno područje uz rijeku Savu. Iako prema izvještajima sa bosanskohercegovačkih vodomjernih stanica poplava iz 1932. godine nije predstavljala katastrofalnu poplavu, izvještaji sa terena i podaci s vodomjernih stanica na hrvatskoj strani Save daju sa svim drugačiju sliku.

Kao treći primjer poplave iz međuratnog perioda obradit ćemo i poplavu iz novembra 1934. godine, kada su na rijeci Neretvi i nekim njenim pritokama zabilježeni historijski maksimumi. Slične su poplave ovo područje pogodile i tokom 1937. i 1940. godine, a velike štete u isto vrijeme pretrpjeli su i drugi krajevi u Bosni i Hercegovini, posebno uz rijeku Savu.



Fotografija 1: Karta slivova rijeka u Bosni i Hercegovini.

(Izvor: <http://www.fhmzbih.gov.ba/latinica/HIDROLOGIJA/karakteristike.html>)

## „Poplave na sve strane“<sup>11</sup>

Iako bi sve navedene poplave prema utvrđenim kriterijima mogli nazvati „velikim“, ipak se poplava iz novembra 1925. godine može izdvojiti kao posebna, kako zbog broja vodomjernih stanica na kojima su postignuti maksimalni vodostaji, tako i zbog veličine zahvaćenog prostora i šteta koje je ostavila iza sebe. Novembarska poplava iz 1925. godine zahvatila je velike dijelove Kraljevine SHS, pa i gotovo čitavu teritoriju Bosne i Hercegovine, a maksimalni vodostaji na bosanskohercegovačkim rijeckama zabilježeni su 11. novembra na rijekama u slivu Drine, od 12. do 16. novembra na rijekama u slivu Neretve, 15. i 16. novembra na rijekama u slivu Une, od 14. do 16. novembra u slivu Vrbasa, te na Savi od 21. do 29. novembra 1925. godine.<sup>12</sup> Uz navedene rijeke bile su poplavljene te oštećene ili uništene komunikacije (putevi, željezničke pruge, mostovi, skele, telefonske i telegrafske linije), popavljeni su i brojni gradovi i sela u kojima su vodom zahvaćeni, oštećeni ili uništeni stambeni i privredni objekti, stradao je stočni fond, obradive površine itd.

Zbog obilnih kiša vodostaji na rijekama u Bosni i Hercegovini počeli su dramatično rasti od 8/9. novembra 1925. godine. Na rijeci Drini i njenim pritokama maksimalni vodostaji postignuti su 11. novembra,<sup>13</sup> a već od narednog dana vodostaji u gornjem toku Drine naglo opadaju. Ova poplava predstavljala je jednu od većih

<sup>11</sup> „Poplave na sve strane“. *Pravda*. Beograd: 18. 11. 1925. 4.

<sup>12</sup> *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1925. godinu*. 1930.

<sup>13</sup> Vidjeti tabelarni pregled na kraju rada.

u sливу ријеке Дрине, те су на неким мјестима забиљежени и историјски (максимални) водостаји (Фоћа I и Михалјевићи на Дрини, те Вишеград на ријeci Рзав). Међутим, упоредна анализа података о водостајима из 1925. године са водостајима из 1896. године, када је долина Дрине погођена катастрофалном поплавом, могу у грубим crtама доčarati razmjere катастрофе из 1896. године. Тако је 1925. године на мјерном мјесту Foča забиљежен водостај од 420 cm, dok је 1896. године bio 860 cm, u Zvorniku 1925. године 578 cm, а 1896. године 840 cm. На мјерном мјесту Višegrad (на ријeci Drini) 1925. године izmјeren je водостај od 600 cm, a 1896. године bio je čak 1460 cm. Premda je bila daleko od историјског максимума, nabujala Drina je novembra 1925. године načinila veliku štetu. U gornjem toku Drina je poplavila Foču, u Goraždu je poplavlјено 20-ак kuća, ali je stanovništvo na vrijeme evakuirano па nije bilo ljudskih žrtava. Rijeka Prača je odnijela most kod Ustiprače i tako prekinula putnu komunikaciju prema Goraždu, dok je rijeka Rakitnica odnijela most na putu između željezničke stanice u Mesićima i Rogatice. Pored navedenog, i na drugim mјестима u dolini Drine srušene su brojne brane i mostovi.<sup>14</sup> Такођer, жељезнички saobraćaj bio je u prekidu i preko mosta kod Višegrada do 14. novembra.<sup>15</sup> U donjem toku Drine i na njenom ušću u Savu narednih dana poplavljena su naselja Međaši, Balatun, Stranjalica i друга, као и polja zasijana ozimom pšenicom i kukuruzом u okolini Bijeljine i Bosanske Rače, a u prekidu je bio i жељезнички

<sup>14</sup> „Nevrijeme u B. I H.“ *Večernja pošta*. Sarajevo: 12. 11. 1925. 1; „Poplave u Foći i Goraždu“. *Jugoslovenski list*. Sarajevo: 12. 11. 1925. 1; „Reke nadolaze“. *Politika*. Beograd: 13. 11. 1925. 4.

<sup>15</sup> „Poplave u Hrvatskoj i Sloveniji“. *Politika*. Beograd: 15. 11. 1925. 3.

saobraćaj između Bijeljine i Bosanske Rače.<sup>16</sup> Visok vodostaj Drine doveo je do toga da je u Bosanskoj Rači na rijeci Savi maksimalni vodostaj zabilježen još 13. novembra, dok su na ostalim vodomjernim stanicama na Savi, na bosanskohercegovačkoj strani, maksimalni vodostaji zabilježeni tek između 21. i 29. novembra 1925. godine.<sup>17</sup>

U slivu Jadranskog mora, koji zauzima otprilike  $\frac{1}{4}$  teritorije Bosne i Hercegovine, također je došlo do velikog povećanja vodostaja. Premda su rekordni vodostaji zabilježeni samo na 4 vodomjerne stanice – u Tihaljini na rijeci Tihaljini, u Mokronogama i Kovačima na rijeci Šuici i Srđevici na Mušnici, na mnogo vodomjernih stanica zabilježeni vodostaji gotovo su dostizali historijski maksimum. Na Neretvi i riječama u njenom slivu vodostaji počinju rasti od 9/10. novembra, a maksimalni vodostaji su dostignuti u periodu od 12. do 16. novembra 1925. godine.<sup>18</sup> Mada rijetke, vijesti sa terena govore o razmjerama poplave. U zapadnoj Hercegovini rijeka Mlade je na dužini od četiri kilometra na osam mjesta provalila odbrambene nasipe, potok Vrioštica je prelio nasip na dužini od 1800 metara, a dvije trećine Imotskog i Bekijskog polja, kao i Mostarsko Blato bili su pod vodom.<sup>19</sup> Visok vodostaj na Neretvi ugrožavao je naselja i privredne subjekte u njenoj dolini. Nabujala Neretva je u Ostrošcu poplavila i oštetila mašine u *Drvarskom preduzeću „Narenta“*, te odnijela velike količine balvana i drugog građe-

<sup>16</sup> „Poplava kod Bijeljine“. *Jugoslovenski list*. Sarajevo: 15. 11. 1925. 1; „Poplave u Hrvatskoj i Sloveniji“. *Politika*. Beograd: 15. 11. 1925. 3.

<sup>17</sup> *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1925. godinu*. 1930.

<sup>18</sup> *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1925. godinu*. 1930.

<sup>19</sup> „Poplave u zemljji – Opasnosti nema“. *Vreme*. Beograd: 19. 11. 1925. 5.

vinskog materijala. Najteže je bilo na krajnjem jugu, gdje je Neretva poplavila zasijana polja oko Gabele i dalje sve do Metkovića.<sup>20</sup> U istočnoj Hercegovini bujica je gotovo u potpunosti uništila putnu komunikaciju između Uloga i Gacka,<sup>21</sup> a samo u srežu Nevesinje bujice su prouzročile štetu od oko 5 miliona dinara.<sup>22</sup> Sredinom novembra bilo je poplavljeni i Popovo polje, koje se svake godine suočavalo sa sličnim poplavama, ali je ova iz 1925. godine, čini se, svojim razmjerama i počinjenom štetom bila veća od uobičajenih.<sup>23</sup> U Hercegovini je zabilježeno i nekoliko žrtava navedene elementarne nepogode. U noći 9/10. novembra u selu Lješnjevu<sup>24</sup> pored Mostara od udara groma u porodičnoj kući smrtno je stradao Marko Savić i njegovo dvoje maloljetne djece.<sup>25</sup> U nabujaloj Neretvi okolno stanovništvo nije vidjelo samo opasnost, nego i priliku za zaradu. Na strmim obalama Neretve lokalno stanovništvo pokušavalo je hvatati drveće i balvane koje je rijeka nosila, a u jednoj takvoj akciji 10. novembra 1925. godine smrtno je stradao Petar Momčilović.<sup>26</sup>

U slivu rijeke Bosne maksimalni vodostaji zabilježeni su između 9. i 15. novembra.<sup>27</sup> Iako u tom periodu vo-

<sup>20</sup> „Ogromne štete od poplave. Žrtve nabujale Neretve“. *Večernja pošta*. Sarajevo: 14. 11. 1925. 4; „Poplave u Hrvatskoj i Sloveniji“. *Politika*. Beograd: 15. 11. 1925. 3; AJ: fond: MPKJ (67), sign. 67-10-66.

<sup>21</sup> „Nevrijeme u B. I H.“ *Večernja pošta*. Sarajevo: 12. 11. 1925. 1.

<sup>22</sup> „Poplave na sve strane“. *Pravda*. Beograd: 18. 11. 1925. 4.

<sup>23</sup> „Poplave u celoj zemlji“. *Politika*. Beograd: 17. 11. 1925. 6; „Poplave u zemlji – Opasnosti nema“. *Vreme*. Beograd: 19. 11. 1925. 5.

<sup>24</sup> Nismo uspjeli locirati selo pod ovim imenom, ali se vjerovatno radi o zaseoku Lješanje u mjestu Grušća, seoska općina Župa, na teritoriji današnje općine Konjic.

<sup>25</sup> „Užasno nevrijeme u Hercegovini“. *Večernja pošta*. Sarajevo: 10. 11. 1925. 3.

<sup>26</sup> „Užasno nevrijeme u Hercegovini“. *Večernja pošta*. Sarajevo: 10. 11. 1925. 3.

<sup>27</sup> *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1925. godinu*. 1930.

dostaji nisu bili ni blizu historijskih maksimuma, u pojedinih dijelovima sliva Bosne nabujale rijeke napravile su veliku materijalnu štetu. U Sarajevskom polju nadošle su sve rijeke, a štetu su napravile Željeznica, koja je poplavila dio banjskog kompleksa na Ilidži, te Zujevina, koja je poplavila zemljište zasijano ozimim žitom.<sup>28</sup> Željeznička pruga Sarajevo – Bosanski Brod bila je poplavljen na nekoliko mjesta, a saobraćaj obustavljen.<sup>29</sup> Najdramatičnije je bilo u Travniku, gdje se Lašva u noći 14/15. novembra izlila iz korita i poplavila dio grada. Poplavljene su brojne kuće, trgovačke radnje i ugostiteljski objekti, a najviše su stradali objekti u tadašnjoj Ulici Kralja Petra, te Pašama-hali i Donjoj Čaršiji. Uništeni su i svi gradski mlinovi i šest gradskih mostova.<sup>30</sup> Na vodomjernoj stanici Travnik 15. novembra zabilježen je vodostaj od 120 cm, ali postoji mogućnost da je vodostaj bio i mnogo veći jer nakon tog dana pa sve do 23. novembra nema zabilježenih vodosta-ja, najvjerovalnije zbog oštećenja vodomjerne stanice.<sup>31</sup> To donekle potvrđuju i novinski izvještaji u kojima se govorи da je Lašva nadošla za dva-tri metra, te da ni najstariji stanovnici Travnika ne pamte veću poplavu, mada se poplava iz 1906. godine, kada je zabilježen maksimalni vodostaj na vodomjernoj stanici Travnik od 180 cm, nije bila desila tako davno.<sup>32</sup>

Od 13. novembra stizale su dramatične vijesti i iz Bosanske krajine, gdje su se Vrbas, Una i Sana izlili iz

<sup>28</sup> „Poplave u Bosni“. *Vreme*. Beograd: 14. 11. 1925. 3.

<sup>29</sup> „Pruga Sarajevo – Brod pod vodom“. *Vreme*. Beograd: 18. 11. 1925. 3.

<sup>30</sup> „Poplave u Travniku“. *Večernja pošta*. Sarajevo: 17. 11. 1925. 4.

<sup>31</sup> *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1925. godinu*. 1930.

<sup>32</sup> Poplave u Travniku“. *Večernja pošta*. Sarajevo: 17. 11. 1925. 4; „Povodan u Travniku“. *Jugoslovenski list*. Sarajevo: 18. 11. 1925. 3.

svojih korita i poplavili brojne gradove i sela. Situacija u ovom dijelu Bosne i Hercegovine narednih dana bila je još dramatičnija jer su 14. i 15. novembra na gotovo svim vodomjernim stanicama u slivovima Vrbasa, Une i Sane zabilježeni do tada rekordni vodostaji, koji neće biti dostignuti niti premašeni do početka Drugog svjetskog rata, ali ni kasnije. U slivu Vrbasa historijski maksimumi zabilježeni su na 13 od ukupno 15 vodomjernih stanica, na rijeci Uni na svih osam<sup>33</sup> i na rijeci Sani na svih pet tada postojećih vodomjernih stanica.

Sva veća naseljena mjesta na rijeci Plivi (Šipovo, Jezero i Jajce) i Vrbanju (Gornji Vakuf, Bugojno, Donji Vakuf, Jajce, Banja Luka) bila su u manjoj ili većoj mjeri poplavljenja.<sup>34</sup> U Jajcu su poplavljene dvije gradske ulice, oštećeno je više privatnih kuća, a veliku štetu su pretrpjeli *Tvornica za elektrinu*, skladišta balvana (šteta oko 800.000 dinara), Franjevački samostan (šteta oko 50.000 dinara), ali i druga privredna društva. Vrbanj je srušio sve drvene mostove oko Jajca, a pruga između Jajca i Donjeg Vakufa bila je prekinuta na sedam mjesta.<sup>35</sup> Uzvodno uz Plivu bili su poplavljeni i Jezero i Šipovo.<sup>36</sup> U Bugojnu je Vrbanj poplavio 70-ak kuća, a jedan novinski izvještaj govori o čak sedam mrtvih u ovom gradu.<sup>37</sup> Novinskih izvje-

<sup>33</sup> Narednih godina historijski maksimum je premašen samo na vodomjeru u Rmanj-Manastiru 1933. godine.

<sup>34</sup> „Na Plivi i Vrbanju“. *Vreme*. Beograd: 16. 11. 1925. 3; „Poplava u Bugojnu“. *Vreme*. Beograd: 16. 11. 1925. 3; „Poplave u Bosni“. *Večernja pošta*. Sarajevo: 16. 11. 1925. 2; „Poplava u Jajcu“. *Večernja pošta*. Sarajevo: 21. 11. 1925. 3.

<sup>35</sup> „Poplava u Jajcu“. *Večernja pošta*. Sarajevo: 21. 11. 1925. 3; „Pruga Sarajevo – Brod pod vodom“. *Vreme*. Beograd: 18. 11. 1925. 3.

<sup>36</sup> „Na Plivi i Vrbanju“. *Vreme*. Beograd: 16. 11. 1925. 3.

<sup>37</sup> „Poplava u Bugojnu“. *Vreme*. Beograd: 16. 11. 1925. 3. U drugim listovima koji su u to vrijeme izvještavali o poplavama nije bilo informacije o sedam

štaja o poplavama nije bilo iz Banje Luke, ali će kasnija procjena štete pokazati da je i najveći krajški grad i njegova okolina pretrpio štete.

Rijeka Sana je napravila ogromne štete od Ključa do ušća u Unu u Bosanskom Novom. Pored plavljenja okolnog plodnog zemljišta pod vodom su bili dijelovi Sanskog Mosta, Prijedora, u kome je poplavljeno oko 100 kuća u Starom Gradu na Adi, te posebno Bosanski Novi.<sup>38</sup> Una je poplavila područja uz rijeku, uključujući i brojna naseljena mjesta, od Kulen-Vakufa do ušća u Savu – stradali su gradovi Bosanska Krupa, gdje je pored Une veliku štetu u gradu i okolini napravila i rječica Krušnica, Bosanski Novi i Bosanska Dubica, te sela Draksenić, Demirovac, Međeđa i Jašik.<sup>39</sup> Najveće štete pretrpio je Bosanski Novi, koji su preplavile i Una i Sana, na čijim je ulicama voda dostizala visinu od dva metra i koji je pretrpio višemilionske štete.<sup>40</sup> Komunikacije između gradova u Bosanskoj krajini na mnogim mjestima bile su prekinute. Saobraćaj je bio obustavljen između Bosanske Krupe i Bosanskog Novog.<sup>41</sup> U Bosanskoj Dubici voda je odnijela most i pre-

mrtvih u Bugojnu.

<sup>38</sup> „Poplave u Bosni“. *Večernja pošta*. Sarajevo: 16. 11. 1925. 2; „Poplave u zemlji – Opasnosti nema“. *Vreme*. Beograd: 19. 11. 1925. 5.

<sup>39</sup> „Poplave u Hrvatskoj i Sloveniji“. *Politika*. Beograd: 15. 11. 1925. 3; „Velike poplave.“ *Novi glasnik Jugoslovenske muslimanske organizacije*. Sarajevo: 17. 11. 1925. 4; „Poplave i štete“. *Pravda*. Beograd: 17. 11. 1925. 2; „Poplave na sve strane“. *Pravda*. Beograd: 18. 11. 1925. 4.

<sup>40</sup> ARSBL, KBUVB, V, 32, 7432/30; „Poplave u Kraljevini“. *Jugoslovenski list*. Sarajevo: 14. 11. 1925. 1; „Velike poplave.“ *Novi glasnik Jugoslovenske muslimanske organizacije*. Sarajevo: 17. 11. 1925. 4; „Poplave u Bosni“. *Večernja pošta*. Sarajevo: 16. 11. 1925. 2.

<sup>41</sup> „Poplave i štete“. *Pravda*. Beograd: 17. 11. 1925. 2.

kinuti su putevi prema okolnim selima.<sup>42</sup> Pruga između Bosanskog Novog i Bihaća bila je poplavljena i saobraćaj obustavljen, kao i pruga Sunja – Banja Luka na dionici između Dobrljina i Prijedora.<sup>43</sup> Novinski i drugi izvještaji ne govore da je u dolini Une i Sane bilo ljudskih žrtava mada u nekim gradovima opasnost nije uočena na vrijeme, pa je veliki broj ljudi ostao zarobljen na tavanima vlastitih kuća.<sup>44</sup>

Na rijeci Savi postalo je dramatično već 10. novembra, kada je premašen srednji godišnji vodostaj. Vodostaji su postepeno rasli tokom novembra, s vrhuncem 21. novembra u Bosanskoj Gradišci, 23. i 24. novembra u Bosanskom Brodu,<sup>45</sup> a 28. i 29. novembra u Brčkom, dok je u Bosanskoj Rači maksimalni vodostaj zabilježen još 13. novembra zbog visokog vodostaja Drine.<sup>46</sup> Za razliku od bujičnih poplava na većini drugih bosanskohercegovačkih rijeka, od kojih praktično nema adekvatne zaštite, predjeli uz Savu su izloženi sasvim drugačijoj opasnosti.

<sup>42</sup> „Velike poplave.“ *Novi glasnik Jugoslovenske muslimanske organizacije*. Sarajevo: 17. 11. 1925. 4; „Poplave i štete“. *Pravda*. Beograd: 17. 11. 1925. 2.

<sup>43</sup> „Poplave u Hrvatskoj i Sloveniji“. *Politika*. Beograd: 16. 11. 1925. 4; „Reke opadaju“. *Politika*. Beograd: 18. 11. 1925. 4.

<sup>44</sup> „Velike poplave.“ *Novi glasnik Jugoslovenske muslimanske organizacije*. Sarajevo: 17. 11. 1925. 4.

<sup>45</sup> U novinskim izvještajima govori se da je maksimalni vodostaj u Bosanskom Brodu dostignut 25. novembra i da je iznosio 845 cm. Međutim, riječ je o grešci. Maksimalni vodostaj na Savi u Bosanskom Brodu prema Izvještaju o vodostajima dostignut je 23. i 24. novembra i iznosio je 787 cm. Do greške je došlo najvjeroatnije nemamjerno, jer je na slavonskoj strani, u Slavonskom Brodu, zaista postignut historijski maksimum, doduše 844 cm, ali je onda taj podatak pogrešno pripisivan godinu dana ranije uspostavljenom vodomjeru u Bosanskom Brodu.

<sup>46</sup> *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1925. godinu*. Beograd: Hidrotehničko odjeljenje Kraljevine SHS, 1930.

Postepeno povećanje vodostaja i u to vrijeme djelimično uređeni odbrambeni nasipi i kanali davali su priliku lokalnom stanovništvu i organima vlasti da brane ugrožena područja i pokušaju štetu svesti na najmanju moguću mjeru. Tako su već od 13. novembra poduzimane mjere za evakuaciju ljudi i stoke te sprečavanju katastrofe, a s tim ciljem iz Brčkog i Bosanskog Šamca pozivi za slanje pomoći upućivani su i vojsci.<sup>47</sup> Međutim, i pored poduzetih mjera, uz Savu su na nekoliko mjesta provaljeni ili preliveni odbrambeni nasipi i poplavljena polja i brojna naselja. Na mnogo mjesta bile su prekinute putne komunikacije. U direktnom slivu rijeke Save situacija je bila najkritičnija. Poplavljeno je nekoliko hiljada hektara najplodnije zemlje, u velikoj mjeri zasijane ozimim usjevima, kao i brojna naselja uz Savu i njene pritoke. Mali broj vodomjernih stanica u direktnom slivu rijeke Save, četiri na bosanskoj strani i sedam na manjim rijekama koje se ulijevaju u Savu, ne daju potpunu sliku, a na samo jednoj stanici zabilježen je rekordan vodostaj.

Uz rijeku Savu najteže je bio pogoden rez Bosanska Gradiška. Zbog pucanja nasipa na rječicama Vrbaška i Jurkovica i nadolaska Save popavljen je dio grada Bosanska Gradiška, kao i brojna sela u njenoj okolini. Novinski izvještaji s kraja novembra govore o 15 popavljenih sela i potapanju oko 16.000 ha plodne zemlje koja nije plavljena posljednjih 25 godina, a šteta je procjenjivana na oko 12 miliona dinara.<sup>48</sup> Ipak, komisije za procjenu štete naknadno su utvrdile da je u rezu Bosanska Gradiška bilo

<sup>47</sup> „Poplave u Hrvatskoj i Sloveniji.“ *Politika*. Beograd: 14. 11. 1925. 5.

<sup>48</sup> „Reke provaljuju nasipe i plave sela“. *Vreme*. Beograd: 27. 11. 1925. 5.

poplavljeno 1.425 domaćinstava u 34 naseljena mesta.<sup>49</sup> U tim naseljima porušeno je ili oštećeno oko 1.000 kuća, nekoliko stotina pomoćnih objekata, poplavljene su površine zasijane ozimim usjevima, a stradala je i pokupljena ljetina – sijeno, kukuruz, pšenica, kao i veliki broj stoke. Ukupna procijenjena šteta od novembarske poplave u srežu Bosanska Gradiška iznosila je 3.263.363 dinara, ali ovdje je riječ samo o šteti na privatnim posjedima, a ne i na nasipima, putnim komunikacijama itd., te se ne može reći da ukupna šteta u ovom srežu nije dostigla ranije spominjanu cifru od 12 miliona dinara.<sup>50</sup>

Dalje nizvodno, na području Prnjavorskog sreza poplavljeno je šest sela, a ukupna šteta je procijenjena na 385.820 dinara.<sup>51</sup>

U Derventskom srežu Sava je 25. novembra provala nasip kod Bosanskog Broda i poplavila oko 60 domaćinstava, dok je još oko 2.000 bilo ugroženo. Poduzete mjere na terenu spriječile su nastanak ljudskih žrtava, jer je stanovništvo na vrijeme evakuirano iz ugroženih sela.<sup>52</sup> Oko Bosanskog Broda bila su poplavljena i sela Korače

<sup>49</sup> U Bosanskogradistiškom srežu stradalo je 158 domaćinstava u gradu Bosanska Gradiška, 138 u selu Mokrice, 28 u Žeravicama, 30 u Dušanovcu, 2 u Limanu, 22 u Bataru, 7 u Ćikulama, 2 u Staroj Gradišci, 24 u Čatrnji, 18 u Bok-Jankovcu, 57 u Junuzovcima, 68 u Kukuljama, 33 u Kosijerevu, 25 u Otokama, 138 u Bajincima, 34 u Baraći, 47 u Gaju, 40 u Bosanskoj Orubici, 27 u Donjoj Dolini, 46 u Kladarima, 81 u Glamočanima, 27 u Dubrave-Lamincima, 56 u Gornjoj Dolini, 40 u Novom Selu, 33 u Lilićima, 54 u Razboju, 13 u Dugom Polju, 33 u T. Dubravama, 13 u Bistrici, 12 u Orahovoju, 56 u Romanovcima, 2 u Petrovom Selu, 23 u Vrbaškoj, 43 u S. Lamincima i 3 u Gaštici. ARSBL, VŽVO, 39, 722/26.

<sup>50</sup> ARSBL, VŽVO, 39, 722/26.

<sup>51</sup> ARSBL, VŽVO, 39, 15633/26.

<sup>52</sup> „Katastrofalna poplava u Brodu“. *Večernja pošta*. Sarajevo: 25. 11. 1925. 1; „Poplava u Bosanskom Brodu“. *Politika*. Beograd: 26. 11. 1925. 6.

(djelomično), Donja Močila, Kričanovo, Katoličke Kolibe, Turske Kolibe, Poloj, Struga, Liješće i Vinska (djelomično).<sup>53</sup> Nizvodno od Bosanskog Broda na području od Gornjeg Svilaja do Šamca (također Derventski srez) stradala su i naselja u sreskoj ispostavi Odžak – Donji Svilaj, Novi Grad, Dubica Donja i Prud, u kojima je poplavljeni oko 8.000 hektara zemlje.<sup>54</sup> Prve procjene su govorile o šteti od oko 6-7 miliona dinara, ali je tokom zvanične komisione procjene u navedenim naseljima prijavljena šteta na 250 domaćinstava, te je procijenjena na 128.340 dinara.<sup>55</sup> Naravno, i ovdje je riječ samo o šteti na privatnim posjedima, a ne o ukupnoj šteti.

Nizvodno niz Savu bila su ugrožena i područja oko Brčkog, iz kojeg su još 13. novembra upućivani pozivi vojsci da pritekne u pomoć, ali nismo pronašli podatke o konkretnim štetama na tom području.<sup>56</sup> U isto vrijeme kritično je bilo i na ušću Drine u Savu. Na Savi je čak u to vrijeme dostignut maksimalni vodostaj kod Bosanske Rače zbog nadolaska rijeke Drine, te su bila i poplavljeni neka naselja oko Bijeljine.

U većem dijelu Bosne i Hercegovine organi vlasti u trenutku poplave nisu mogli učiniti gotovo ništa jer je uglavnom riječ o planinskim rijekama i bujičnim poplavama koje naglo dolaze i isto tako naglo prolaze. Neuređena i neodržavana riječna korita na većini bosanskohercegovačkih rijeka nisu mogla apsorbovati ni periodične poplave, a taj problem je posebno bio izražen u nekim

<sup>53</sup> „Poplave u Posavini“. *Večernja pošta*. Sarajevo: 2. 12. 1925. 4.

<sup>54</sup> „Reke provaljuju nasipe i plave sela“. *Vreme*. Beograd: 27. 11. 1925. 5.

<sup>55</sup> ARSBL, VŽVO, 39, 15633/26.

<sup>56</sup> „Poplave u Hrvatskoj i Sloveniji.“ *Politika*. Beograd: 14. 11. 1925. 5.

gradovima, npr. u Bosanskom Novom. U najboljem slučaju, lokalni organi vlasti mogli su raditi na spašavanju i evakuaciji ljudi, stoke i pokretne imovine, a kasnije na nadoknadi štete i izgradnji odbrambenih objekata koji bi spriječili buduće poplave. S druge strane, uz Savu je situacija bila nešto drugačija. Vodostaji na Savi rasli su sporije i ostavljali mogućnost da se organi vlasti i lokalno stanovništvo pripreme i organiziraju odbranu, te eventualnu evakuaciju stanovništva. Međutim, i pored svega, čak je i na Savi bilo izuzetno teško braniti ugrožena područja jer je sistem odbrane od poplava 1925. godine još uvijek bio u povoju.

U trenutku poplave u novembru 1925. godine sav teret odbrane od poplava bio je na lokalnim, gradskim i sreskim organima vlasti. Iz rijetkih sačuvanih dokumenata vidljivo je da lokalni organi vlasti nisu imali tehnička kao ni neophodna finansijska sredstva za organiziranje odbrane od poplava. Gradske i sreske vlasti angažirale su radnike iz lokalnih zajednica kao i mještane iz ugroženih područja za izvođenje interventnih radova na iskopavanju odvodnih kanala, podizanju nivoa na već postojećim naspima ili izgradnji privremenih nasipa, a sve s ciljem zaštite ugroženih područja.<sup>57</sup> Pored aktivnosti na odbrani od poplave sprovođena je i evakuacija ugroženog stanovništva i stoke, organiziran je privremeni smještaj evakuisanog i postradalog stanovništva, prikupljana i dijeljena pomoć u odjeći, hrani, građevinskom materijalu za sanaciju kuća i privrednih objekata, sjemena za sjetvu itd.<sup>58</sup> Lokalne vlasti su novembra 1925. godine tražile pomoć i od vojske, ali

<sup>57</sup> ARSBL, VŽVO, 39, 9527/26.

<sup>58</sup> ARSBL, VŽVO, 39.

nemamo podataka u kojem obimu je vojska angažirana u poplavljenim područjima Bosne i Hercegovine.<sup>59</sup>

Tokom i neposredno nakon velike poplave iz novembra 1925. godine svi nivoi vlasti, od srezova do Savjeta ministara, uključili su se u procjenu i sanaciju nastalih šteta. U nekoliko navrata Savjet ministara Kraljevine SHS i pojedina ministarstva odobravala su određene novčane iznose koji su kao interventna sredstva trebali biti upućeni postradalim područjima. Tako je Ministarstvo unutrašnjih dela već 3. decembra 1925. godine odobrilo interventna sredstva za teritoriju Vrbaske oblasti (koja je, očigledno, najviše stradala u novembarskoj poplavi 1925. godine) u iznosu od 120.000 dinara,<sup>60</sup> a odlukom od 28. januara 1926. godine Savjet ministara Kraljevine SHS dodijelilo je velikom županu Vrbaske oblasti 495.000 dinara.<sup>61</sup> Ova interventna sredstva predstavljala su samo mali dio stvarnih potreba na terenu i trebala su biti proslijedena na najugroženija područja i podijeljena najviše postradalom stanovništvu prema utvrđenim kriterijima. Navedena sredstva dijeljena su između srezova prema stepenu procijenjene štete, tako da je u Vrbaskoj oblasti najviše novca usmjeravano u Bosanskogradiški srez. Od ukupnog iznosa od 120.000 dinara dodijeljenih od Ministarstva unutrašnjih dela 70.000 dinara dodijeljeno je srezu Bosanska Gradiška, Bosanskom Novom 30.000 dinara, 10.000 Bosanskoj Dubici i 10.000 dinara Seoskom srezu u Banjoj Luci.<sup>62</sup> Na isti način je podijeljena i suma

<sup>59</sup> „Poplave u Hrvatskoj i Sloveniji.“ *Politika*. Beograd: 14. 11. 1925. 5.

<sup>60</sup> ARSBL, VŽVO, 39, 4304/28.

<sup>61</sup> ARSBL, VŽVO, 39, 1429/26.

<sup>62</sup> ARSBL, VŽVO, 39, 4304/28.

od Savjeta ministara – Bosanskogradiškom srezu pripalo je 200.000 dinara kao najviše postradalom, zatim srezu Bosanski Novi 140.000, srezu Derventa (za Bosanski Brod) 40.000, Seoskom srezu Banja Luka 40.000, Bosanskoj Dubici 35.000, Prijedoru 20.000 i gradu Banja Luka 20.000 dinara.<sup>63</sup> Međutim, i pored očigledne hitnosti kod donošenja odluka o dodjeljivanju finansijskih sredstava za pomoć najugroženijim, odobrena sredstva vrlo često nisu bila odmah i operativna, odnosno nisu odmah bila na raspolaganju sreskim i gradskim vlastima koje su bile zadužene za njihovu raspodjelu do krajnjih korisnika. Spomenuta sredstva dodijeljena Vrbaskoj oblasti odlukama Ministarstva unutrašnjih dela i Savjeta ministara još početkom decembra 1925. godine ni u februaru 1926. godine nisu bila na raspolaganju sreskim vlastima te nisu bila ni podijeljena postradalom stanovništvu.<sup>64</sup>

### „Ovo nikada nije bilo“<sup>65</sup>

Sljedeća poplava koju u našem radu obrađujemo kao „veliku“ jeste ona iz aprila 1932. godine. Naglo toplojenje snijega, a zatim i obilne kiše uzrokovali su poplavu koja, za razliku od novembarske iz 1925. godine, nije ostala upamćena po rekordnim vodostajima, niti je zahvatila tako veliku teritoriju. Razmjere katastrofalne poplave poprimila je „samo“ uz rijeku Savu i u njenom

<sup>63</sup> ARSBL, VŽVO, 39, 1429/26.

<sup>64</sup> ARSBL, VŽVO, 39, 2036/26, 4304/28.

<sup>65</sup> „Očajno postradalo stanovništvo treba što pre pomoći hranom i odelom“. *Politika*. Beograd: 21. 4. 1932. 4.

direktnom slivu. Ukoliko bismo posmatrali samo izvještaje o vodostajima, ne bismo stekli utisak da je riječ o velikoj poplavi jer je na samo jednom mjernom mjestu, Krepšić na rijeci Tinja, uoči početka Drugog svjetskog rata kao rekordan vodostaj naveden onaj iz aprila 1932. godine. Međutim, razlog tome može biti i to što je na Savi i njenom direktnom slivu bilo mnogo manje mjernih stanica u odnosu na druge dijelove Bosne i Hercegovine, a dijelom i što su nakon 1932. godine na nekim mjernim mjestima zabilježeni veći vodostaji. Kada posmatramo vodomjerne stanice na Savi u Bosni i Hercegovini, u Bosanskoj Gradišci i Brčkom, ne stječemo dojam da je riječ o katastrofalnoj poplavi, jer je u Brčkom maksimalan vodostaj od 804 cm dostignut 18/19. aprila 1932. godine, a historijski maksimum postignut je 25. decembra 1923. godine – 900 cm. U Bosanskoj Gradišci bilo je 795 cm 16. aprila 1932. godine, što je samo 1 cm manje od vodostaja koji je zabilježen 12. decembra 1923. godine, ali je rekordni vodostaj zabilježen 21. decembra 1937. godine – 833 cm. Ipak, tada su na hrvatskoj strani rijeke Save na gotovo svim vodomjernim stanicama zabilježeni maksimalni, historijski vodostaji koji narednih godina uglavnom nisu dostizani – u Davoru 16. aprila 854 cm, u Slavonskom Brodu 16. aprila 864 cm, u Slavonskom Šamcu 16. aprila 747 cm, u Županji 18. aprila 1013 cm, u Sremskoj Rači 19. aprila 792 cm, dok na nekim mjestima ti maksimumi 1932. godine nisu premašeni – u Kobašu 931 cm, manje od 958 cm (što je rekord).<sup>66</sup> Situacija je daleko jasnija kada se baci pogled na onovremenu štampu i dramatične izvještaje organa vlasti sa terena.

<sup>66</sup> *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1932. godinu.* 1934. 241-242.

Premda je aprilska poplava iz 1932. godine najviše pogodila područja uz Savu, nisu bili pošteđeni ni drugi dijelovi Bosne i Hercegovine. Topljenje snijega u drugoj polovini marta, a zatim i početkom aprila 1932. godine uzrokovalo je pojavu bujičnih poplava, te su vodostaji na većini bosanskohercegovačkih rijeka tada povećani. Međutim, uglavnom su to bile tzv. periodične poplave, a vodostaji na bosanskohercegovačkim rijekama nisu prelazili višegodišnje prosjeke, niti su se približavali rekordnim vodostajima. Ipak, na određenim (mikro)lokacijama izljevanje rijeka uzrokovalo je velike štete, a riječ je uglavnom o onim mjestima koja su bila izložena snažnom utjecaju rijeka i bez ekstremnih uvjeta. Tako je i te godine Bosanski Novi bio pod vodom.<sup>67</sup> Rijeka Pliva je 3. i 4. aprila 1932. godine poplavila dio Jajca i mjesto Jezero, poplavljeno zbog rječice Jošavke i rijeke Plive, a putna komunikacija Jajce – Mrkonjić-Grad bila je nakratko pod vodom.<sup>68</sup> Rijeka Vrbanja izlila se iz korita između Čelinca i Vrbanje, a Sana je potopila prugu između Sanskog Mosta, Prijedora i Bosanskog Novog.<sup>69</sup> Ukrina je napravila štetu u selima Derventskog sreza, a djelomično je bio potopljen i put Prnjavor – Derventa. Također, i rijeka Bosna se izlila, te je kod Maglaja potopila dio željezničke pruge.<sup>70</sup> U Banjalučkom i Prijedorskom srezu velike štete je napravio potok Gomionica, Mahovska rijeka je popla-

<sup>67</sup> „Sava i njene pritoke plave sve veće površine zemljišta“. *Politika*. Beograd: 6. 4. 1932. 5.

<sup>68</sup> „Poplava u Jajcu i Jezeru“. *Politika*, Beograd: 5. 4. 1932. 5.

<sup>69</sup> „Sava i njene pritoke plave sve veće površine zemljišta“. *Politika*. Beograd: 7. 4. 1932. 5

<sup>70</sup> „Bosanska Gradiška i Bosanski Svinjar koje je Sava poplavila“. *Politika*. Beograd: 8. 4. 1932. 5.

vila zasijano zemljište u Lijevču polju, dok je u Bosanskoogradiškom srežu potok Matura poplavio sela Trošelji, Kukuljci i dio sela Bajinaca. Vrbas se izlio iz korita između Petoševaca i Bosanskog Svinjara plaveći okolnu zemlju i noseći mlinove na rijeci.<sup>71</sup>

Na rijeci Savi vodostaji su počeli polahko rasti još od 19. marta 1932. godine, kada su premašeni godišnji prosjeci vodostaja na rijetkim vodomjerima na Savi. U narednim danima visok vodostaj Save varirao je unutar jednog metra, ali tokom cijelog marta uvek je bio 2-3 metra ispod historijskih maksimuma. Tek 31. marta vodostaji na Savi počinju dalje rasti, što je bila posljedica pojačanog priliva pritoka uslijed naglog topljenja snijega, a nešto kasnije i obilnih kišnih padavina, kako na prostoru Bosne i Hercegovine, tako i u gornjem toku rijeke Save. Visoki vodostaj Save ugrozio je područja sedam srezova u Bosni i Hercegovini – Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Prnjavor, Derventa, Gradačac, Brčko i Bijeljina. Prve veće probleme Sava počinje praviti od 6. aprila, kada su poplavljena naseljena mjesta u okolini Bosanske Gradiške (Gaj, Orubica, Dolina, Bajinci, Bosanski Svinjar /Srbac/ i sve do Bosanskog Kobaša), a voda je prodrla kroz odbrambene nasipe i u Lijevče polje. Istog dana Sava se izlila i u okolini Bosanskog Broda, a bilo je poplavljeno i nekoliko kuća u samom gradu.<sup>72</sup> Dan kasnije, 7. aprila, Sava je samo u Bosanskoogradiškom srežu poplavila već oko 200.000 dunuma zemlje, te je prekinula i putnu komunikaciju Bo-

<sup>71</sup> „Sava i njene pritoke plave sve veće površine zemljišta“. *Politika*. Beograd: 7. 4. 1932. 5.

<sup>72</sup> „Sava i njene pritoke plave sve veće površine zemljišta“. *Politika*. Beograd: 7. 4. 1932. 5.

sanska Gradiška – Banja Luka,<sup>73</sup> a 9. aprila dio Bosanske Gradiške koji je ostao nepotopljen i Stara Gradiška oko kaznionice predstavljali su samo dva mala ostrva u Savi, koja je na nekim mjestima tada podsjećala na more i bila široka više od 20 km.<sup>74</sup> Dalje niz Savu poplavljena je okolina Bosanskog Šamca, gdje je prvo stradalo selo Prud, a od 9. aprila potopljena su i brojna sela oko Bijeljine, koja je također sa svih strana bila opkoljena vodom.<sup>75</sup>

Nakon toga nastupa kratkotrajni period stagnacije, ponegdje i blagog opadanja vodostaja. Odbrana nasipta i nepoplavljenih područja bila je uglavnom uspješna, a na tim poslovima bili su angažirane sreske vlasti, lokalno stanovništvo i vojska. Samo na odbrani državnog puta Bosanski Šamac – Orašje, koji je istovremeno bio i odbrambeni nasip, bilo je angažirano nekoliko stotina radnika svaki dan. Pored navedenog, organi vlasti su radili i na evakuaciji i zbrinjavanju stanovništva i stoke iz sela koja su bila ugrožena ili već poplavljena. Rekvirirani su brodovi i čamci potrebni za evakuiranje postradalih, a na evakuaciji je bila angažirana i vojska sa pontonima, osnivani su odbori za pomoć postradalim, postavljane su vojne poljske kuhinje kao i one Crvenog krsta, te uspostavljane sanitetske službe, a izbjeglice su najčešće bile smještene u školske zgrade. Prema nekim izvještajima, samo na prostoru oko Bijeljine do 10. aprila bilo je evakuirano oko 15.000 ljudi, ali su duž Save u mnogim popavljenim selima ljudi ostali zarobljeni na tavanima

<sup>73</sup> „Bosanska Gradiška i Bosanski Svinjar koje je Sava poplavila“. *Politika*. Beograd: 8. 4. 1932. 5.

<sup>74</sup> „Očekuje se i dalji porast vodostaja u rekama“. *Politika*. Beograd: 10. 4. 1932. 5.

<sup>75</sup> „Očekuje se i dalji porast vodostaja u rekama“. *Politika*. Beograd: 10. 4. 1932. 4.

vlastitih kuća ili na pojedinim nasipima koji su još uvijek virili iz vode.<sup>76</sup>

Međutim, nove padavine, uglavnom snijeg, koji je na mjestima bio visok i do 50 cm, vjetar i zahlađenje od 13/14. aprila dovode do novih komplikacija uz rijeku Savu zbog rasta vodostaja i Save i njenih desnih pritoka. Već 15. aprila na području Vodne zadruge Novi Grad, između Svilaja i Bosanskog Šamca, zbog tzv. unutrašnjih voda koje nisu mogle otjecati u Savu poplavljena su područja koja nikada do tada nisu plavljeni. Zbog toga je prestala odbrana ovog područja, a sve snage su usmjereni na evakuiranje stanovništva. Nizvodno od Bosanskog Šamca, koji je ugrožavala i Bosna i Sava, prema Brčkom glavni nasip Šamac– Domaljevac prelivao je cijelom svojom dužinom, ali je nastavljena odbrana nasipa Vidovice–Orašje–Donja Mahala–Toliski nasip do Kostrča. Na tom području pod vodom su bila sela Vidovice, Kopanice, Vučilovac, Teplica, Vukova Greda, Krepšić, Oštra Luka, Bok i Prud. U njima je bilo nastanjeno oko 3.800 ljudi, a do 15. aprila brodovima, čamcima, dereglijama, pontonima bilo je evakuirano oko 2.500 osoba i oko 12.000 grla stoke. Dana 15. aprila prošireno je poplavljeno područje i u okolini Bijeljine na sela Vršani i Pobarska.<sup>77</sup>

Dan kasnije počeo je popuštati i nasip Bosanski Brod–Donji Klakar, ali je njegova odbrana i dalje nastavljena uz pomoć pristigle vojske. Dalje niz Savu, u okolini

<sup>76</sup> „Očekuje se i dalji porast vodostaja u rekama“. *Politika*. Beograd: 10. 4. 1932. 4; „Jake kiše i vетар pogoršали су situaciju na rekama“ *Politika*. Beograd: 15. 4. 1932. 5.; „Zbog snega i kiše sve reke su ponovo nadošle“ *Politika*. Beograd: 16. 4. 1932. 5-6.

<sup>77</sup> AJ, MUP KJ (14), 14-206-748; „Zbog snega i kiše sve reke su ponovo nadošle“ *Politika*. Beograd: 16. 4. 1932. 5-6.

Bosanskog Šamca uveliko je trajala evakuacija stanovništva i stoke. Tokom 15/16. aprila okončana je evakuacija iz sela Prud i dijelom iz Grebnica, dok je u poplavljrenom Domaljevcu ostalo gotovo sve stanovništvo. Evakuirano stanovništvo s ovog područja smještano je u Bosanski Šamac, koji je i sam bio ugrožen. Loše vijesti stizale su jedna za drugom i u noći 16. aprila. Dva kilometra nizvodno od Orašja provaljen je nasip Orašje–Vidovice, a zatim i nasip Tolisa–Kostrč. Veoma brzo poplavljena su sela Matići, Bok, Oštra Luka, Ugljare, Tolisa i Donja Mahala, čime je bilo ugroženo preko 1.200 stanovnika, a potopljeno je i Orašje. Stanovništvo iz Orašja i okolnih sela u narednim danima je evakuirano i smještano u izbjegličke centre u Bosanskom Brodu, Županji i Slatini. Ipak, popuštanje nasipa oko Orašja olakšalo je odbranu drugih sekcija uz Savu jer je vodostaj opao za nekoliko centimetara.<sup>78</sup>

Nasipi koji su štitili okolinu Bosanske Gradiške, odnosno Lijevče polje, te nizvodno oko Bosanskog Broda uz velike napore i pored teških oštećenja uspješno su branjeni narednih dana. S druge strane, poplavljena područja oko Bosanskog Šamca i Orašja znatno su proširena, čak i na područja koja do tada nikada nisu plavljena.<sup>79</sup> Uz velike teškoće nastavljena je evakuacija iz poplavljениh sela. Samo iz sela između Bosanskog Broda i Bosanskog Šamca do 18. aprila bilo je evakuirano oko 7.300 stanovnika i oko 11.400 grla krupne stoke, ali je u potopoljenim selima još uvijek na evakuaciju čekalo oko 7.000 osoba.

<sup>78</sup> AJ, MUP KJ (14), 14-206-748; „Kominike odbora za odbranu od poplave pri Ministarstvu unutrašnjih poslova“. *Politika*. Beograd: 18. 4. 1932. 5; „Katastrofalna poplava Save uzima sve veći obim“ . *Politika*. Beograd: 19. 4. 1932. 5-6.

<sup>79</sup> AJ, MUP KJ (14), 14-206-748; „Kominike odbora za odbranu od poplave pri Ministarstvu unutrašnjih poslova“. *Politika*. Beograd: 18. 4. 1932. 6.

Bosanski Šamac, koji je i sam bio ugrožen, a neki dijelovi i evakuirani, postao je izbjeglički centar u kojem je smješteno oko 6.000 evakuiranih osoba, dok je ostalo stanovništvo iz okoline Bosanskog Šamca bilo smješteno s druge strane Save. Izbjeglice su bile smještene u šamačku osnovnu školu, obdanište i sokolski dom. Ishranu izbjeglica organizirao je Crveni krst, a pored novčane i pomoći u hrani koja je upućena od Glavnog odbora Crvenog krsta iz Beograda (10.000 dinara i 2½ vagona hrane), neophodna hrana je prikupljana i dobrovoljnim priložima građana. Pored toga, Banska uprava iz Sarajeva kao pomoć u Bosanski Šamac uputila je 70.000 dinara. U općinskoj sudnici bila je smještena improvizirana bolnica, a izbjeglice su vakcinisane protiv tifusa i srdobolje.<sup>80</sup> Istovremeno, iz Orašja i sela u njegovoj okolini (u poplavljenom Orašju voda je bila visine oko 2 metra, a u njegovoj okolini poplavljeno oko 40 sela) bilo je evakuirano više od 4.000 osoba, od kojih je polovina smještena u Brčko, a druga polovina u Bosanski Brod, Županju i Slatinu.<sup>81</sup> U Brčkom je od 16. aprila organizovan odbor za pomoć i zbrinjavanje postradalih, koji su već naredni dan počeli pristizati brodovima i šlepovima. Izbjeglice su smještane u školske zgrade, a kuhinje podmlatka Crvenog krsta i vojne kuhinje angažirane su na osiguravanju ishrane postradalih.<sup>82</sup> Dana 19. aprila u Brčkom je bilo smješteno oko 800 izbjeglica iz okolnih poplavljenih sela, ali je

<sup>80</sup> „U okolini Bosanskog Šamca“. *Politika*. Beograd: 18. 4. 1932. 5; „Broj evakuisanih u Bosanskom Šamcu“. *Politika*. 20. 4. 1932. 6; „Stanovništvo spaseno od poplave zahvalno je vojsci i ostalim vlastima“. *Politika*. Beograd: 22. 4. 1932. 5-6.

<sup>81</sup> AJ, MUP KJ (14), 14-206-748., „Očajno postradalo stanovništvo treba što pre pomoći hranom i odelom“. *Politika*. Beograd: 21. 4. 1932. 4

<sup>82</sup> „Sava i dalje nadolazi i plavi“. „U srezu brčanskom“. *Politika*. Beograd: 18. 4. 1932. 5-6.

evakuacija i dalje trajala. Interesantan je podatak da su vlasti u okolini Brčkog iz nekih sela morale silom da evakuiraju stanovništvo sklonjeno na tavane kuća.<sup>83</sup>

Oko Bijeljine su u to vrijeme veće probleme stvarale tzv. unutrašnje vode, a ranije poplavljeno područje nije značajnije prošireno. U okolini Bijeljine bilo je potopljeno oko 2.000 kuća, oko 11.000 stanovnika i oko 20.000 ha plodne zemlje. Na pomoći postrandalom stanovništvu u okolini Bijeljine bio je angažiran Crveni krst, koji je organizirao javnu kuhinju i starao se o ishrani postrandalog i evakuiranog stanovništva. Pored toga, Glavni odbor Crvenog krsta iz Beograda u nekoliko navrata slao je i novčanu pomoć: 9. aprila 10.000, a 13. aprila 20.000 dinara. Također, dva ljekara vršila su sanitetsku službu.<sup>84</sup>

Nakon što je 18. i 19. aprila 1932. godine dostignut maksimalni nivo vodostaja, na bosanskoj strani Save vodostaji počinju polahko opadati. Opadanje je bilo sporo i trajalo je narednih 30-ak dana, dok se nije spustilo na nivo višegodišnjeg prosjeka. Dok su vodostaji na Savi i dalje rasli kroz Srbiju, u Bosni i Hercegovini su na odbrani nasipa bili angažirani vojska i lokalno stanovništvo. Ranije poplavljene površine ostale su još danima pod vodom. Polagano opadanje vodostaja nije omogućilo brzo vraćanje situacije na normalu na poplavljenim područjima. O tome govore i izvještaji organa vlasti i novinske vijesti tokom treće dekade aprila. Organi vlasti na terenu nastavili su rad na odbrani nasipa, evakuaciji i smještanju stanovništva, organiziranju njihove prehrane i zdravstve-

<sup>83</sup> „Evakuacija sela u okolini Brčkog“. *Politika*. Beograd: 20. 4. 1932. 6.

<sup>84</sup> AJ, MUP KJ (14), 14-206-748; „Zbog snega i kiše sve reke su ponovo nadošle“. *Politika*. Beograd: 16. 4. 1932. 5-6.; „Pomoć Crvenog krsta postrandalom stanovništvu od poplave“. *Politika*. Beograd: 17. 4. 1932. 6.

ne službe, ali i snabdijevanju hranom stanovništva koje još uvijek nije bilo evakuirano te na osiguravanju napuštene imovine. Nastavljena je evakuacija stanovništva iz ugroženih područja. U Brčko je 20. aprila stigao treći kontingenat evakuiranog stanovništva iz Posavine od oko 1.500 osoba, pa je po nekim procjenama u Brčkom u to vrijeme bilo već oko 5.000 izbjeglica. Procijenjeno je da je u Posavini bilo poplavljeno ukupno 5.987 kuća, a od toga je bilo porušeno oko 500 i oko 2.000 teško oštećeno. U isto vrijeme u Orašju i potopljenim selima u njegovoј okolini bilo je stanovništva po tavanima kuća, te je i za njih organizirano dostavljanje hrane dok su čekali evakuaciju.<sup>85</sup>

Poplavljena područja uz Savu su, nakon što se voda počela polahko povlačiti, počeli posjećivati i političari. Odlukom Ministarskog savjeta u poplavljene krajeve je 22. aprila upućena delegacija koju su činili ministar socijalne politike i narodnog zdravlja Ivan Pucelj, ministar saobraćaja Laza Radivojević, ministar vojske i mornarice Dragomir Stojanović, kao i načelnik Odjeljenja javne bezbjednosti Ministarstva unutrašnjih poslova i član Državnog odbora za poplavu Žika Simonović.

Ova delegacija je obišla poplavljena područja i podnijela Ministarskom savjetu izvještaj, na osnovu kojeg je trebalo sačiniti plan aktivnosti u narednom periodu. Delegacija je u Bosni obišla Brčko, Bosanski Šamac i Orašje, a u izvještaju se navodi da je samo na području Drinske banovine bilo evakuirano iz svojih domova 30.396 osoba i 58.548 stoke.<sup>86</sup> Tokom ministarskog obilaska poplavlje-

<sup>85</sup> „Stanje odbrane od poplave u savskoj dolini“. „Očajno postradalost stanovništvo treba što pre pomoći hranom i odelom“. *Politika*. Beograd: 21. 4. 1932. 3-4.

<sup>86</sup> „Ministri među poplavljениma“. *Politika*. Beograd: 23. 4. 1932. 6; „Članovi vlade obilaze poplavljena mesta“. *Vreme*. Beograd: 23. 4. 1932. 3.

nih krajeva novinar beogradskog lista *Vreme* uspio je u samo nekoliko rečenica dočarati očajno stanje izbjeglica, ali i pokazati kako se život nastavlja i u tako teškim uvjetima: „*Obilazimo i poljske kuhinje. Pod kazanima vatre plamte, a unutra vri pasulj sa mesom. Biće za svakog, ne da se najede, već da ne bude gladan. U blizini je i privremena bolnica i porodilište. Ima tri prevremena porođaja. Svršili su se svi srećno. I dete, koje je, umesto rode donela poplava, jedro je i zdravo*“.<sup>87</sup> Poplavljene krajeve obišao je i podban Drinske banovine, koji je iskoristio priliku da novinarima predstavi i projekt osiguranja desne obale Save od Bošanskog Šamca do Obrenovca koji je trebao u budućnosti spriječiti slične katastrofe.<sup>88</sup>

Krajem aprila i početkom maja 1932. godine postрадali krajevi uz Savu još uvijek su u fokusu i vlasti i javnosti. Opadanje vodostaja Save omogućavalo je otvaranje ustava na branjenim područjima i ispuštanje tzv. unutrašnjih voda, ali istovremeno se javljaju novi problemi. U Brčanskom srezu na nekoliko mjesta javila su se klizišta, pa su u selu Gornjem Zoviku porušene 4 kuće, u Jablanici 2 i jedna kuća u Čeliću.<sup>89</sup> Krajevi oko Save koji su stalno izloženi poplavama bili su mnogo izloženiji bolestima poput tuberkuloze, difterije, malarije i trbušnog tifusa, te se zbog navedenog počinju sprovoditi aktivnosti na asanaciji poplavljenih krajeva kako bi se posljedice po zdravlje ugroženog stanovništva što manje osjetile.<sup>90</sup>

<sup>87</sup> „Članovi vlade obilaze poplavljena mesta“. „Poljske kuhinje, bolnica i porodilište“. *Vreme*. Beograd: 23. 4. 1932. 3.

<sup>88</sup> „Stanovništvo spaseno od poplave zahvalno je vojsci i ostalim vlastima“. *Politika*. Beograd: 22. 4. 1932. 5-6.

<sup>89</sup> „Odronjavanje stena i brda“. *Politika*. Beograd: 27. 4. 1932. 5.

<sup>90</sup> „Brza asanacija poplavljenih krajeva“. *Politika*: Beograd: 27. 4. 1932. 5-6.

Nastavljene su i druge aktivnosti na pomoći postradalim krajevima. Tako je ministar socijalne politike i narodnog zdravlja donio odluku da se poplavljenim krajevima uputi pomoć od 20 vagona pšenice. U Bosni je Odžak trebao dobiti jedan vagon, Bosanska Gradiška jedan, Bosanska Dubica dva, Bosanski Novi jedan, Bosanski Brod jedan, Bosanski Šamac tri, Brčko dva, Bijeljina tri, a pomoć su dobili i: Sremska Mitrovica dva, Šabac jedan, Bogatić jedan, Prnjavor jedan i Obrenovac jedan vagon.<sup>91</sup> Banska uprava Drinske banovine dodijelila je kao pomoć postradalom stanovništvu u srezovima Bijeljina 100.000 dinara, Bosanski Šamac 75.000 dinara, Brčko 95.000 dinara, Bogatić 10.000 dinara i Obrenovcu 65.000 dinara.<sup>92</sup> Kako bi se ublažio problem smještaja izbjeglica, sarajevska željeznička direkcija uputila je na željezničku stanicu Bosanski Brod i Sijekovac 178 vagona uzanog kolosijeka i 40 vagona normalnog kolosijeka kako bi se u njih smjestilo evakuirano stanovništvo. Planirano je da vagoni budu prepravljeni u stanove, te da se teretni vagoni pripreme za smještaj stoke.<sup>93</sup>

Posljednjih dana aprila i početkom maja 1932. godine s postepenim povlačenjem rijeke Save novinski članci i izvještaji iz poplavljenih područja postaju sve manji i rjeđi. Javnost se još izvjesno vrijeme obavještavala o opadanju vodostaja, otvaranju ustava na mjestima gdje su postojale vodne zadruge s odbrambenim nasipima, prosijecanju nasipa kako bi istekle unutrašnje vode, povlačenju brodova i drugih plovnih objekata koji su bili rekvirirani za evaku-

<sup>91</sup> „Pšenica za postradale krajeve“. *Politika*. Beograd: 27. 4. 1932. 5.

<sup>92</sup> „Drinska banovina za poplavljene“. *Politika*. Beograd: 27. 4. 1932. 5.

<sup>93</sup> „Vagoni za evakuisano stanovništvo“. *Politika*. Beograd: 27. 4. 1932. 5.

aciju stanovništva i stoke itd., nakon čega se sve vraća u normalu, osim onim preko kojih je poplava prešla.

### „Da Bog sačuva i gledati, a kamoli doživeti“<sup>94</sup>

Kao posljednji primjer velike poplave u periodu između dva svjetska rata skrećemo pažnju na poplavu iz novembra 1934. godine. U prvoj dekadi novembra 1934. godine vodostaji na bosanskohercegovačkim rijekama rasli su zbog obilnih kiša. Iako su se na pojedinim mjestima rijeke izlijevale iz korita i plavile okolna područja, uglavnom zasijane površine i pojedina naseljena mjesta, vodostaji su na većini rijeka bili daleko od do tada postignutih historijskih maksimuma. Na rijeci Savi i njenom direktnom slivu vodostaji su i na bosanskoj i na hrvatskoj strani rijeke bili 2-2,5 m ispod rekordnih vodostaja. Slična je situacija bila i na rijekama u slivovima Une, Vrbasa, Bosne i Drine, gdje su vodostaji, iako povećani, bili daleko ispod historijskih maksimuma. U navedenim slivovima tek su na pojedinim mikrolokacijama obilne padavine prouzrokovale bujične poplave. Tako su 13. novembra 1934. godine Una i Sana poplavile dio zasijanog zemljišta uz navedene rijeke, Vrbas se izlio kod Laktaša i Bosanskog Svinjara, te odnio jedan pontonski most u Banjoj Luci, dok je rijeka Sava poplavila nekoliko sela u Bosanskogradiškom srezu (Dolina, Orubica i Bajinci).<sup>95</sup> Vodostaj Save rastao je i narednih dana. U okolini Bosanskog Broda od 17. novembra bili su popavljeni neki

<sup>94</sup> „Da Bog sačuva i gledati, a kamoli doživeti“. *Politika*. Beograd: 22. 11. 1934. 7.

<sup>95</sup> „Sava i Drava, u svojim gornjim tokovima izlile su se iz svojih korita i počeće da plave“. *Politika*. Beograd: 14. 11. 1934. 6.

kompleksi zemljišta, ali sve to bilo je na nivou redovnih, periodičnih poplava, koje je stanovništvo uz Savu prihvatalo kao normalnu pojavu.<sup>96</sup> Dana 20. novembra Sava je poplavila i nekoliko sela oko Bijeljine, ali je stanovništvo na vrijeme evakuirano.<sup>97</sup> Također, 21. novembra Sava se izlila i u okolini Bosanske Rače, ali bez katastrofalnih posljedica.<sup>98</sup> U Sarajevu i njegovoј okolini Miljacka i Bosna 15. novembra 1934. godine su nadošle, pa je Miljacka čak ugrozila i nekoliko gradskih mostova, koje su zapravo najviše oštetili balvani nošeni bujicom, dok je nabujala Bosna odnijela i jednu žrtvu – u selu Osijek iz Bosne izvučeno je tijelo terzije Ethema Šehića. Bosna, ali i rječica Kočeva, istog dana su se izlile iz svojih korita u Zenici poplavivši nekoliko ulica, a na nekoliko mjesta nizvodno prema Nemili državna cesta bila je prekrivena nanesenim blatom.<sup>99</sup> Lašva je 17. novembra poplavila Travnik i druga manja mjesta, kao i dio zasijanih površina u njenom toku,<sup>100</sup> a 19. novembra stradali su Rogatica i Busovača.<sup>101</sup>

<sup>96</sup> „Sava još raste u srednjem i donjem svome toku“. *Politika*. Beograd: 18. 11. 1934. 7.

<sup>97</sup> „Kod sela Svinjarevca Sava je provalila nasip u velikoj širini“. *Politika*. Beograd: 21. 11. 1934. 5.

<sup>98</sup> „Na desnoj strani, Sava je, kod sela Visoča, napravila tri prodora i kroz njih se razlila plaveći bosanska polja“. *Politika*. Beograd: 22. 11. 1934. 7.

<sup>99</sup> „Reke u Bosni i Hercegovini naglo su nadošle i počele da plave“. *Politika*. Beograd: 16. 11. 1934. 6.

<sup>100</sup> „Lašva se vratila u svoje korito“. *Politika*, god XXXI. Beograd: 19. 11. 1934. 5; „Sava će poplaviti preko 200.000 katastarskih jutara ravnice i desetak sela“. *Pravda*. Beograd: 21. 11. 1934. 6; U Izvještaju o vodostajima nema podataka sa vodomjera u Travniku za period od 13. do 30. novembra 1934. godine, ali u listu *Pravda* spominje se da je vodostaj u Travniku bio 186 cm – 6 cm više od do tada zabilježenog rekorda. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1934. godinu*. 1935. 293.

<sup>101</sup> „Rogatica pod vodom“, „I Busovača pod vodom“. *Politika*. Beograd: 20. 11.

S druge strane, gotovo cijela Hercegovina, odnosno prostor koji pripada slivu Jadranskog mora bio je novembra 1934. godine izložen velikom nevremenu. Dugotrajne i jake kiše, uz odsustvo bujnije vegetacije, posebno oko izvora rijeke Neretve uzrokovali su brzo akumuliranje vode i bujične poplave u gotovo cijeloj Hercegovini. Već od 13. novembra 1934. godine vodostaji na pojedinim mjernim mjestima na Neretvi i njenim pritokama počeli su rasti, a 16. novembra stradao je Ostrožac, u kome su bili uništeni tek napravljeni lokalni putevi i nekoliko manjih mostova. Također, u Ostrošcu je bilo uništeno i tek uređeno pazarište i prekinut saobraćaj na glavnom putu između Jablanice i Ostrošca. U naredna dva dana, 17. i 18. novembra, stradao je i Stari Ostrožac, kao i nekoliko sela na manjim pritokama Neretve – Parsovići, Solakova Kula, Seonica i Pothum – iz kojih je i stanovništvo bilo evakuirano. U gornjem dijelu neretvanskog sliva i rijeka Rama je napravila velike štete na željezničkoj infrastrukturi.<sup>102</sup>

Tačka kulminacije u slivu Neretve, ali i ostatku Hercegovine, bila je 18. i 19. novembra, kada su postignuti rekordni vodostaji na pet od šest vodomjernih stanica na rijeci Neretvi, na četiri od osam vodomjernih stanica

---

1934. 8; „Sava još uvek naglo nadolazi u srednjem toku“. „U Rogatici i okolini poplava je pričinila znatnu štetu“. *Vreme*. Beograd: 20. 11. 1934. 7; Na vodomjernoj stanici na Rakitnici u Rogatici 19. novembra 1934. godine zabilježen je vodostaj od 232 cm, što je bio rekordni vodostaj koji nije premašen do početka Drugog svjetskog rata. To je ujedno i jedina vodomjerna stanica van jadranskog sliva u Bosni i Hercegovini na kojoj je u novembru 1934. godine zabilježen rekordan vodostaj. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1934. godinu*. 1935. 301.

<sup>102</sup> „Pošto je ozbiljno zapretila naseljima duž svoje obale, i počela ih plaviti, Neretva je juče naglo opala i povukla se u svoje korito“. *Politika*. Beograd: 20. 11. 1934. 7; „Sava još uvek naglo nadolazi u srednjem toku“. „Naglo nadošla Neretva oštetila je železničku prugu“. *Vreme*. Beograd: 20. 11. 1934. 7.

na Neretvinim pritokama, gdje je tokom 1940. godine na vodomjeru u Humcu na Trebižatu taj rekord bio premašen, te na još pet vodomjernih stanica od ukupno tridesetak u ostatku jadranskog sliva, odnosno u ostatku Hercegovine.<sup>103</sup> Već na samom izvoru vodostaj Neretve bio je ogroman, pa je vodomjerna stanica u Ulogu, koja je bila najbliža izvoru Neretve, 18. novembra uništена. Nabujala Neretva rušila je sve pred sobom, ali zahvaljujući činjenici da na dijelu koji ide do Konjica nema mnogo naselja koje je mogla ugroziti te da je Neretva duboko usječena u okolni reljef, prvi izvještaji o posljedicama poplave dolaze upravo iz Konjica. Put iz Konjica prema Boračkom jezeru bio je prekinut na nekoliko mjesta, poplavljeno je naselje Polje na ulazu u Konjic, kao i nekoliko zgrada i trgovina u samom gradu. U gradu je bio ugrožen i stari kameni most, a nizvodno je stanovništvo sela Lisičići bilo evakuirano.<sup>104</sup>

Dalje prema Jablanici i Mostaru Neretva je na nekoliko mjesta oštetila državni put Sarajevo – Mostar i željezničku prugu, a odnijela je i jedan drveni most, koji je kasnije kompletan prošao kroz Mostar. U Mostaru je nezapamćen vodostaj ugrozio i neke gradske mostove. Na starom mostu Musala, koji je u to vrijeme bio nazvan po kralju Petru, bio je zabranjen saobraćaj. Vatrogasci su dežurali na obalama i mostovima, a posebno su bili aktivni na osiguravanju prohodnosti ispod mostova za koje su se kačili balvani i druge stvari koje je nanosila bujica. U Mostaru su bile poplavljene i neke kuće, te su dijelovi grada

<sup>103</sup> Vidjeti prilog na kraju rada.

<sup>104</sup> „Pošto je ozbiljno zapretila naseljima duž svoje obale, i počela ih plaviti, Neretva je juče naglo opala i povukla se u svoje korito“. *Politika*. Beograd: 20. 11. 1934. 7; „Konjic i Stolac pod vodom“. *Pravda*. Beograd: 20. 11. 1934. 7.

bili evakuirani.<sup>105</sup> Nešto južnije teško su stradala i naselja na obalama Bune. U Blagaju je poplava potpuno uništila pet porodičnih kuća u vlasništvu Hasana Makevića, Avde Džankića, te Sulje, Zulfe i Ibrahima Drljevića i nekoliko privrednih objekata, a mnogo drugih kuća je oštećeno. Stradao je i jedan mlin kao i muslimansko groblje. U selima Buni, Hodbini i Malom Polju stradalo je dosta zasijanih površina, vinograda, voćnjaka i bašti.<sup>106</sup>

Najveće štete nastale su južno od Mostara, gdje su Neretva i njene pritoke poplavile okolna polja i naselja uz rijeke, a na pojedinim dijelovima nastala su prava jezera. Tako je velika površina od Počitelja pa nizvodno praktično bila pretvorena u veliko jezero koje se spajalo sa Hutovim blatom. Okolina Čapljine posebno je stradala, kako od Neretve, tako i od Bregave. Dosta stanovništva nije uspjelo izići iz kuća prije poplave, a tome je doprinijela i činjenica da nakon kvara telefonske linije između Mostara i Čapljine nije bilo moguće javiti u Čapljinu o opasnosti koja joj prijeti. Premda je Neretva planinska rijeka, u svom donjem toku se u ovom slučaju ponašala kao Sava i treći dan nakon kulminacije vodostaja prostor oko Čapljine i Gabela polja još uvijek je bio pod vodom, potopljena su bila i sela Čeljevo, Višići, Dračevo, Doljani i druga. U tom dijelu Hercegovine moglo se kretati samo čamcima, a iz „jezera“ je ponegdje virio samo državni put prema Metkoviću.<sup>107</sup>

<sup>105</sup> „Pustošenje Neretve, Bune i Bregave“. *Politika*. Beograd: 20. 11. 1934. 7.

<sup>106</sup> „Pošto je ozbiljno zapretila naseljima duž svoje obale, i počela ih plaviti, Neretva je juče naglo opala i povukla se u svoje korito“. *Politika*. Beograd: 20. 11. 1934. 7.; „U Mostaru Neretva je opala za šest metara“. *Politika*. Beograd: 21. 11. 1934. 5.

<sup>107</sup> „Da Bog sačuva i gledati, a kamoli i doživeti“. *Politika*. Beograd: 22. 11. 1934. 7.

Teško je stradao i ostatak Stolačkog sreza. Rijeka Bregava je poplavila Stolac, u kojem je oštećeno mnogo kuća i gradski vodovod. Trinaest stolačkih porodica ostalo je bez domova i privremeno su bili smješteni u lokalnu bolnicu. I putevi u okolini Stoca bili su u potpunosti uništeni.<sup>108</sup> Bujice su potpuno onemogućile saobraćaj i u zapadnom dijelu Hercegovine. Bile su prekinute komunikacije između Posušja i Tomislav-Grada, a u Duvanjskom polju potpuno su uništena tri mosta.<sup>109</sup>

O razmjerama bujice govore novinski izvještaji koji prate poplavu Neretve i njenih pritoka od izvora pa gotovo do ušća. Međutim, u većini novina koje smo pregledali vijesti o novembarskoj poplavi 1934. godine „protutnjale“ su baš kao Neretva kroz Hercegovinu – brzo, tokom jednog ili dva dana, i isto tako brzo se povukle. Nešto više pisalo se o stanju uz Savu, iako je Sava u to vrijeme bila daleko od historijskih maksimuma. Izuzetak je beogradска *Politika*, u kojoj je praćenje situacije u Hercegovini potrajalo nekoliko dana. Prve stranice novina u to vrijeme i dalje su bile rezervisane za vijesti o Marsejskom atentatu i njegove odjeke u zemlji i inostranstvu.

## Kako spriječiti velike poplave ubuduće?

Prilikom obilaska postradalih krajeva uz rijeku Savu 21. aprila 1932. godine podbana Drinske banovine dočekala su i pomalo neugodna novinarska pitanja. Jed-

<sup>108</sup> „Konjic i Stolac pod vodom“. *Pravda*. Beograd: 20. 11. 1934. 7; „Sava i dalje naglo opada“. *Vreme*. Beograd: 23. 11. 1934. 3.

<sup>109</sup> „Sava još uvek naglo nadolazi u srednjem toku“. „Veliko nevreme u Hercegovini“. *Vreme*. Beograd: 20. 11. 1934. 7.

no od njih glasilo je: „*Da li se misli šta preduzeti da se bar za buduće otklone ovakve katastrofalne poplave?*“ Naravno, podban je na postavljeno pitanje imao spremam odgovor: „*U Banskoj upravi je izrađen projekat za osiguranje desne obale Save od Bosanskog Šamca do Obrenovca. Sam nasip na tome području stajao bi prema proračunu oko šezdeset pet miliona dinara, a svi ostali uređaji oko pedeset i osam miliona dinara*“.<sup>110</sup> Međutim, želje i mogućnosti često ne idu ruku pod ruku. Vrijeme koje je prethodilo aprilskoj poplavi iz 1932. godine, ali i ono koje je uslijedilo, pokazuje da su izdvojena i utrošena sredstva predstavljala samo mali dio stvarnih potreba, a preduzete mjere nisu bile dovoljne za sistematsko rješavanje odbrane od poplava. O nedostatku novca potrebnog za sanaciju nastalih šteta ili izgradnju novih odbrambenih objekata praktično govore gotovo svi postupci organa vlasti tokom poplava, neposredno nakon njih i u godinama koje su uslijedile, a tokom kojih je bilo potrebno nositi se sa velikim nesrazmjerom između stvarnih potreba na terenu i odobrenih sredstava.

Sistem odbrane od poplava u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata bio je tek u povoju. U nekim bosanskohercegovačkim gradovima riječna korita bila su samo djelimično uređena i regulirana, ali na vrlo ograničenim teritorijama, te nisu predstavljala sistemska rješenja za borbu sa poplavama, često ni sa periodičnim, a posebno ne sa tzv. historijskim. Nešto ozbiljniji radovi na regulaciji riječnih tokova, gradnji nasipa i kanala, te melioraciji zemljišta izvedeni su samo uz rijeku Savu.

---

<sup>110</sup> „Izjava podbana Drinske banovine“. *Politika*. Beograd: 22. 4. 1932. 6.

Dostupni izvorni materijali i karte pružaju mogućnost uvida u sisteme za odbranu od poplava koji su postojali početkom 1926. godine iz kojih je vidljivo da su u to vrijeme na teritoriji Bosne i Hercegovine samo uz Savu na pojedinim sekcijama postojali sistemi za odbranu od poplava – oko Bosanske Gradiške, oko Bosanskog Broda, kod Odžaka i kod Orašja. Međutim, čak ni na tim područjima nisu bili završeni svi melioracioni radovi i objekti za odbranu od poplava, dok je u ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine tek bila predviđena njihova gradnja.<sup>111</sup>

Najveći dio tih odbrambenih sistema činio je zasebne, međusobno neuvezane cjeline. Tim odbrambenim sistemima upravljale su Vodne zadruge – „Lijevče polje“ (srez Bosanska Gradiška), „Ivanjsko polje“ (oko Bosanskog Broda) i „Novi Grad“ (kod Odžaka), dok je Vodna zadruga u Bijeljini formirana tek 1935. godine.<sup>112</sup> Van vodnih zadruga u vremenu između dva svjetska rata bili su odbrambeni objekti (nasipi, kanali i sl.) oko Orašja, a kasnije i oni oko Bosanskog Šamca, u Bosanskdubičkom srezu uz Savu itd., a koji su postepeno građeni u periodu između dva svjetska rata.

Vodne zadruge osnivane su sa svrhom izgradnje i održavanja odbrambenih i melioracionih objekata – nasipa, kanala za odvodnju brdskih voda i kanala za isušivanje zemljišta, pumpi za izbacivanje tzv. unutrašnjih voda i drugih objekata na zaštićenim područjima. Svi vlasnici zemljišta na području jedne zadruge bili su automatski i

<sup>111</sup> *Karta za odbranu od poplava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Razmjera 1 : 1 000 000. Beograd: Ministarstvo poljoprivrede i voda, Generalna direkcija voda, januar 1926. godine.

<sup>112</sup> ARS-KD, HSBB.

njeni članovi, koji su imali obavezu aktivno sudjelovati u radu njenih organa, ali i novčanim prilozima (članaricama) i kulukom sudjelovati u radovima na njenom području.<sup>113</sup> Svaka od zadruga imala je pravila po kojima je osnivana i po kojima je radila, te poseban Pravilnik za odbranu od poplava, kojim su propisane dužnosti i obaveze zadruga i zadrušara tokom normalnih vodostaja i vanrednih situacija, zatim podjela na sektore i rejone sa rasporedom kulučara i kola koje svaka općina i selo mora dati za potrebe odbrane od poplave. Njime se utvrđuju granični vodostaji za poduzimanje određenih radnji i mjera itd. Najvažniju ulogu tokom vanrednih situacija imali su imenovani komesari za odbranu od poplava koji su mogli biti i uglavnom i jesu bili načelnici srezova ili upravitelji sreskih ispostava na čijem se području nalazila dotična zadruga. Tako je za komesara za odbranu od poplava u zadruzi Lijevče polje u pravilu postavljan načelnik sreza Bosanska Gradiška, u Ivanjskom polju upravitelj sreske ispostave iz Bosanskog Broda, te u Novom Gradu upravitelj ispostave u Odžaku ili Bosanskom Šamcu.<sup>114</sup>

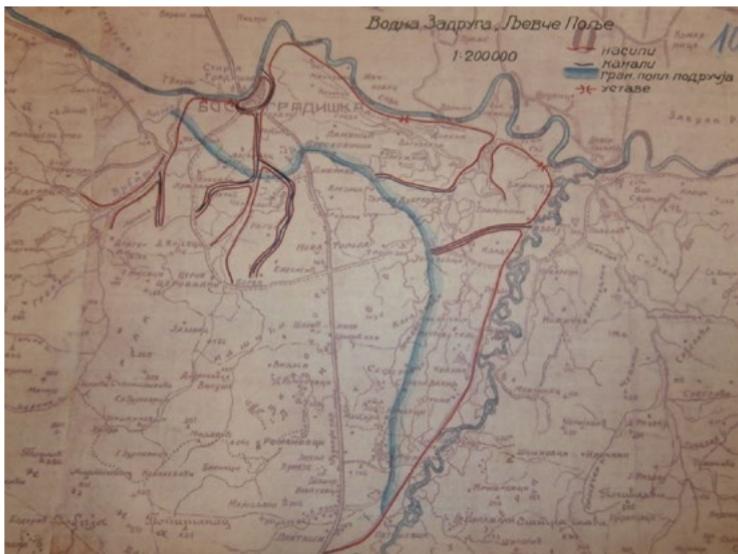
Najveća i najuređenija bila je Vodna zadruga „Lijevče polje“, koja je sa više od 70 km nasipa i kanala štitila i upravljala područjem od 23.400 ha plodnih površina u Bosanskogradiškom srezu između rijeka Save i Vrbasa.<sup>115</sup>

---

<sup>113</sup> ARS-KD, HSBB.

<sup>114</sup> ARSBL, KBUVB, V, 38, 5181/30, 475/31; ARSBL, KBUVB, V, 38-39 (spisi bez broja); ARS-KD, HSBB.

<sup>115</sup> ARSBL, KBUVB, V, 38-39 (spisi bez broja).



Fotografija 2: Vodna zadruga „Lijevče polje“. Izvor: ARSBL, KBUVB, 39-39 (spisi bez broja).

Teritorijalno nešto manje bile su ostale zadruge. Vodna zadruga „Ivanjsko polje“, srez Derventa, sreska ispostava Bosanski Brod, upravljala je sa 30 km nasipa koji su štitili područje od oko 7.800 ha, dok je Vodna zadruga „Novi Grad“, srez Derventa, sreska ispostava Odžak imala oko 17 km nasipa, te odvodne kanale, ustave i sl. koji su štitili oko 8.200 ha plodnog zemljišta i naselja uz Savu od Svilaja do Pruda kod Bosanskog Šamca.<sup>116</sup>

<sup>116</sup> ARSBL, KBUVB, V, 38-39 (spisi bez broja).



Fotografija 3: Vodne zadruge „Ivanjsko polje“ i „Novi Grad“.

Izvor: ARSBL, KBUVB, 39-39 (spisi bez broja).

U obrađenim primjerima velikih poplava u Bosni i Hercegovini vidimo, između ostaloga, i kako su organi vlasti reagirali u vrijeme vanrednih situacija, ali to je samo jedna strana medalje. S druge strane nalaze se redovne, svakodnevne aktivnosti finansirane od različitih nivoa vlasti, koje su bile usmjerene na sanaciju nastalih šteta nakon poplava i prevenciju sličnih događaja u budućnosti. Kada su u pitanju radovi usmjereni na održanu od poplava (izgradnja nasipa, kanala, ustava, čišćenje korita i regulacija rijeka, potoka itd.), najviše energije i novca usmjeravano je u najugroženija područja, tj. ona uz rijeku Savu, na kojima su osnivane i djelovale vodne zadruge, ali i na Uni, Sani, Vrbasu, Bosni itd.<sup>117</sup> Kao pre-

<sup>117</sup> ARSBL, KBUVB, V, 38; ARSBL, KBUVB, V, 32, 9138/30, 10679/30, 11977/30,

ventivne, ali i mjere sanacije šteta nastalih u poplavama, periodičnim ili velikim, vršena su i čišćenja i produbljinjanja korita rijeka i djelimične izmjene tokova kako bi se spriječilo izljevanje i plavljenje na određenim mikrolokacijama.<sup>118</sup> Te aktivnosti bile su nešto izraženije i vidljivije nakon velikih poplava. Naprimjer, nasip Bosanski Brod – Klakar, dužine 13 kilometara, pretrpio je velike štete u novembru 1925. godine. Premda su porušeni dijelovi nasipa bili zatrpani još tokom odbrane u novembru 1925. godine, procijenjeno je da te „zakrpe“, a time i čitav odbrambeni sistem oko Bosanskog Broda ne bi izdržali ni one periodične poplave na Savi. Ukupna šteta na ovom nasipu procijenjena je na više od milion dinara, a za njegovu popravku početkom 1926. godine odobreno je svega stotinjak hiljada dinara. Ovaj problem sa nedostatkom finansijskih sredstava lokalne vlasti pokušavale su riješiti na druge načine, pa se upravitelj sreske ispostave u Bosanskom Brodu angažirao na organiziranju mještana ugroženih naselja koji su se uglavnom pozitivno izjasnili o ideji da radnom snagom i novčanim prilozima pomognu popravku oštećenja na nasipima.<sup>119</sup> U narednim godinama odobravana su nova sredstva za održavanje navedenog nasipa, ali izgleda da nije bilo novca za izgradnju novih hidrotehničkih objekata u okolini Bosanskog Broda, odnosno na teritoriji Vodne zadruge „Ivanjsko polje“, i za proširenje postojećeg sistema odbrane.<sup>120</sup>

<sup>118</sup> 13912/30; ARS-KD, HSBB.

<sup>119</sup> ARSBL, VŽVO, 67, 3806/26.

<sup>120</sup> ARSBL, VŽVO, 67, 2924/26.

<sup>120</sup> Sredinom juna 1930. godine odobrena je suma iz državnog budžeta od 122.921 dinar za održavanje nasipa Bosanski Brod – Klakar, te još 70.000 dinara iz banovinskog budžeta za istu namjenu. Istim rješenjem dodijeljen je novac

I u drugim aktivnostima usmjerenim na sanaciju nastalih šteta nakon velike poplave 1925. godine vidljiv je hronični nedostatak novca za ove namjene. Samo jedan u nizu primjera možemo pronaći u Jajcu, gdje se još 1930. godine pokušavaju osigurati sredstva za sanaciju tridesetak metara na obali Plive i oštećenja na željezničkom mostu, a koja su nastala još tokom velike poplave iz 1925. godine.<sup>121</sup> Privremena sanacija oštećenja koju su neposredno nakon poplave uradile lokalne vlasti gotovo se pretvorila u trajno rješenje, jer je tromož državnoj administraciji bilo potrebno pet godina da se angažira na trajnoj sanaciji ovih oštećenja, iako je njima bio ugrožen i jedan željeznički most. Na kraju, sanacija oštećenja na koritu Plive, u dužini od 30-ak metara, završena je za nepuna dva mjeseca tokom oktobra i novembra 1930. godine.<sup>122</sup>

Veliku poplavu iz novembra 1925. godine u nekim lokalnim zajednicama pokušali su iskoristiti za rješavanje dugogodišnjih i nagomilanih problema izazvanih stalnim izlijevanjem rijeka. Dobar primjer imamo iz Bosanskog Novog, koji je često stradao u poplavama Une i Sane. Godine 1930. gradski načelnik se po ko zna koji put obraćao banu Vrbaske banovine ističući kao glavni problem ovoga grada stalne poplave i uz njih vezane probleme, a koje nastaju zbog neregulisanih riječnih tokova u gradu. Pri tome se referira i na veliku poplavu iz 1925. godine, kada je grad teško stradao. Iste apele gradonačelnik i istaknutiji građani Bosanskog Novog upućivali su i Savjetu ministara,

---

i za održavanje i popravak nasipa i kanala, te izgradnju mosta preko Mahovske rijeke u Vodnoj zadruzi „Lijevče polje“ (oko 230.000 dinara) i „Novi Grad“ (oko 450.000 dinara). ARSBL, KBUVB, V, 32, 9138/30.

<sup>121</sup> ARSBL, KBUVB, V, 32, 6077/30.

<sup>122</sup> ARSBL, KBUVB, V, 32, 20556/30, 20558/30.

Ministarstvu građevina i drugim institucijama tražeći da se hitno osiguraju sredstva za reguliranje riječnih tokova Une i Sane u Bosanskom Novom i oko njega. O ozbiljnosti problema i neophodnosti hitnih intervencija govori i podatak da gotovo 90% stanovnika ovoga grada ima problema sa tuberkulozom, za što gradonačelnik Bosanskog Novog uzrok tome ističe upravo stalnu izloženost poplavama.<sup>123</sup> Iako je ovaj postotak oboljelih od tuberkuloze najvjerovaljnije pretjeran, on ipak govori koliko poplave na često ugroženim područjima nisu predstavljale samo kratkotrajne pojave, nego dugotrajan problem koji se nije mogao izraziti samo u novcu.

O tromosti birokratije i nedostatku novca za potrebe osiguranja od poplava, ili bar saniranja šteta nastalih tokom poplava, govori nam i slučaj uređenja lijeve obale rijeke Bosne u selu Gornja Dubica u srezu Gradačac. Budući da je još od kraja XIX stoljeća rijeka Bosna podrivala dio lijeve obale u ovom selu i na taj način ugrožavala Gornju Dubicu, posebno mjesno groblje i crkvu, na molbu mještana 1924. godine napravljen je projekt sanacije oštećenja i uređenja lijeve obale u dužini od 1050 m. Međutim, tih nešto više od kilometar obale pokazao se kao nepremostiva prepreka za državnu administraciju. U nekoliko navrata tokom 1924. godine glavni projekt je odbijan, ali je ipak do kraja godine iz interventnih sredstava privremeno sanirana početna dionica od 110 m zabijanjem šipova i nabacivanjem lomljenog kamena. Međutim, na tome se stalo. Narednih godina nije rađeno ništa sve do 1927. godine, kada je uređena obala u duljini od 73 m, zatim 1928. godine od 91 m, a za 1929. godinu plani-

---

<sup>123</sup> ARSBL, KBUVB, V, 32, 7432/30.

rano je dotatnih 55 m.<sup>124</sup> I tokom 1934. godine radovi na ovoj lokaciji i dalje su bili u toku. Tokom 1933/1934. godine iz banovinskog i državnog budžeta izdvojeno je oko 95.000 dinara za nastavak rada na ovom projektu, ali bez izgleda da radovi uskoro budu završeni u potpunosti.<sup>125</sup>

I na području postojećih vodnih zadruga stalno je trajala borba između onih koji su ugroženi velikim poplavama i onih koji su mogli finansirati podizanje odbrane od poplava na veći nivo. Početkom 30-ih godina XX stoljeća sistem odbrane od poplava u Vodnoj zadruzi „Novi Grad“ još uvijek nije bio završen u potpunosti. Nasip koji je štitio ovo područje od rijeke Save nije bio izgrađen prema projektnoj dokumentaciji. Početnih 400 m bilo je urađeno tako da nadilazi najviši dotadašnji vodostaj Save za 1 m, a ostatak nasipa je bio niži 1-2 m ispod projektovane visine.<sup>126</sup> Pored toga, zadružno područje uopće nije bilo zaštićeno od rijeke Bosne, te je bilo potrebno graditi i taj nasip. Taj tzv. bosanski nasip započet je 1927. godine, ali je zbog nedostatka novca taj posao zadruga uskoro obustavila. Tokom 1930. godine iz zadruge su predlagali da se podigne nivo savskog nasipa, nastavi gradnja bosanskog nasipa i osigura odvođenje potoka Bukovice izvan zaštićenog zadružnog područja. Predlagani su i modeli za finansiranje nastavka gradnje bosanskog nasipa, ali više instance vlasti nisu imale sluha ni novca za navedene radove.<sup>127</sup> Međutim, uskoro je sve došlo na naplatu.

<sup>124</sup> AJ, MGKJ (62), 62-1319.

<sup>125</sup> ARSBL, KBUVB, V, 51, 6950/34.

<sup>126</sup> ARSBL, KBUVB, V, 38-39.

<sup>127</sup> Iz zadruge su predlagali da se iznos od 228.480 dinara za nastavak gradnje nasipa na Bosni izdvoji iz državnog budžeta iz stavke za hitne mjere odbrane od poplave. Međutim, njihov zahtjev je odbijen uz obrazloženje da se sred-

U vrijeme aprilske poplave 1932. godine ovo područje je vrlo brzo poplavljeno zahvaljujući prvo velikom prilivu tzv. unutrašnjih voda, a potom je i Sava prelila nasip, koji je cijelom dužinom bio 50-70 cm pod vodom. No, aprilska poplava iz 1932. godine doprinijela je i da se ranije predlagani radovi konačno počnu realizirati. Izvođeni su radovi popravljanja nasipa na onim mjestima na kojima je stradao ili bio oštećen tokom aprilske poplave, te je vršeno i njegovo povišenje, na određenim dijelovima na projektovanu visinu, a negdje 50 cm ispod nje. Za rad na nasipu angažovana je lokalna radna snaga – zadrugari, koji su imali obavezu besplatnim radom doprinijeti podizanju sigurnosti izgradnjom nasipa. Međutim, planirani posao tekao je mnogo sporije nego je bilo planirano, a velika odgovornost za sporost prebačena je upravo na lokalno stanovništvo koje su organi vlasti optuživali da se nije dovoljno angažovalo na radu. Do augusta 1934. godine u nasip je ugrađeno oko  $60.000\text{ m}^3$  materijala od planiranih  $66.744\text{ m}^3$  i nasip je povišen prema projektu na ukupno 15.100 od planiranih 16.800 metara. Na nešto više od 1.500 m radovi na povišenju nasipa ili nisu bili započeti nikako ili nisu bili završeni. Ovaj nedovršeni dio odnosio se na ukupno 78 „rupa“ manje ili veće dužine za koje je bilo potrebno oko  $7.500\text{ m}^3$  zemlje da se posao u potpunosti dovrši. Međutim, čak i nakon što se završi

---

stva namijenjena za hitne mjere borbe protiv poplava mogu iskoristiti samo za te namjene. ARSBL, KBUVB, V, 38, 12091/30. Takoder, predlagano je da se umjesto klasičnog nasipa odobri povišenje nivoa dijela puta Derventa – Odžak – Bosanski Šamac u dužini od 3000 m kroz Donju Dubicu. Time bi se postiglo da navedeni put, koji stalno plavi, bude stalno prohodan i traži se dozvola da se kao radna snaga angažuje lokalno stanovništvo kulukom, a njegovo pošiljanje sredstvima banske uprave. ARSBL, KBUVB, V, 38, 13933/30.

ovaj posao, područje Vodne zadruge „Novi Grad“ nije bilo u potpunosti osigurano jer je popratni nasip obodnog kanala Potočani – Svilaj bio mnogo niži od savskog nasipa, te bi se u slučaju velikih voda Sava izljevala preko njega. Za otklanjanje ove opasnosti bilo je potrebno povišenje navedenog nasipa u dužini od 850 m, te je bio izrađen i projekt za taj dio posla. Treći problem kod ove vodne zadruge odnosio se na korito rijeke Bosne, na kojem je odbrambeni sistem još uvijek bio u povoju. Samo djeli-mično izgrađeni tzv. bosanski nasip počinjao je u selu Prud od savskog nasipa i 1934. godine bilo je izgrađeno samo 720 m od planiranih 8.500 m. Budući da je bilo izgledno da zamišljeni projekt neće biti moguće završiti u skorije vrijeme, onda se pristupilo improviziranju, pa se u sistem odbrane uklapao postojeći put od Bosanskog Šamca prema Odžaku. Taj put je na nekim dionicama povišen i preuzeo je ulogu odbrambenog nasipa. Ovo povišenje obavljeno je na nekoliko kilometara puta, ali su komplikacije stvarale administrativne granice i preklapanje nadležnosti jer je jedna sekcija tog puta (oko 1.100 m) bila na teritoriji Drinske, a ne Vrbaske banovine, pa je praktično Drinska banovina morala poduzeti radove na tom dijelu. Problem je postojao i s obodnim kanalom Potočani – Svilaj, koji je štitio područje zadruge od brdskih (unutrašnjih) voda, ali je i on bio u lošem stanju zbog neodržavanja i mačehinskog odnosa lokalnog stanovništva prema javnom dobru. Dodatne probleme radu ove vodne zadruge stvarala je njena očajna finansijska situacija. Zadrugari već nekoliko godina nisu plaćali članarinu, a i dotacije državnih i banovinskih organa nisu bile dovoljne za njeno normalno funkcioniranje. Zadruga je imala ogroman dug prema bankama – originalni dug prema

banci od 9.277.200 dinara u 1934. godini već je narastao na 26.262.131 dinar.<sup>128</sup>

Kada je u pitanju podizanje novih odbrambenih objekata i održavanje postojećih, i na prostoru drugih vodnih zadruga kao i na onim područjima koja nisu bila obuhvaćena njenim radom situacija je bila slična.<sup>129</sup> I posred toga što se povremeno stvarao privid velikih radova i velikih ulaganja, uvijek je mnogo više novca ulagano u druge infrastrukturne objekte nego u hidrotehničke. Kada posmatramo samo područje Vrbaske banovine u periodu od osnivanja Banovine do kraja 1933. godine, iz banovinskog i državnog budžeta izdvojeno je i utrošeno na izgradnju i popravku hidrotehničkih objekata ukupno 7.678.133 dinara, s tim što je više od  $\frac{2}{3}$  ove sume došlo iz banovinskog, a malo manje od  $\frac{1}{3}$  iz državnog budžeta. Posmatrano u cjelini, na novogradnju je utrošeno 7.235.118 dinara, a na popravke 443.133 dinara. Razloženo po pojedinih stavkama, novac u novogradnji utrošen je na sljedeći način: na regulaciju rijeka i ponora 2.678.618,04 dinara, na snabdijevanje vodom za piće 2.076.059,32 dinara, na prethodne radove za melioracije 627.288,02 dinara, na kanale 586.835,42 dinara, na nasipe 427.070,19 dinara, na ponore 346.702,46 dinara, uređenje banja 302.292,72 dinara, hidrografsku i „ombrom.“ službu 106.766,05 dinara, na odbranu od poplava 65.486,06 dinara. U rubrici za popravke situacija je sljedeća: nasipi 218.916,10 dinara, snabdijevanje vodom za piće 107.795,11 dinara, regulacija rijeka i ponora 75.676,25 dinara, ponori 40.348,47 dinara, hidrografska i „ombrom.“ služba 398 dinara. Ka-

<sup>128</sup> ARSBL. KBUVB, V, 38-39.

<sup>129</sup> ARSBL. KBUVB, V, 38.

kvo mjesto u rasподjeli novca unutar državnog aparata zauzimaju hidrotehnički poslovi, govori nam podatak da je u istom periodu, unutar Tehničkog odjeljenja Vr-baske banovine za I odsjek (Putevi i mostovi) izdvojeno 73.925.934,62 dinara, a za III odsjek (Arhitekt. i elektrom. rad.) 53.812.406,40 dinara.<sup>130</sup>

Ipak, čini se da je nekoliko katastrofalnih poplava u relativno kratkom periodu utjecalo na postepeno intenziviranje radova na podizanju odbrambenih objekata. Tako je npr. u julu 1936. godine odobrena suma od 2.500.000 dinara za iskop odvodnih kanala (Mera I, II, III, IV) na području Vodne zadruge „Novi Grad“, a potrebni novac je trebao biti uzet iz Državnog fonda za izvođenje javnih radova.<sup>131</sup>

Također, tokom vanrednih situacija sve više su se koristila i iskustva iz prošlosti. Naprimjer, naredbe koje sreski načelnik u Bosanskoj Gradišci, istovremeno i tzv. poplavni komesar, izdaje tokom povećanih vodostaja Save tokom 1937. godine pokazuju mnogo veći stepen organizacije odbrane od poplava nego što je to bilo tokom aprilske poplave iz 1932. godine. Na mnogim mjestima u istim naređenjima podsjeća se na greške načinjene 1932. godine, te se skreće pažnja da se iste ne ponove.<sup>132</sup>

\*\*\*

---

<sup>130</sup> ARSBL, KBUVB, V, 51, 6956/34.

<sup>131</sup> ARSBL, KBUVB, V, 38, 13922/36.

<sup>132</sup> ARSBL, KBUVB, V, 38.

Iz naprijed izloženog možemo zaključiti da su „velike“ poplave iz novembra 1925., aprila 1932. i novembra 1934. godine prema utvrđenim kriterijima zaista zaslužile da budu nazvane velikim, historijskim, stoljetnim ili katastrofalnim. Premda nisu zahvatale jednakoveličine teritorije, svaka od analiziranih poplava imala je ogroman utjecaj, i kratkoročno i dugoročno, na stanovništvo postradalih krajeva. Uglavnom, neuređena i neodržavana riječna korita na većini bosanskohercegovačkih rijeka najčešće nisu mogla apsorbovati ni periodične poplave, a taj problem je posebno bio izražen u pojedinim gradovima. U najboljem slučaju, lokalni organi vlasti mogli su raditi na spašavanju i evakuaciji ljudi, stoke i pokretne imovine, a kasnije na nadoknadi štete i izgradnji odbrambenih objekata koji bi spriječili buduće poplave. Dramatični izvještaji sa terena tokom poplava, ali i izvještaji iz postradalih područja nakon povlačenja rijeka u korita svjedoče ne samo o razmjerama stradanja i nanesenim štetama nego i o nepripremljenosti organa vlasti, od najnižih do najviših, za borbu protiv velikih poplava, kao i o (ne)sposobnosti za borbu s njihovim posljedicama. Mada su velike poplave na ugroženim područjima ostavljale pustoš, dugoročno gledano, bile su i pokretači pozitivnih promjena – kako odnosa države prema potrebi održavanja, izgradnje i proširenja odbrambenih objekata, tako i odnosa lokalnog stanovništva na ugroženim područjima prema vlastitoj sigurnosti. U posmatranom periodu te se promjene mogu uočiti i povezati s velikim poplavama – intenziviraju se preventivne aktivnosti kao što su formiranje vodnih zadruga, planiranje mjera za slučaj velikih poplava, izgradnja objekata za zaštitu od poplava, čišćenje i uređenje korita rijeka, planiranje i

izvođenje asanacionih radova nakon poplava itd., ali se značajno poboljšava i djelovanje državnih organa tokom vanrednih situacija, što vidimo kroz formiranje odbora za odbranu od poplava koji je koordinirao sve aktivnosti odbora na ugroženim područjima, korištenje više resursa koje je država imala na raspolaganju, korištenje prethodnih iskustava itd. Međutim, činjenica je i da je pored ostvarenih pomaka sve vrijeme između dva svjetska rata u gotovo svim postupcima organa vlasti tokom poplava, neposredno nakon njih i u godinama koje slijede vidljiv ogroman nesrazmjer između stvarnih potreba na terenu i odobrenih i uloženih sredstava.

# Prilog 1: Tabelarni pregled maksimalnih vodostaja na vodomjernim stanicama u Bosni i Hercegovini u vrijeme velikih poplava

Redni broj	Naziv vodomjerne stanice	Rijeka	Silv	Nadmorska visina kote „0“	Godina osnivanja stanice	Najveći vodostaj (cm) zabilježen do 1941. godine	Datum najvećeg vodostaja do 1941. godine	Najveći vodostaj 1925. godine	Najveći vodostaj 1932. godine	Najveći vodostaj 1934. godine
1.	<b>Bosanska Gradiška</b>	Sava	Save	85,63	1890.	833	21. XII 1937.	826 cm 21. XI 1925.	795 cm 16. IV 1932.	735 cm 24. III 1934.
2.	<b>Bosanski Brod<sup>133</sup></b>	Sava	Save	82,50	1924.	787	23/24. XI 1925.	787 cm 25/24. XI 1925.		
3.	<b>Brčko</b>	Sava	Save	76,62	1890.	900	25. XII 1923.	716 cm 28/29. XI 1925.	804 cm 18/19. IV 1932.	664 cm 21. XI 1934.
4.	<b>Bosanska Rača<sup>134</sup></b>	Sava	Save	75,38	1894.			719 cm 13. XI 1925.		
5.	<b>Berek</b>	Jurkovica	Save	105,63	1900.	286	20. VI 1921.	249 cm 12. XI 1925.	233 cm 19. III 1932.	200 cm 15. XI 1934.
6.	<b>Flezagić<sup>135</sup></b>	Borna	Save	99,13	1900.			50 cm 15. XI 1925.		
7.	<b>Derventa</b>	Ukrina	S ave	103,99	1892.	394	13. VII 1926.	310 cm 15. XI 1925.	337 cm 26. IV 1932.	335 cm 14. XI 1934.
8.	<b>Oštra Luka</b>	Tolisa	Save	86,00	1899.	286	23. XI 1940.	255 cm 26. XI 1925.	283 cm 19. IV 1932.	132 cm 21. XI 1934.
9.	<b>Bok (D. Žabari)</b>	Brijeznica	Save	90,00	1924.	170	11-17. III 1932.	8 cm 27-30.XI 1925.	170 cm 11. III 1932.	126 cm 15. XI 1934.

<sup>133</sup> Vodomjerna stanica Bosanski Brod osnovana je 1924. godine i radila je samo do 17. septembra 1926. godine, kada je posljednji put očitan i zabilježen vodostaj.

<sup>134</sup> Podaci sa vodomjerne stanice u Bosanskoj Rači postoje zaključno sa 1930. godinom, a nakon toga ova se vodomjerna stanica više ne spominje. Fragmentarno očuvani podaci ne dozvoljavaju nam da sa sigurnošću utvrdimo kada je zabilježen najveći vodostaj na ovoj vodomjernoj stanici.

<sup>135</sup> Vodomjerna stanica Flezagić postojala je do 1927. godine, a posljednji vodostaj zabilježen je 19. jula 1927. godine.

10.	Krepšić (Brčko)	Tinja	Save	79,27	1924.	595	19. IV 1932.	455 cm 30. XI 1925.	595 cm 19. IV 1932.	420 cm 20/21. XI 1934.
11.	Brod	Brka	Save	102,70 <sup>136</sup>	1904.	470	21/22. XII 1925.	470 cm 11/22. XII 1925.		400 cm 13. XI 1934.
12.	Drvvar	Unac	Une	469,84	1927.	210	24. III 1937.		195 cm 2/3. IV 1932.	130 cm 1. III 1934
13.	Rmanj Manastir	Una	Une	310,00	1924.	220	20. IV 1933.	192 cm 15. XI 1925.		148 cm 1.1 1934.
14.	Kulen-Vakuf	Una	Une	299,81	1895.	360	15. XI 1925.	360 cm 15. XI 1925.	270 cm 4. IV 1932.	250 cm 1.1 1934.
15.	Bilhač	Una	Une	219,84	1890.	230	14. XI 1925.	230 cm 14. XI 1925.	160 cm 4. IV 1932.	140 cm 1.1 1934.
16.	Bosanska Krupa	Una	Une	150,97	1890.	340	15. XI 1925.	340 cm 15. XI 1925.		216 cm 1.1 1934.
17.	Bosanski Novi	Una	Une	117,08	1904.	523/ 528/ 545 <sup>137</sup>	15. XI 1925.	523 cm 15. XI 1925.		

<sup>136</sup> Vodomjerna stanica postojala je od 1904. do 1930. godine, tokom 1931. i 1932. godine ne postoji, a od 1933. godine ponovo je uspostavljena, ali sa kotom „0“ na 85,81 metara nadmorske visine.

<sup>137</sup> Mnogo je primjera koji ukazuju na nepouzdanost statističkih materijala u hidrološkim godišnjacima, a jedan od primjera se odnosi na vodomjernu stanicu u Bosanskom Novom. Naime, zaključno sa 1927. godinom u Bosanskom Novom postojale su dvije vodomjerne stанице – jedna na 117,08 metara nadmorske visine, a druga na 116,21 metar nadmorske visine (ili 115,988 metara nadmorske visine, različito upisivano u različitim godinama). U vrijeme velike poplave u novembru 1925. godine na prvoj (117,08 metara nadmorske visine) maksimalni vodostaj od 523 cm zabilježen je 15. novembra, a na drugoj (116,21 metar nadmorske visine) 528 cm istog dana. Nakon 1927. godine postoje podaci za samo jednu vodomjernu stanicu, ali se kao kota „0“ u nekim godinama navodi 116,21, a u drugim 117,08 metara nadmorske visine. Pored toga, od 1932. godine, od kada se za svaku vodomjernu stanicu u Bosni i Hercegovini navode i podaci o maksimalnim i minimalnim vodostajima, za vodomjernu stanicu u Bosanskom Novom kao maksimalni vodostaj navode se različiti podaci – 545 cm 15. novembra 1924. godine ili 546 cm 15. novembra 1925. godine, a u *Izvještaju* za 1934. godinu navedeno je da se ovaj vodomjer nalazio na rijeci Sani, a ne na Uni. Priredivači *Izvještaja* nakon 1932. godine očigledno mijesaju i ne razlikuju vodomjerne stанице u Bosanskom Novom na Uni i na Sani jer je upravo na sanskoj vodomjernoj stanci u Bosanskom Novom 15. novembra 1925. godine zbilježen maksimalni vodostaj od 546 cm. Kao relevantne vodo-staje smatraćemo one koji su izvorno zabilježeni, a ne one koji su očigledno posljedica tehničke greške prilikom pripreme *Izvještaja* u narednim godinama.

18.	<b>Bosanski Novi</b>	Una	Une	116,21	1904.			528 cm 15. XI 1925.	470 cm 3. IV 1932.	460 cm 2. I 1934.
19.	<b>Bosanska Kostajnica</b>	Una	Une	103,43	1892.	500	15. XI 1925.	500 cm 15. XI 1925. <sup>138</sup>	425 cm 3. IV 1932.	460 cm 1. I 1934.
20.	<b>Bosanska Dubica</b>	Una	Une	94,04	1890.	612	15. XI 1925.	612 cm 15. XI 1925. <sup>139</sup>	494 cm 4. IV 1932.	450 cm 1. I 1934.
21.	<b>Ključ</b>	Sana	Sane	247,02	1902.	285 <sup>140</sup>	15. XI 1925.	285 cm 15. XI 1925.	210 cm 4. IV 1932.	160 cm 1. I 1934.
22.	<b>Sanski Most</b>	Sana	Sane	158,02	1898.	457	15. XI 1925.	457 cm 15. XI 1925.	350 cm 3. IV 1932.	280 cm 1. I 1934.
23.	<b>Čarakovo<sup>141</sup></b>	Sana	Sane	131,22	1924.	552	15. XI 1925.	552 cm 15. XI 1925.		
24.	<b>Prijedor</b>	Sana	Sane	129,70	1890.	470	15. XI 1925.	470 cm 15. XI 1925.	415 cm 3. IV 1932.	412 cm 1. I 1934.
25.	<b>Bosanski Novi</b>	Sana	Sane	116,17	1890.	546	15. XI 1925.	546 cm 15. XI 1925.	468 cm 3. IV 1932.	454 cm 1. I 1934.
26.	<b>Bugojno</b>	Vrbas	Vrbasa	558,70	1892.	270	15. XI 1925.	270 cm 15. XI 1925.	135 cm 19. III 1932.	170 cm 18. XI 1934.
27.	<b>Jajce (Han-Ske-la)</b>	Vrbas	Vrbasa	349,00	1891.	430	15. XI 1925.	430 cm 15. XI 1925.	182 cm 3. IV 1932.	185 cm 18. XI 1934.
28.	<b>Jajce (Kozluk)</b>	Vrbas	Vrbasa	342,47	1924.	420 <sup>142</sup>	15. XI 1925.	420 cm 15. XI 1925.	230 cm 19. III 1932.	390 cm 1. I 1934.
29.	<b>Tuk-Tunel</b>	Vrbas	Vrbasa	327,64	1896.	585	15. XI 1925.	585 cm 15. XI 1925.	330 cm 19. III 1932.	320 cm 18. XI 1934.

<sup>138</sup> Maksimalni vodostaj na Uni u Bosanskoj Kostajnici zabilježen je 15. novembra 1925. godine, ali se od 1932. godine u *Izvještajima* ponavlja pogrešan podatak da je navedeni vodostaj zabilježen 16. novembra 1925. godine.

<sup>139</sup> Na ovoj vodomjernoj stanici maksimalni vodostaj zabilježen je 15. novembra 1925. godine, ali se od 1932. godine kao maksimalni vodostaj greškom navodi vodostaj od 16. novembra 1925. godine (506 cm).

<sup>140</sup> U *Izvještaju* iz 1925. godine zabilježen je maksimalni vodostaj od 285 cm 15. novembra, ali se od 1932. godine navodi da je taj dan dostignut vodostaj od 352 cm. Tek je u godišnjaku iz 1941. godine ova greška ispravljena i unesen podatak da je maksimalni vodostaj 285 cm zabilježen 15. XI 1925. godine.

<sup>141</sup> Vodomjerna stanica Čarakovo bila je aktivna samo u periodu 1924-1927. godine.

<sup>142</sup> Iako je 1925. godine maksimalni vodostaj od 420 cm zabilježen 15. novembra, u svim godišnjacima nakon 1932. godine greškom se kao maksimalni vodostaj navodi vodostaj od 480 cm na datum 15. novembar 1925. godine.

30.	<b>Crna Rijeka</b>	Vrbas	Vrbasa	249,42	1924.	421 <sup>143</sup>	15. XI 1925.	421 cm 15. XI 1925.	282 cm 26. IV 1932.	26.	285 cm 13. XI 1934.
31.	<b>Banja Luka</b>	Vrbas	Vrbasa	151,55	1892.	550 <sup>144</sup>	15. XI 1925.	550 cm 15. XI 1925.	350 cm 20. III 1932.	400 cm 15. XI 1934.	
32.	<b>Delibašino Selo (g.v.)</b>	Vrbas	Vrbasa	144,22	1924.	560	15. XI 1925.	560 cm 15. XI 1925.	350 cm 19. III 1932.	320 cm 14. XI 1934.	
33.	<b>Delibašino Selo (d.v.)</b>	Vrbas	Vrbasa	141,68	1924.	600	15. XI 1925.	600 cm	418 cm 26. IV 1932.	380 cm 12. XI 1934.	
34.	<b>Delibašino Selo (limnograf)</b>	Vrbas	Vrbasa	141,60	1924.	555 <sup>145</sup>	15. XI 1925.	15. XI 1925.	411 cm 26. IV 1932.	307 cm 1. I 1934.	
35.	<b>Klašnica</b>	Vrbas	Vrbasa	126,17	1892.	500 <sup>146</sup>	19. IV 1907.	-	170 cm 26. IV 1932.	190 cm 13. XI 1934.	
36.	<b>Razboj</b>	Vrbas	Vrbasa	91,48	1892.	480	4. VII 1915.	458 cm 15. XI 1925.	396 cm 26. IV 1932.	310 cm 1. I 1934.	
37.	<b>Jezero kod Jajca</b>	Pliva	Vrbasa	426,99	1899.	120(2) <sup>147</sup>	14. XI 1925.	120(230) cm 14. XI 1925.	137 cm 3. IV 1932.	140 cm 1. I 1934.	

<sup>143</sup> Ova vodomjerna stanica postojala je od 1924. do 1940. godine, kada je zabilježen posljednji vodostaj. U bilježenju vodostaja na ovoj vodomjernoj stanicu ima dosta nedosljednosti. Naime, 1925. godine zabilježen je vodostaj od 421 cm na dan 15. novembra. Međutim, upravo od tog datuma vodostaji nisu odštampani, nego su naknadno upisani rukom. Od 1932. godine, kada su uz godišnje izvještaje navođeni i maksimalno zabilježeni vodostaji na svim mernim mjestima, na ovoj vodomjernoj stanici kao maksimalni vodostaj navodi se 282 cm na dan 26. aprila 1932. godine, a od 1933. godine kao maksimalni vodostaj vodi se onaj zabilježen 31. decembra 1933. godine – 385 cm.

<sup>144</sup> Premda je u *Izvještaju* za 1925. godinu zabilježeno da je 15. novembra 1925. godine dostignut vodostaj od 550 cm, u svim *Izvještajima* nakon 1932. godine stoji da je tada izmjereno 600 cm.

<sup>145</sup> Ova vodomjerna stanica postojala je od 1924. do 1934. godine, nakon čega više nema izvještaja o vodostajima. Maksimalni vodostaj zabilježen je upravo 15. novembra 1925. godine i nikada nije premašen tokom rada vodomjerne stanice.

<sup>146</sup> Na ovoj vodomjernoj stanici u *Izvještaju* za 1925. godinu nema podataka o vodostajima za period 22. oktobar – 31. decembar 1925. godine. Iako je vrlo vjerovatno i na ovoj vodomjernoj stanici 15. novembra 1925. godine nivo Vrbasa bio na rekordnom nivou, ipak se u kasnijim godinama kao maksimalni vodostaj vodi onaj postignut 1907. godine.

<sup>147</sup> U *Izvještaju* za 1925. godinu zabilježeno je da je 14. novembra 1925. godine dostignut vodostaj od 120 cm, ali u svim izvještajima nakon 1932. godine kao maksimalni vodostaj zabilježen na ovoj vodomjernoj stanici navodi se da je 14. novembra 1925. godine zabilježen maksimalni vodostaj od 230 cm.

38.	<b>Sarići</b>	Janja	Vrbasa	504,17	1924.	130 (150) <sup>148</sup>	15. XI 1925.	130(150) cm 15. XI 1925.	109 cm III 1932.	19.	109 cm 13. XI 1934.
39.	<b>Kotor-Varoš<sup>149</sup></b>	Vrbanja	Vrbasa	260,70	1923.	256	11. VII 1926.	220 cm 16. XI 1925.			
40.	<b>Vrbanja</b>	Vrbanja	Vrbasa	157,54	1922.	424	15. XI 1925.	424 cm 15. XI 1925.	260 cm 25. IV 1932.	240 cm 4. IX 1934.	
41.	<b>Ilijža</b>	Željeznična	Bosne	495,74	1892.	430	19. VI 1915.	160 cm 9. XI 1925.	230 cm III 1932.	160 cm 15. XI 1934.	
42.	<b>Ređevo</b>	Bosna	Bosne	478,46	1904.	460	30. X 1940.	249 cm 11. XI 1925.	345 cm 5. IV 1932.	359 cm 15. XI 1934.	
43.	<b>Visoko</b>	Bosna	Bosne	411,95	1890.	420	3. I 1929.	154 cm 15. XI 1925.	320 cm III 1932.	170 cm 16. XI 1934.	
44.	<b>Zenica</b>	Bosna	Bosne	312,05	1890.	281	20. XII 1906.	160 cm 15. XI 1925.	215 cm III 1932.	145 cm 18. XI 1934.	
45.	<b>Zavidovići</b>	Bosna	Bosne	200,06	1924.	590	28. III 1939.	290 cm 15. XI 1925.	350 cm 3. IV 1932.	320 cm 18. XI 1934.	
46.	<b>Maglaj</b>	Bosna	Bosne	168,95	1914.	640	4. VII 1915.	280 cm 15. XI 1925.	310 cm III 1932.	194 cm 18. XI 1934.	
47.	<b>Trbušk<sup>150</sup></b>	Bosna	Bosne	150,81	1908.			300 cm 15. XI 1925.			
48.	<b>Usora</b>	Bosna	Bosne	140,15	1908.	670	3. XI 1940.	550 cm 15. XI 1925.	390 cm 19. III 1932.	440 cm 15. XI 1934.	
49.	<b>Doboj</b>	Bosna	Bosne	137,03	1892.	610	16. VI 1921.	370 cm 15. XI 1925.	475 cm III 1932.	340 cm 13. XI 1934.	
50.	<b>Modriča</b>	Bosna	Bosne	99,69	1896.	505	4. VII 1915.	321 cm 15. XI 1925.	384 cm 19. III 1932.	270 cm 13. XI 1934.	
51.	<b>Gornja Dubica<sup>151</sup></b>	Bosna	Bosne	86,46	1924.	298	15. VII 1926.	250 cm 16/17. XI 1925			
52.	<b>Blažuj</b>	Zujevina	Bosne	521,74	1926.	152	12. XI 1937.		150 cm IV 1932.	3	102 cm 2. III 1934.

<sup>148</sup> U Izvještaju iz 1925. godine zabilježeno je da je 15. novembra 1925. godine dostignut vodostaj od 130 cm, ali u svim izvještajima nakon 1932. godine kao maksimalni vodostaj zabilježen na ovoj vodomjernoj stanici navodi se da je 15. novembra 1925. godine bio 150 cm.

<sup>149</sup> Ova vodomjerna stanica uspostavljena je 1923. godine, a izvještaje o vodostajima imamo za 1925., 1926. i do jula 1927. godine, nakon čega se više ne spominje u godišnjim izvještajima.

<sup>150</sup> Vodomjerna stanica postojala je od 1908. do 1928. godine. Kako nemamo sačuvane izvještaje o vodostajima prije 1923. godine, a stanica je ugašena prije 1932. godine, nismo bili u mogućnosti navesti maksimalni vodostaj na ovoj stanici.

<sup>151</sup> Vodomjerna stanica postojala je samo od 1924. do 1926. godine.

53.	<b>Sarajevo</b>	Miljacka	Bosne	539,35	1892.	195	23. V 1913.	? <sup>152</sup>	130 cm 19. III 1932.	135 cm 15. XI 1934.
54.	<b>Visoko</b>	Fojnica	Bosne	413,83	1892.	300	4. XII 1915.	140 cm 15. XI 1925.	260 cm 19. III 1932.	160 cm 18. XI 1934.
55.	<b>Travnik</b>	Lašva	Bosne	508,30	1892.	180	29. XII 1906.	120 cm 15. XI 1925.	60 cm 3. IV 1932.	60 cm 1. I 1934.
56.	<b>Olovo</b>	Krivaja	Bosne	531,41	1898.	810	24. VII 1915.	460 cm 11. XI 1925.	550 cm 19. III 1932.	398 cm 2. III 1934.
57.	<b>Zavidovići</b>	Krivaja	Bosne	200,05	1892.	750	4. VII 1915.	360 cm 15. XI 1925.	350 cm 3. IV 1932.	350 cm 4. IX 1934.
58.	<b>Rajševac<sup>153</sup></b>	Usora	Bosne	274,61	1924.	210	11. VII 1926.	180 cm 15. XI 1925.		
59.	<b>Teslić<sup>154</sup></b>	Usora	Bosne	200,00	1924.	390	11. VII 1926.	150 cm 15. XI 1925.		
60.	<b>Makljenovac (Kraševo)<sup>155</sup></b>	Usora	Bosne	143,82	1908.			24 cm 15/16 XI 1925.		
61.	<b>Lukavac</b>	Spreča	Bosne	181,19	1905.	560	5. II 1901.	218 cm 12. XI 1925.	318 cm 19. III 1932.	270 cm 13. XI 1934.
62.	<b>Stanić-Rijeka (Doboj)</b>	Spreča	Bosne	138,64	1890.	630	26. V 1938.	380 cm 15. XI 1925.	415 cm 20. III 1932.	370 cm 14. XI 1934.
63.	<b>Tuzla</b>	Jala	Spreča	227,26	1900.	470	27. VI 1913.	141 cm 12. XI 1925.	20 cm 30. X 1932.	220 cm 12. XI 1934.
64.	<b>Kiseljak</b>	Lepenica	Bosne	464,46	1929.	262	28. X 1931.		146 cm 19. III 1932.	148 cm 16. III 1934.
65.	<b>Bastasi</b>	Drina	Drine	435,00 <sup>156</sup>	1898.	720	20. X 1927.	600 cm 11. XI 1925.	390 cm 3. IV 1932.	400 cm 17. XI 1934.
66.	<b>Foča I (most)<sup>157</sup></b>	Drina	Drine	379,60 385,10	1890.	860 420	10. XI 1896. 11. XI 1925.	420 cm 11. XI 1925.	210 cm 3. IV 1932.	150 cm 19. XI 1934.

<sup>152</sup> Nisu sačuvani podaci o vodostajima iz 1925. godine.

<sup>153</sup> Vodomjerna stanica postojala je do kraja novembra 1927. godine.

<sup>154</sup> Vodomjerna stanica postojala je do kraja oktobra 1927. godine.

<sup>155</sup> Vodomjerna stanica postojala je do kraja augusta 1927. godine.

<sup>156</sup> Kota „0“ vodomjerne stanice u Bastasima bila je postavljena na 435,00 metara nadmorske visine i u dostupnim izvještajima ova se kota navodi zaključno sa 1929. godinom. Međutim, od 1. januara 1930. godine kao kota „0“ ove vodomjerne stanice počinje se navoditi 424,42 metara nadmorske visine iako se iz raspoloživih podataka vidi da nije bilo prekida u radu vodomjerne stanice, a podaci o vodostajima logički se nastavljaju jedan na drugi (31. 12. 1929. godine 110 cm, a 1. 1. 1930. godine 110 cm.). Također, podaci o maksimalnim i minimalnim vodostajima na ovoj vodomjernoj stanici ukazuju da nije došlo do promjene kote „0“, jer se 30-ih godina konstantno ponavlja podatak da je maksimalni vodostaj zabilježen 20. X 1927. godine (720 cm).

<sup>157</sup> Kota „0“ na ovoj vodomjernoj stanici bila je 379,60 metara nadmorske vi-

67.	Foča II (kod klanice)	Drina	Drine	385,96	1927.	450	20.X 1927.		300 cm IV 1932.	3. 19.	270 cm 18. XI 1934.
68.	Višegrad	Drina	Drine	294, 60 <sup>158</sup>	1890.	1460	10.XI 1896.	600 cm 11. XI 1925.	390 cm III i 3. IV 1932.	19. 330 cm 19. XI 1934.	
69.	Mihaljevići	Drina	Drine	166,53	1905.	680	11.XI 1925.	680 cm 11. XI 1925.	460 cm IV 1932.	4. 4.	470 cm 19. XI 1934.
70.	Zvornik	Drina	Drine	134,69	1890.	840	10.XI 1896.	578 cm 12. XI 1925.	450 cm IV 1932.	4. 4.	420 cm 19. XI 1934.
71.	Vikoč	Čehotina	Drine	489,60	1898.	389	1 XII 1903.	270 cm 11. XI 1925.	215 cm IV 1932.	3. 3.	158 cm 19. XI 1934.
72.	Foča	Čehotina	Drine	381,00	1892.	250	1 XII 1903.	220 cm 11. XI 1925.	150 cm IV 1932.	3. 3.	70 cm 1. i 19. XI 1934.
73.	Mesić	Prača	Drine	465,00	1901.	500	20.XI 1940.	400 cm 11. XI 1925.	190 cm III 1932.	19. 19.	310 cm 19. XI 1934.
74.	Ustiprača	Prača	Drine	327,22	1925.	600	20.XI 1940.	398 cm 11. XI 1925.	240 cm III 1932.	19. 19.	170 cm 17. XI 1934.
75.	Rogatica	Rakitnica	Drine	500,00	1926.	232	19.XI 1934.		174 cm III 1932.	19. 19.	232 cm 19. XI 1934.
76.	Rudo	Lim	Lima	348,61	1892.	600	13.III 1923.	400 cm 11. XI 1925.	360 cm IV 1932.	3. 3.	288 cm 19. XI 1934.
77.	Most na Limu	Lim	Lima	300,00	1924.	1200	20.X 1927.	1066 cm 11. XI 1925.	700 cm IV 1932.	3. 3.	600 cm 19. XI 1934.
78.	Višegrad	Rzav	Drine	288,24	1924.	400	11.XI 1925.	400 cm 11. XI 1925.	200 cm IV 1932.	3. 3.	220 cm 19. XI 1934.
79.	Drinjača	Drinjača	Drine	148,67	1892.	620	2. XII 1903.	48 cm 12. XI 1925.	210 cm IV 1932.	4. 4.	220 cm 1. 1. 1934.
80.	Drinjača	Zeleni Jadar	Drine	165,20	1926.	380	19.VII 1937.		184 cm IV 1932.	8. 8.	196 cm 21. IX 1934.
81.	Janja	Janja	Drine	100,92	1926.	506	4.VI 1940.		405 cm III 1932.	19. 19.	580 cm 13. XI 1934.

sine do 1929. godine, a od 1930. godine kao kota „0“ vodi se na 385,10 metara nadmorske visine. Kada je 1927. godine na Drini u Foči uspostavljena još jedna vodomjerna stanica (Foča II, Klanica), ova vodomjerna stanica označavana je kao Foča I (most). Dugo se kao maksimalni vodostaj vodio onaj od 10. XI 1896. godine (860 cm), ali se od 1940. godine kao maksimalni vodostaj navodi 420 cm, koji je dostignut 11. XI 1925. godine.

<sup>158</sup> Zaključno sa 1930. godinom kota „0“ bila je na 294,60 metara nadmorske visine, a od 1931. godine navodi se da je kota „0“ na ovoj vodomjernoj stanici na 285,97 (286,03) metara nadmorske visine. Ipak, u izveštajima se sve do 1940. godine kao maksimalni vodostaj navodi onaj postignut još 1896. godine, a tek od 1940. godine kao maksimalni vodostaj navodi se onaj od 11. XI 1925. godine (600 cm).

82.	<b>Ulog</b>	Neretva	Neretve	631,60	1892.	700 <sup>159</sup>	18. XI 1934.	210 cm 9. XI 1925.	265 cm III 1932.	18.	400 cm 18. XI 1934.
83.	<b>Konjic</b>	Neretva	Neretve	268,77	1887.	398	20. XI 1940.	300 cm 11. XI 1925.	298 cm III 1932.	19.	350 cm 18. XI 1934.
84.	<b>Jablanica</b>	Neretva	Neretve	158,81	1904.	800	18. XI 1934.	500 cm 12.-14. XI 1925.	400 cm III 1932.	19.	800 cm 18. XI 1934.
85.	<b>Mostar</b>	Neretva	Neretve	40,00	1887.	1380	18. XI 1934.	1150 cm 15. XI 1925.	1085 cm 19. III 1932.	1380 cm 18. XI 1934.	
86.	<b>Žitomislić</b>	Neretva	Neretve	16,21	1909.	600	1934, 1937. i 1940.	500 cm 15. XI 1925.	452 cm III 1932.	19.	600 cm 18. XI 1934.
87.	<b>Gabela</b>	Neretva	Neretve	0,78	1908.	580	18. XI 1934.	440 cm 16. XI 1925.	390 cm III 1932.	19.	580 cm 18. XI 1934.
88.	<b>Slatina</b>	Rama	Neretve	217,39	1892.	320	23. XI 1923.	250 cm 15. XI 1925.	190 cm III 1932.	19.	264 cm 16.-18. XI 1934.
89.	<b>Buna</b>	Buna	Neretve	43,06	1922.	380	18. XI 1934.	280 cm 11. XI 1925.	250 cm 20./21. III 1932.	22.	380 cm 18. XI 1934.
90.	<b>Stolac</b>	Bregava	Neretve	56,45	1892.	270	18. XI 1934.	150 cm 22./23. XI 1925.	135 cm IV 1932.	22.	270 cm 18. XI 1934.
91.	<b>Klepce</b>	Bregava	Neretve	4,54	1922.	600	19. XI 1934.	282 cm 15. XI 1925.	300 cm XII 1932.	6.	600 cm 19. XI 1934.
92.	<b>Tihaljina</b>	Tihaljina	Neretve	125,38	1903.	192	14. XI 1925. <sup>160</sup>	192 cm 14. XI 1925.	132 cm XII 1932.	6.	159 cm 17. XII 1934.
93.	<b>Klobuk</b>	Tihaljina	Neretve	107,55	1892.	185	1935. i 1936.	170 cm 14./15. XI 1925.	165 cm XII 1932.	6.	170 cm 18. XII 1934.
94.	<b>Humac</b>	Trebižat	Neretve	67,83	1883.	353	30. X 1940.	342 cm 15. XI 1925.	322 cm XII 1932.	6.	350 cm 17. XII 1934.
95.	<b>Struge</b>	Trebižat	Neretve	6,19	1888.	365	2. XII 1903.	280 cm 15. XI 1925.	142 cm 6./7. XII 1932.		244 cm 17. XI 1934.

<sup>159</sup> Na ovoj vodomjernoj stanici 18. novembra 1934. godine registriran je vodostaj od 400 cm, nakon čega više nema podataka o vodostajima sve do 1. aprila 1938. godine, kada je vodomjer ponovo uspostavljen na istom mjestu i sa istom kotom „0“ (631,60 m). U *Izvještaju o vodostajima* iz 1940. godine kao rekordni vodostaj zabilježen je upravo taj od 18. novembra 1934. godine (400 cm), ali već u *Izvještaju za 1941.* godinu kao rekordan vodostaj navodi se opet 18. novembar 1934. godine, ali sada 700 cm. Nije jasno zašto je došlo do ove promjene, ali je evidentno da je tokom novembarske poplave 1934. godine stradao vodomjer u Ulogu, nakon što je registriran vodostaj od 400 cm. Također, očigledno je da je vodostaj na tom mjernom mjestu tada bio i veći, ali nije jasno na koji se način kasnije došlo do procjene od 700 cm.

<sup>160</sup> Zbog očigledne greške kod prepisivanja od 1932. godine navođeno je da je maksimalni vodostaj od 192 cm na ovoj vodomjernoj stanici postignut 14. novembra 1921. godine, a u *Izvještaju za 1941.* godinu navedeno je da je ovaj vodostaj (192 cm) dostignut 14. novembra 1935. godine.

96.	<b>Dračeve</b>	Krupa	Jadr. mora	0,13	1892.	620	18. XI 1934.	496 cm 16. XI 1925.	380 cm 11. XII 1932.	620 cm 18. XI 1934.
97.	<b>Kazanci</b>	Ševar. Jar.	Oblast Karsta	701,60	1897.	750	9-11. III 1933.	694 cm 16. XI 1925.	650 cm 21/22. III 1932.	520 cm 18/19. XI 1934.
98.	<b>Vrbica</b>	Vrb. Jar.	Oblast Karsta	702,00	1897.	1074	15. XII 1923.	650 cm 16/17. XI 1925.	600 cm 11 6. XII 1932.	400 cm 1. I 1934.
99.	<b>Čaprazlije</b>	Tovar. Jar.	Oblast karsta	691,10	1897.	1290	16. XI 1937.	1160 cm 17. XI 1925.	1000 cm 21. III 1952.	1160 cm 1. II 1934.
100.	<b>Podgreda (Kinnov ponor)</b>	Ribnjak	Oblast karsta	903,00	1924.	400	16. VI 1936.	66 cm 15. XI 1925.	Suhoo 1952.	40 cm 28. II 1934.
101.	<b>Mladeškovci</b>	Pon. Jez.	Oblast karsta	900,00	1924.	380	22-26. XII 1927.	322 cm 14-18. XI 1925.	370 cm IV 1932.	290 cm 11-22. III 1934.
102.	<b>Skucani ponor</b>	Jaruga	Oblast karsta	895,00	1924.	108	14/15. XI 1933.	Suhoo 1925.	57 cm III 1932.	100 cm 9-16. XI 1934.
103.	<b>Vidimlje</b>	Kriva Jaruga	Oblast karsta	883,00	1892.	556	7. XI 1926.	500 cm 14. XI 1925.	394 cm III 1932.	250 cm 2/3.I 1934.
104.	<b>Dragnić</b>	Kriva Jaruga	Oblast karsta	880,95	1892.	789	11. V 1924.	560 cm 23-29. XI 1925.	554 cm VI 1932.	625 cm 30. IV 1934.
105.	<b>Čajić prolog Kameniti ponor</b>	Ploča	Oblast karsta	702,80	1897.	740	10-12. IV 1924. i 19-22. IV 1924.	750 cm 17/18. XI 1925.	492 cm XII 1932.	722 cm 1. i 2. I 1934.
106.	<b>Čajić prolog Opaki ponor</b>	Ploča	Oblast karsta	702,80	1910.	1310	13. IV 1930.	725 cm 17/18. XI 1925.	718 cm 15. I 1932.	767 cm 2. I 1934.
107.	<b>Čajić prolog Veliki ponor</b>	Ploča	Oblast karsta	695,50	1897.	2162	9. XI 1939.	1460 cm 17/18. XI 1925.	1052 cm 13/14. XII 1932.	1535 cm 23. XI 1934.
108.	<b>Livno</b>	Bistrica	Oblast karsta	722,20	1924.	136	16. XII 1937.	100 cm 15. XI 1925.	75 cm 1. XII 1932.	110 cm 18. XI 1934.
109.	<b>Rapovina</b>	Žabljak	Oblast karsta	712,55	1924.	105	16. XII 1934.	92 cm 15. XI 1925.	88 cm X 1932.	105 cm 16. XII 1934.
110.	<b>Guber</b>	Struba	Oblast karsta	716,20	1924.	120	1932. i 1935.	Nema podataka za okto-bar-decembra 1925. godine	120 cm X 1932.	110 cm 17. XI 1934.
111.	<b>Mokronoge</b>	Šujica	Oblast karsta	880,00	1892.	220	14. XI 1925. i 20. XII 1925.	220 cm 14. XI 1925.	200 cm 5/6. I 1932.	180 cm 18/19. XI 1934.
112.	<b>Kovači</b>	Šujica	Oblast karsta	850,00	1892.	700	18-20. XI 1925.	700 cm 18-20. XI 1925.	150 cm 18/19. III 1932.	690 cm 18. XI 1934.
113.	<b>Rašteljka-Korito</b>	Ričina	Oblast karsta	689,79	1916.	805	10. III 1923.	570 cm 50. XI 1925. (600 cm 5/6. XII 1925.)	450 cm XI 1932.	600 cm 19. XII 1934.
114.	<b>Prisoje</b>	Ričina	Oblast karsta	704,10	1916.			180 cm 15-18. XI 1925.		

115.	<b>Drinovci Vrlika</b>	Jez. Nuga	Oblast karsta	248,65	1887.	1222	18-21. III 1935.		622 cm 31. XII 1932.	1116 cm 31. XII 1934.
116.	<b>Drinovci</b>	Ponor Šajin.	Oblast karsta	250,64	-	1113	1 IV 1935.		571 cm 31. XII 1932.	1068 cm 31. XII 1934.
117.	<b>Prisoje-Karlov Han</b>	Rečina	Oblast karsta	704,10	1916.	270	17. XI 1934.		148 cm 19. III 1932.	270 cm 17. XI 1934.
118.	<b>Široki Brijeg</b>	Lištica	Oblast karsta	262,64	1888.	400	24. X 1937.	230 cm 15. XI 1925.	170 cm 2. I 1932.	180 cm 15/16. XI 1934.
119.	<b>Kruševo</b>	Lištica	Oblast karsta	221,56	1892.	1109	24. XII 1937.	662 cm 30. XI 1925.	445 cm 17. XII 1932.	742 cm 21. XII 1934.
120.	<b>Biograd (Nevesinje)</b>	Zalomska	Oblast karsta	799,06	1902.	3830	20-21. XI 1934.	3540 cm 17. XI 1925.	2450 cm 15. IV 1932.	3830 cm 20/21. XI 1934.
121.	<b>Gračanica</b>	Gračanica	Oblast karsta	946,03	1887.	290	28. X 1936.	180 cm 11. XI 1925.	170 cm 16. X 1932.	190 cm 18. XI 1934.
122.	<b>Srdevica</b>	Mušnica	Oblast karsta	932,08	1887.	256	XI 1925. i XI 1934.	256 cm 11. XI 1925.	186 cm 11. III 1932.	256 cm 17. XI 1934.
123.	<b>Kuti</b>	Opačica	Oblast karsta	478,03	1888.	1370	II i III 1941.	1100 cm 30. XI 1925. (1190 cm 5/6. XII 1925.)	355 cm 17. IV 1932.	1260 cm 26/27. XI 1934.
124.	<b>Bijeljani</b>	Opačica (Da-bar-Polje)	Oblast karsta	476,36	1888.	1010	26-27. XI 1934.	850 cm 30. XI 1925. (980 cm 28. XII 1925.)	120 cm 3-13. I 1932.	1010 cm 26/27. XI 1934.
125.	<b>Obod</b>	Fatnica	Oblast karsta	469,90	1888.	2530	14-15. XII 1923.	1720 cm 30. Xi 1925. (2310 cm 30. XII 1925.)	945 cm 30. IV 1932.	2185 cm 16. XI 1934.
126.	<b>Bileća</b>	Trebišnjica	Trebišnjice	322,14	1888.	430	7. II 1930.	340 cm 11. XI 1925.	340 cm 1. I 1932.	350 cm 18. XI 1934.
127.	<b>Trebinje (Arslanagića most)</b>	Trebišnjica	Trebišnjice	272,43	1888.	310 <sup>161</sup>	23. XI 1923.	480 cm 11. i 15. XI 1925. (510 cm 29. XI 1925.)	200 cm 14. IV 1932.	240 cm 18. XI 1934.
128.	<b>Dobromani</b>	Trebišnjica	Trebišnjice	250,19	1891.	1065	1 III 1941.	792 cm 11. XI 1925.	740 cm 14. IV 1932.	770 cm 19. XI 1934.
129.	<b>Zavala</b>	Trebišnjica	Trebišnjice	240,43	1888.	1960	28. II-1. III 1941.	Nema podataka o ovoj stanicici	523 cm 1. V 1932.	1263 cm 5. I 1934.
130.	<b>Dobri Do</b>	Trebišnjica	Trebišnjice	226,47	1888.	3394	1 III 1941.	2586 cm 30. XI 1925.	1950 cm 30. IV 1932.	2688 cm 4/5. I 1934.

<sup>161</sup> Iz nepoznatog razloga od 1932. godine nema podataka o maksimalnom postignutom vodostaju za ovu vodomjernu stanicu sve do 1940. godine, ali je tada (greškom) navedeno da je maksimalni vodostaj od 310 cm postignut 23. XI 1923. godine.

## IZVORI I LITERATURA

### IZVORI

#### a. Neobjavljeni izvori

##### **Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ):**

1. Fond: Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije (MUPKJ, 14)
2. Fond: Ministarstvo građevina Kraljevine Jugoslavije (MG KJ, 62)
3. Fond: Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije (MPKJ, 67)

##### **Arhiv Republike Srpske, Banja Luka (ARSBL)**

1. Fond: Veliki župan Vrbaske oblasti (VŽVO)
2. Fond: Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine (KBUVB)

##### **Arhiv Republike Srpske, Kancelarija Doboј (ARS-KD)**

1. Fond: Hidrotehnička sekcija Bosanski Brod (HSBB)

## b. Objavljeni izvori

1. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1923. godinu.* 1925. Sarajevo: Generalna direkcija voda Ministarstva poljoprivrede i voda Kraljevine SHS, Beograd.
2. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1925. godinu.* 1930. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
3. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1926. godinu.* 1931. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
4. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1927. godinu.* 1931. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
5. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1928. godinu.* 1932. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
6. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1929. godinu.* 1932. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
7. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1930. godinu.* 1932. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
8. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1931. godinu.* 1933. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.

9. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1932. godinu.* 1934. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
10. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1933. godinu.* 1934. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
11. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1934. godinu.* 1935. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
12. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1935. godinu.* 1936. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
13. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1936. godinu.* 1937. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
14. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1937. godinu.* 1938. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
15. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1938. godinu.* 1939. Sarajevo: Hidrotehničko odelenje Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
16. *Izvještaji o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode u bivšoj Kraljevini Jugoslaviji za 1939. godinu.* 1940. Sarajevo: Geofizički zavod Nezavisne države Hrvatske, Zagreb.
17. *Izvještaj o vodenim talozima, vodostajima i količinama vode za 1940. godinu.* 1946. Beograd: Hidrotehničko odjeljenje Ministarstva građevina Federativne narodne republike Jugoslavije.

18. *Godišnjak o vodostajima za 1941. godinu.* 1947. Beograd: Savezna uprava hidrometeorološke službe Federativne narodne republike Jugoslavije.
19. *Karta za odbranu od poplava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.* 1926. Razmjera: 1 : 1 000 000. Beograd: Ministarstvo poljoprivrede i voda, Generalna direkcija voda.

#### c. Štampa

1. *Jugoslovenski list*, Sarajevo
2. *Novi glasnik Jugoslovenske muslimanske organizacije*, Sarajevo
3. *Politika*, Beograd
4. *Pravda*, Beograd
5. *Večernja pošta*, Sarajevo
6. *Vrbaske novine*, Banja Luka
7. *Vreme*, Beograd

#### d. Internet

1. Karta slivova rijeka u Bosni i Hercegovini (Izvor: <http://www.fhmzbih.gov.ba/latinica/HIDROLOGIJA/karakteristike.html>)

# BIG FLOODS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1918-1941)

## Summary

In May 2014 great floods struck Bosnia and Herzegovina and the entire region. They have brought back into the Bosnian and Herzegovinian public sphere the almost forgotten and seldom used terms such as – “big floods”, “catastrophic floods”, “historic floods” and “centennial floods”. At the same time they pointed to the fact that in Bosnian and Herzegovinian historiography floods, as a narrow term, and natural disasters as a broad term and their influence on society have not been researched. Without pretensions to “introduce” ecological topics as the “big” topics into Bosnian and Herzegovinian historiography, with this paper we want to draw attention to a completely neglected segment of Bosnian and Herzegovinian history.

As a basic criterion for the classification of floods and the determination whether the floods were considered “big” or periodic, we used the data about maximum water levels of Bosnian and Herzegovinian rivers, the size of the flooded area and the data about the consequences i.e. damage caused by floods. Analysing this information from published and unpublished archival sources and the contemporary printed media, we have discovered that in the period from 1918 to 1941, the floods from November 1925, April 1932 and November 1934 had the elements of “big”, “catastrophic”, “historic” or “centennial” floods.

Chronologically, the first flood in the interwar period that particularly stands out not only by the number of measurement locations where the water level reached its maximum but also by the size of the flooded area and the damage that was caused, was the flood from November 1925. During November 1925, due to heavy rainfall the water levels of the majority of rivers in Bosnia and Herzegovina rose and several measurement locations recorded maximum water levels. On 29 measurement locations the records that were set in November 1925 were neither reached nor surpassed until the beginning of Second World War and on many locations they have not been surpassed to the present day. Record water levels were registered on all existing measurement locations of river basins of Una and Vrbas, several measurement locations in the direct basin of river Sava, in the basin of river Neretva, river Tihaljina, Šuica and Mušnica and the basin of river Drina on several measurement locations. Also on other measurement points of the mentioned river basins, water levels were near historic maximum whereas in the basin of river Bosna despite a rise, the water levels were not close to historic maximum. Along the mentioned rivers, communication structures were flooded and damaged (roads, railways, bridges, ferry lines, telephone and telegraph lines). Numerous towns and villages were flooded as well as housing and industrial buildings; livestock were destroyed, arable land etc. The towns that were heavily affected were Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanska Dubica, Prijedor, Jajce, Bugojno, Gornji Vakuf, Bosanska Gradiška, Travnik and numerous villages in the valleys of almost all Bosnian and Herzegovinian rivers.

The next flood was in April 1932 when the area around the river Sava was heavily struck. Even though according to reports from Bosnian and Herzegovinian measurement locations the flood from 1932 did not represent a catastrophic flood, the field reports and the data from measurement locations on the Croatian side of the river Sava portrayed a completely different picture. All seven counties in Bosnia and Herzegovina located along the river Sava were affected by this flood. Hundreds of villages and thousands of houses were flooded, and tens of thousands of people became refugees. Bosanska Gradiška, Bosanski Šamac, Bosanski Brod and Bijeljina were turned into islands in the new Pannonian Sea from where only the roofs of the flooded houses protruded. Even though the April flood from 1932 mainly hit the areas along Sava, other parts of Bosnia and Herzegovina were not spared, especially in the valleys of the rivers Pliva, Vrbas, Una, Sana and Ukrina.

As the third instance of a big flood we have analysed the flood from November 1934. Long and heavy rainfall and lack of vegetation, especially around the source of river Neretva caused rapid water accumulation and flooding torrents in almost entire Herzegovina recording historic water level maximum on five out of six measurement locations along the river Neretva, on four out of eight measurement locations along Neretva tributaries and on another five measurement points (around 30) of the Adriatic drainage basin. The greatest damage were registered in Konjic, Ostrožac, Mostar, Blagaj, Stolac and especially in the area of Čapljina and Gabela field where Neretva and Bregava formed a lake which remained there

for days after the decline of water levels. In November of 1934, the areas and regions along the rivers Sava, Una, Sana and Vrbas also suffered damages.

Even though these floods did not hit equally big areas, each one of the analysed floods had a great impact, short-term and long-term, on the residents of the flooded area. Mainly unregulated and poorly maintained riverbeds of most Bosnian and Herzegovinian rivers could not even absorb periodic floods and this problem became prominent in some towns. Local authorities could have, in the best case, tried to save and evacuate people, cattle and property and later to work on compensation of damage and rebuilding of defensive objects in order to prevent future floods. Dramatic reports from the field during the floods, but also the reports from flooded areas after the withdrawal of water into riverbeds testify not only of the proportions of damage and loss, but also of (un)preparedness of authorities, from the lowest to the highest level, for the fight against big floods and the (dis)ability to deal with their consequences. Even though big floods in the affected areas left wasteland behind, on a long-term basis, they were at the same time, initiators of positive changes – from the relation of the state towards the need of maintenance, building and enlargement of defensive objects to the relation of local residents form the endangered areas towards their own security. Within the analysed period these changes could be noticed and linked with big floods. Preventive activities were intensified (formation of water cooperative associations, planning of measures for the case of big floods, building of objects for the protection of floods, cleaning and re-

gulation of the riverbeds, planning and doing repair works after floods etc.), but the activities of authorities were also significantly improved in emergency situations (formation of boards for the defence from floods, usage of resources which the state had at its disposal, usage of previous experience etc.) However, the fact that despite the achieved progress, the whole period between the two world wars in almost every activity of authorities during the floods and immediately after them, and in the following years, great disproportions were visible between real needs on the field and approved and invested resources.

**Key words:** Bosnia and Herzegovina, big floods, ecohistory, Bosna, Una, Sana, Vrbas, Drina, Neretva, Sava.



# POPLAVE U BOSNI I HERCEGOVINI POSLEDICE I POKUŠAJI ZAŠTITE (1965-1976)

Vera Katz

Udruženje za modernu historiju, Sarajevo

## Uvod

Velike poplave samo su jedan od primjera elementarnih nepogoda koje se s vremena na vrijeme dešavaju na različitim mjestima u svijetu. Tijekom prošlosti poplave nisu uvijek bile neminovno negativna pojava, jer dok je čovjek živio sukladno prirodi, plavljenje riječnih dolina bilo je neizmjerno korisno. Međutim, procesi modernizacije, ubrzane industrijalizacije, intenzivne poljoprivredne proizvodnje i nestručnog interveniranja na riječnim tokovima narušavali su prirodnu sredinu, te je svaka nova poplava donosila veću materijalnu štetu, ali i odnosila ljudske živote. Danas, kako tvrde stručnjaci, sve se češće javljaju katastrofalne poplave iz različitih

razloga, a neki od njih su globalne klimatske promjene, neplanska sjeća šuma, nekontrolirana izgradnja privrednih i stambenih objekata na potencijalno plavnim područjima, čime se izazivaju krupne promjene u životnom prostoru. Ovaj rad predstavlja pokušaj historiografskog pogleda na kompleksnu problematiku koja je inače u domenu multidisciplinarnog istraživanja. Promatranje međuodnosa čovjeka i prirode na različitim pitanjima i razinama ubraja se u ekohistoriju, naučnoistraživačku oblast koja je već dugo vremena prisutna u razvijenijim historiografijama, a u Bosni i Hercegovini se javlja tek od prije nekoliko godina. Da bi se približilo pitanje velikih poplava, u ovom radu će se prezentirati samo nekoliko primjera tijekom dvanaestogodišnjeg razdoblja (1965-1976), zatim naznačiti njihove posljedice te nastojanja određenih državnih tijela da se uredi sustav odbrane i zaštite od nekih novih nepogoda.

Definiranje samog fenomena poplave od strane stručnjaka za ovu oblast uglavnom je sljedeće: „Velika voda je najviši dostignuti nivo vode u reci u toku jednog povodnja. Iz ovog proizilazi da su velike vode posledica povodnja, tj. naglog izdizanja vodostaja. Ali, one su istovremeno i neposredan uzrok poplava. Otuda poplavu možemo definirati kao *pojavu izlivanja velikih voda iz rečnih korita*. Mada svaka velika voda ne mora dovesti do poplave, poplava je uvek posljedica visokih voda“.<sup>1</sup> U odnosu na visinu vodostaja, poplave se razlikuju prema intenzitetu: „Može se govoriti o običnim i katastrofalnim velikim vodama. Prve dovode ili ne dovode do poplavljivanja, dok druge izazivaju tzv. katastrofalne poplave, koje

<sup>1</sup> Gavrilović, Lj. 1981. 7.

se razmerima zahvaćenih površina, štetama u poljoprivredi, industriji, saobraćaju i stambenoj privredi izdvajaju od ostalih. Iako su katastrofalne poplave daleko ređe od običnih, koje se javljaju svake godine, njihove posledice su ogromne i dugogodišnje te zahtevaju velika sredstva ulaganja, kako u otklanjanju direktnih i indirektnih šteta tako i radi sprečavanja i zaštite od istih“.<sup>2</sup>

Poplave najčešće nastaju pod utjecajem više faktora, a prema glavnim uzrocima mogu se izdvojiti sljedeći tipovi: „1. Poplave izazvane kišom i otapanjem snega; 2. Ledene poplave; 3. Poplave usled koincidencije visokih voda; 4. Bujične poplave; 5. Poplave izazvane kliženjem zemljišta; 6. Poplave izazvane rušenjem brana“.<sup>3</sup> Prema spomenutoj klasifikaciji, primjeri velikih poplava u ovom radu na području Bosne i Hercegovine bili su kombinacija obilnih kiša – ‘‘proloma oblaka’’, koincidencije visokih vodostaja rijeka, njihovih pritoka i navale vodenih bujica koje su se slijevale u dolinu – gdje se uglavnom nalaze veći gradovi u kojima prave veliku materijalnu štetu, a u nekim slučajevima odnose i ljudske živote.

---

<sup>2</sup> Isto.

<sup>3</sup> Isto. 20.

## Riječni tokovi u Bosni i Hercegovini



Slika 1. Hidrološka karta BiH. Izrada: Veliđ Jerlagić

Teritoriju Bosne i Hercegovine presijeca gusta mreža vodenih nadzemnih i podzemnih tokova te se ubraja u red onih zemalja koje još uvijek raspolažu znatnom količinom pitke, čiste i zdrave vode. „S obzirom na klimatske karakteristike, rijeke Bosne i Hercegovine imaju vodostaje vezane za kišni (pluvijalni) i snježni (nivalni) režim. Kombinacija ova dva vodostaja uglavnom daje karakteristike bosanskohercegovačkim rijekama. Većina njih u

gornjem toku ima nivalni, u srednjem pluvijalni-nivalni i u donjem pluvijalni režim<sup>4</sup>.<sup>4</sup> Rijeke Bosne i Hercegovine pripadaju Crnomorskemu i Jadranskom slivu. Vrlo često se u literaturi za Crnomorski sliv upotrebljava naziv Savski sliv, jer vodu bosanskohercegovačkih rijeka Sava preko Dunava odvodi u Crno more. Od velikih bosanskohercegovačkih rijeka Savskom slivu pripadaju: Bosna, Drina, Tolisa, Una, Ukrina i Vrbas i njihove pritoke, a Jadranskom slivu Neretva i njene pritoke. S obzirom na značaj vode, veći bosanskohercegovački gradovi smjestili su se u dolinama rijeka, kao na primjer, Sarajevo, Zenica, Visoko, Doboj, Maglaj na rijeci Bosni; Banja Luka, Bugojno, Jajce na Vrbasu; Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Novi na Uni; Višegrad, Zvornik, Goražde na Drini; Bosanska Gradiška, Bosanski Brod, Brčko na Savi; te Mostar, Konjic, Jablanica, Čapljina na Neretvi, a u dolinama njihovih pritoka smješteni su manji gradovi i naselja.<sup>5</sup>

„Rijeke Crnomorskog sliva su u gornjim tokovima brze i imaju veliki pad. One su kao takve pogodne za proizvodnju električne energije. U donjim dijelovima toka one postaju široke nizinske, spore i muljevite. Padovi im onđe postaju mali, teku sporo, meandriraju, izlijevaju se iz korita. U vrijeme poplava napuštaju stara korita, a usijecaju nova. [...] Jadranski sliv ima relativno malo rijeka sa normalnim, površinskim otjecanjem. Preovladavaju ponornice i podzemni tokovi. [...] Neretva je najduži i vodom najbogatiji pritok Jadranskog mora“.<sup>6</sup>

---

<sup>4</sup> Musa, S. 2007. 70.

<sup>5</sup> Isto.

<sup>6</sup> Isto. 76-79.

Osim neizmjerne koristi, rijeke nanose i štetu svojim plavljenjem, a samo u vremenu od 1965. do 1976. u Bosni i Hercegovini bilo je nekoliko velikih poplava: „[...] u posljednjih 12 godina (od kada postoje precizniji podaci) dešavaju se u prosjeku svake druge godine (ne računajući one manjeg obima) sa ogromnim štetama koje su i nominalno i realno, gotovo po pravilu, veće iz godine u godinu kao što to pokazuju i sljedeći podaci (valorizovani na vrijednosti u 1976. godini):

<b>Godina</b>	<b>Iznos štete u dinarima</b>
1965.	1.632.951.000
1966.	65.529.000
1967.	76.333.000
1968.	596.248.000
1969.	221.380.000
1970.	1.033.813.000
1971.	33.724.000
1972.	2.025.718.000
1973.	270.410.000
1974.	3.280.879.000
1975.	873.195.000
1976.	3.105.420.000
<b>1965-1976.</b>	<b>13.215.600.000</b>
<b>Prosječno godišnje</b>	<b>1.101.300.000</b>

Detaljnija analiza visine nastalih šteta u razmatranom periodu (grupisane po dvije uzastopne godine) bi pokazala postojanje čak i izvjesne zakonitosti progresivnog povećanja šteta u vremenu, upravo onako kako je to karakteristično za priraštaj stanovništva, razvoj industrije, povećanje zagađenosti i sl. što i nije sasvim slučajno ukoliko se ima na umu i progresivni porast vrijednosti branjenih područja<sup>7</sup>. Najčešće velike poplave dešavale su se u dolini rijeke Save, zatim Bosne, Drine, Ukraine, Une i Sane. Svaka naredna poplava dodatno je osiromašila bosanskohercegovačko društvo, koje je inače pripadalo grupi nerazvijenih jugoslavenskih republika i pokrajina i bilo ovisno o saveznim fondovima za nerazvijene. Jedan od karakterističnih primjera velike poplave zadesio je Dobojski 1965., na kojem se mogu uočiti svi „potrebni“ elementi za takvu pojavu, zatim i posljedice, a to može biti i primjer nestručnog izvođenja radova na zaštiti od poplava.

### **Velike poplave 1965. – primjer grada Doboja i općina Dobojskog sreza**

Velike poplave zadesile su Dobojski grad i ostala općinska središta Dobojskog sreza u noći između 12. i 13. maja 1965. i prouzrokovale veliku materijalnu štetu, a zbog dobro organizirane službe spašavanja ljudskih žrtava nije bilo.<sup>8</sup> „Vodena stihija najviše je zahvatila i oštetila

<sup>7</sup> Knežević, B. 1977. 41.

<sup>8</sup> Detaljan prikaz dramatičnosti ove poplave, u koautorstvu s Aidom Ramić, autorice su opisale u članku: „Velike poplave u Doboju i Olovu – primjer iz maja 1965.“ u: *Historijska misao*, god. III, br. 3, Tuzla 2017, 319-373, koji je bio rezultat projekta *Velike poplave u Bosni i Hercegovini tokom 20. stoljeća*, finansiranog od strane Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke/znanosti za

ravničarski dio gradskog naselja u Doboju, gdje su, posred nastambi locirani privredni objekti, skoro cijelokupna trgovinska mreža, javne službe, škole, zdravstvene ustanove /osim bolnice/, komunalni i drugi objekti. Tako je poplavljeno 1.200 stanova, od ukupno 1.480 stambenih i poslovnih zgrada. Voda je u poplavljenim stanovima u cijelini ili djelomično uništila pokućstvo, odjeću i drugu imovinu stanovnika. Na području grada poplavljeno je 26 ustanova, dok je na opštinskem teritoriju stradalo preduzeće ‘Svjetlost’ /pogon ‘Energoinvesta’/, gdje je voda poplavila sve objekte. Preduzeće ‘Trudbenik’ djelimično je oštećeno, zahvaljujući blagovremenom demontiranju i izolaciji nekih mašina i elektromotora. Skoro sva radilišta GP ‘Radnik’ na području Doboja potopljena su i ovom preduzeću nanesena je velika materijalna šteta. Zemljoradnička zadruga takodje je pretrpjela znatne štete na objektima, opremi, mehanizaciji i usjevima, a isto tako velika šteta prouzrokovana je i tvornici ‘Bosanka’. Trgovinska, ugostiteljska, zanatska preduzeća i radnje pretrpjele su istim udesom takođe velike štete<sup>9</sup>. Ovom poplavom se pokazalo da su prirodno-geografske, a posebno hidrološke prilike grada Doboja, stvarale „povoljne“ prepostavke za ovakve katastrofalne poplave, što se posebno odnosilo na vrijeme poslije Drugog svjetskog rata, kada se centralni dio Doboja razvijao na „[...] onom niskom zemljишtu između starog i novog korita rijeke Bosne“.<sup>10</sup> Kao i mnogi

---

2014. godinu.

<sup>9</sup> ARS-KD, DD 1965, RSUP Sarajevo, Dobojski, 15.5.1965, 1. Iskreno se zahvaljujemo kolegici Oliveri Soldatović u Kancelariji u Doboju Arhiva Republike Srpske na susretljivosti i stručnoj pomoći prilikom istraživanja arhivske građe te odabira i skeniranja fotografija.

<sup>10</sup> „Prema podacima rijeke Bosna je do prelaza 17/18. stoljeće tekla neposredno ispod tvrđave Dobojske. Do samog korita rijeke su silazili bedemi tvrđave i ona je

bosanskohercegovački gradovi, urbanizacija Doboja bila je posljedica ubrzane socijalističke industrijalizacije i ne- uvažavanja stručnog planiranja prostora.<sup>11</sup>

Osim stambenih, privrednih, zadružnih, zdravstvenih, obrazovnih, upravnih i drugih zgrada i pripadajućeg inventara, poplavom su bili uništeni dijelovi željezničkog i cestovnog saobraćaja na području Dobojskog sreza: „a/ Željeznički saobraćaj – uslijed razmekšavanja zastorne prizme od šljunka, oštećena je pruga izmedju Vranjaka i Modriče u dužini od 3 km. [...] Na uskotračnoj pruzi Doboј – Teslić poplavljen je dio pruge od mosta na rijeci Usori do želj. stanice Doboј u dužini od oko 3,5 km. Ovdje je oštećen i most raspona 5 metara probijanjem nasipa, uslijed čega je obalni stup ostao nezaštićen [...] zatim željeznički most na rijeci Bosni koji povezuje uzanu sa normalnom prugom, oštećen je odnošenjem od bujice jednog ledobrana i podlokavanjem 15 drvenih jarmova. –

pored dijela na uzvišenju imala i dio na rijeci. To prepostavlja i mogućnost plovidbe od Doboja do Save i dalje. Neka velika poplava je ubrzo bitno promjenila hidrografsku situaciju i korito Bosne se odmiče ka istoku. Tvrđava Doboј ostaje bez izlaska na rijeku i povlači se na vrh uzvišenja. Staro korito Bosne ispod tvrđave naslijediće manja rijeka Liješanj koja nastaje južno od Doboja. [...] Od kraja 19. stoljeća do danas nemamo promjena korita rijeka, nisko zemljiste oko njih često zahvataju poplave. To se posebno odnosi na današnji Centar Doboja koji se iza Drugog svjetskog rata razvio ka onom niskom zemljistu između starog i novog korita rijeke Bosne“. Opširnije vidjeti u: Djedović, R. 2014. 155.

<sup>11</sup> „Za područje Doboja i okoline karakteristično je da stanovništvo napušta seoska naselja smještena na pobrdu i planinskim prostorima i nastanjuje se u naseljima nastalim, najčešće uz saobraćajnice, po dnu riječnih dolina. [...] Danas je izrazito zastupljena pojava širenja naselja s obje strane saobraćajnica, čime su se naselja spustila u aluvijalne ravni koje su periodično plavljenje. [...] Također, dolinska proširenja su pokrivena kvalitetnim ziratnim zemljistem koje se kontinuirano uništava pretvaranjem u građevinsko zemljiste“. Opširno vidjeti u: Ahmetbegović, S. 2014. 204.

Na pruzi Zavidovići – Olovo –Kusače u km. 1,500 u dužini od 30 m. rijeka Krivaja odnijela je šljunčani zastor, a u km. 8,700 potkopan je gornji sloj, uslijed čega je /14.5. u 9,30 sati/, iskočila lokomotiva sa vagonima natovarenim šljakom, pa je zastoj u saobraćaju na ovom dijelu pruge trajao 32 sata. [...] b/ Drumski saobraćaj: Na putu Doboј – Žepče i Doboј – Podnovlje – Modriča ostružena je kolovozna površina u dužini od 24,5 km. – Srušen mostdrvne konstrukcije kod Perković Hana /na putu Maglaj – Žepče/ i oštećeno 7 propusta, dok su i ostali mostovi djelimično oštećeni, uslijed čega je otežan saobraćaj vozilima. – Put Doboј Modriča /u dužini od 8 km./ još nije prohodan uslijed ostruženja kolovozne površine i zadržavanja vode. Na ovom putu kod sela Tarevci bujica je odnijela mostdrvne konstrukcije, a kod sela Kožuhe došlo je do odrona zemlje, koja zatrپava kolovoz, otežava i ugrožava saobraćaj. – Na putu Doboј – Žepče oštećena je kolovozna konstrukcija u dužini od 17 km. – Kod tvornice ‘Natron’ u Maglaju porušen je viseći most. Za vrijeme poplave našlo se u vodi 15 motornih vozila od kojih 7 na putevima i 8 u poplavljrenom dijelu Doboja. Prema dosadašnjim podacima, nije bilo pojавa kradja i kriminalnih delikata u ugroženim područjima“.<sup>12</sup>

Osim grada Doboja, u ovoj poplavi velike štete pretrpjele su sljedeće općine u Dobojskom srezu: Modriča, Teslić, Odžak, Maglaj, Bosanski Šamac i Zavidovići. S obzirom na nizak društveni standard u ovim sredinama, za njih su ove štete bile izuzetno velike. U Modriči: „Voda je poplavila oko 5.000 ha zemljišnih površina i zahvatila 12 sela, od kojih je pod vodom jedno selo bilo u cjelini. Po-

<sup>12</sup> ARS-KD, DD 1965, RSUP Sarajevo, Doboј, 15. 5. 1965, 1.

poplavljeno je 50 kuća od kojih je jedna srušena a oko 500 lica na poplavljrenom području je iseljeno i smješteno u susjedne nepoplavljenе kuće i sela. Na spasavanju ljudi i imovine od razbješnjene vodene stihije koja je sve pred sobom nosila učestvovale su ekipe građana, jedinice JNA i pripadnici Narodne milicije, koji su ljudi a djelomično i imovinu prebacivali sa ugroženih mjesta čamcima. Poplavljeno je oko 300 ha zemljišta Zemljoradničke zadruge. Put prema Doboju preko Podnovlja je poplavljen u dužini od 1 km., a preko Vranjake na dužini od oko 3 km. Na poplavljrenom području je potrebno vakcinisati oko 1.000 lica. Pošto je voda uglavnom zadesila sela uz Bosnu, električne energije u Modrići ima kao i vode, a PTT linija i uređaji su ispravni. Ljudskih žrtava nije bilo. Šteta se cijeni na oko 1.100 miliona dinara, a šteta na usjevima će se moći utvrditi nakon povlačenja vode<sup>13</sup>. Stanovništvo Teslića i okoline živjelo je od poljoprivrede i drvne industrije pa im je poplavom pričinjena šteta nanijela velike gubitke: „Pod naletom bujice poplavljeno je oko 100 ha obradivog zemljišta i 17 zgrada. U poplavljrenom području je bilo ugroženo 70 stanovnika na teritoriji na kojoj živi oko 150 ljudi. Ljudskih žrtava nije bilo, a na spašavanju imovine i lica bile su stalno u pripravnosti i intervenisale su vatrogasne jedinice i radnici nekih preduzeća. Kod PDI ‘Borja’ od naleta bujice i vode oštećene su i prekinute šumske komunikacije, i šteta se na njima cijeni u visini od oko 20 miliona dinara. Voda je na stotvarištima i šumskim revirima ovog preduzeća odnijela drvne asortimane u vrijednosti od oko 10 miliona dinara. Ovdje nije uračunata šteta koja je nastala radi toga što

<sup>13</sup> ARS-KD, DD 1965, Informacija o posljedicama i štetama nastalim od poplava na području sreza, Doboј, bez datuma.

su sva preduzeća imala prekid u radu u trajanju od 17 sati, uslijed prekida električne energije. Zbog nemogućnosti dovlačenja drvnih assortimana uslijed togu što su šumske saobraćajnice paralisane, može doći do obustave rada pilane kod PDI ‘Borje’. Od vode je ozbiljno oštećen put Teslić – Banja Vrućica i šteta na njima se cijeni oko 4 miliona dinara, [...] a ljudskih žrtava nije bilo“.<sup>14</sup> U Odžaku: „Voda je zahvatila 6 sela i poplavila je oko 4.000 ha zemljišta i kuća. U poplavljenom području bilo je ugroženo 5.000 stanovnika, od čega je evakuisano iz kuća 1.200 lica. Na spašavanju lica i imovine bilo je mobilisano cje-lokupno stanovništvo, sva prevozna motorna i zaprežna vozila, plovni objekti i odbrambeni materijal. Na akciji spašavanja učestvovalo je oko 3.000 ljudi, a naročito su se istakle jedinice JNA i Narodne milicije, nije bilo ljudskih žrtava. Preduzeća nisu poplavljena ali je došlo do prekida njihovog rada radi mobilizacije i učešća radnika na spasavanju. Jedino je kod Zemljoradničke zadruge poplavljeno oko 550 ha. Potrebno je na poplavljenom području vakcinisati oko 5.000 stanovnika. Za evakuisano i ugroženo stanovništvo potrebno je obezbijediti brašno, mlijeko i druge prehrambene proizvode. Pošto se još uvijek vodi borba sa vodenom stihijom i voda se nalazi na poplavljenom području, visina štete na poplavljenim objektima, saobraćajnicama i usjevima moći će se utvrditi tek sa povlačenjem vode“.<sup>15</sup> Slična situacija bila je i u Maglaju: „Voda je zahvatila i djelomično poplavila više sela i dijelova Maglaja uz rijeku Bosnu i Liješnicu. Voda je poplavila 135 kuća iz kojih je iseljeno 450 lica. Putovi su djelomično oštećeni, ali su već sada upotrebljivi, a ka-

<sup>14</sup> Isto.

<sup>15</sup> Isto.

nalizacija u gradu je začepljena. Voda je prodrla i u krug ‘Natronke’ i poplavila neka skladišta i niže zgrade. U ovoj fabrici je rad bio prekinut 3 dana i tek 15 maja ove godine otpočeće s radom. Iako šteta nije definitivno procjenjena, ocjenjuje se da je odnešen dio sirovine i gotovih proizvoda (oko 20 miliona), a u jeku poplave neke mašine su demontirane i oštećene. Oštećen je i viseći most preko rijeke Bosne kod ‘Natronke’. Iako nisu definitivno utvrđene štete kod ‘Natronke’, direktna šteta se cijeni na oko 50 miliona dinara. Pošto se voda povukla sada se vrše procjene štete na zgradama, usjevima, saobraćajnicama i kod Tvornice Natron<sup>16</sup>. Prema prvim procjenama, velike su štete zabilježene u Bosanskom Šamcu: „Na području ove opštine voda je poplavila oko 4.000 ha uglavnom zasijanih i obradivih površina i djelomično poplavila 4 sela. Na ovom području poplavljen je oko 400 kuća, a vodom je bilo ugroženo oko 3.000 stanovnika. Evakuisano je iz najugroženijih područja i poplavljenih kuća 600-800 lica. Voda je djelomično poplavila i oštetila oko 10 km. puteva, školu u selu Zasavici i oštetila 3 društvena objekta. Voda je poplavila i ciglanu preduzeća ‘Ingrap’ i sigurno je da će trebati duže vremena za njeno osposobljavanje za rad. Oštećene su i poplavljene neke prodavnice Zemljoradničke zadruge. Šteta kod preduzeća se cijene na oko 40 miliona dinara, ali još definitivno nije utvrđeno. Pošto još uvijek traje borba protiv vodene stihije, to nije poznata visina štete jer će se ista na objektima, putovima i usjevima moći utvrditi tek po povlačenju vode“.<sup>17</sup> Zavidovići su poznato područje eksplotacije i prerade drveta, te je ova poplava donijela golemu štetu ovoj privrednoj dje-

<sup>16</sup> Isto.

<sup>17</sup> Isto.

latnosti: „Vode rijeke Gostović, Krivaje i Bosne poplavile su oko 1.800 ha. Na ovom području bile su poplavljene 24 kuće, od kojih je 5 teže oštećeno. Iz ugroženog područja i zgrada evakuisano je 115 lica, a u njihovom spasavanju učestvovali su vatrogasci i pripadnici Narodne milicije. Najteže štete pretrpilo je ŠPP ‘Gostović’ na čijem eksploracionom području je voda odnijela oko 1.000 m<sup>3</sup> drvne gradje, oštetila šumske komunikacije u dužini od 21 km. na kojim je voda odnijela 15 mostova. Štete na šumskim putovima, gradji i mostovima kod ovog preduzeća cijeni se na oko 500 miliona dinara. Uslijed prodora vode u podrumne pilane ‘Krivaje’ bio je obustavljen rad tri smjene u istim, jer su mašine i elektromotori bili demontirani i prenešeni u više prostorije. Šteta kod ovog preduzeća se takodje procjenjuje, ali iznosi oko 150-200 miliona dinara. Na rijeci Krivaji je voda odnijela 4 drveno-betonska mosta. Voda je takodje na rijeci Bosni odnijela 5 žičanih mostova i snabdijevanje sela na lijevoj strani Bosne je veoma otežano. Pruga Zavidovići – Olovje je u potpunosti paralisana jer je na cijeloj dužini sa prekidima poplavljena, dok je na 4 km. željeznički most oštećen. Pošto se voda povlači vrši se procjena štete koja se prema prvim procjenama kreće oko 1 milijardu dinara“.<sup>18</sup>

Prema podacima Odbora za pružanje pomoći poplavljenim krajevima u Republičkom izvršnom vijeću konstatirano je da su majske poplave 1965. imale katastrofalne posljedice na području 21 općine i tri sreza u Bosni i Hercegovini i da su pričinile štetu u vrijednosti od 18 milijardi [starih, op. a] dinara.<sup>19</sup> Povoljnije kredi-

<sup>18</sup> Isto.

<sup>19</sup> Z. L. Poslijepoplava u Sarajevskom, Dobojskom i Tuzlanskom srezu • Šteta iznosi 18 milijardi dinara. Poplavljenim područjima dodjeliće se krediti pod

tiranje za saniranje šteta od poplava bilo je nedovoljno svima onima kojima je trebala pomoći, pa je: „1. Iz sredstava privrednih rezervi Federacije koja se obrazuju po članu 7. Zakona o privredno-planskim merama u 1965. godini, dodeljuju se na ime pomoći iznos od 1.500 miliona dinara, i to: a) 1.200 miliona dinara – Izvršnom veću Skupštine Socijalističke Republike Srbije; b) 300 miliona dinara – Izvršnom veću Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. 2. Sredstva iz tačke 1. ove odluke upotrebiće se za otklanjanje šteta prouzrokovanih poplavama u maju 1965. godine“.<sup>20</sup> Međutim, kada se za jedno desetljeće saberi financijski gubici izazvani manjim ili većim poplavama u Bosni i Hercegovini, tada su štete ogromne i nenadoknadive za jedno društvo u razvoju. Umjesto za izgradnju odbrambenih objekata za zaštitu od poplava, redovito su se budžetska financijska sredstva namijenjena za elementarne nepogode trošila za potrebe kada se poplava već dogodila.

Iz godine u godinu štete od poplava bile su sve veće zbog razvijanja industrijskih kapaciteta, širenja stambene izgradnje, gradskе i prigradske infrastrukture, intenziviranja poljoprivredne proizvodnje, nekontrolirane eksploatacije šuma, a sve uz izostanak većih ulaganja u održavanje postojećih i izgradnju novih vodoprivrednih objekata.

Izgradnja zaštitnih objekata za slučajevе poplava uz ograničena financijska sredstva i neuvažavanje stručnih mišljenja nije donosila zadovoljavajuća rješenja. Primjera je mnogo, a jedan od njih je slučaj Doboja, gdje su

---

povoljnijim uslovima. *Oslobodenje*. Sarajevo: 23. 5. 1965. 10.

<sup>20</sup> AJ, SIV, 130, Grupa: Elementarne nepogode, 1962-1970, Br. fascikle: 754, Predsedniku Savezne skupštine – Beograd, br. 01.1048, 24. 5. 1965.

se poslije poplave 1965. nastojala pronaći brza rješenja. „Tako je u 1966. godini pristupljeno izgradnji odbrambenog nasipa za odbranu od velikih voda rijeke Bosne i kanala do jugo-zapadne strane grada na potezu Garnizon – Vila, koji objekti su u završnoj fazi. Međutim, izgradnjom ovih objekata samo je načet problem odbrane od poplave grada Doboja i on je u stvari još više aktualizirao neophodnost komplettnog rješavanja odbrane grada Doboja od poplave. Ovo time jer je izgradnjom nasipa onemogućeno normalno oticanje brdskih, oborinskih i unutarnjih voda slivnog područja grada, budući da je nasipom stvorena vještačka brana za oticanje ovih voda u vodotok rijeke Bosne. Ovim je grad došao u situaciju da je obezbijedjen od izlivanja rijeke Bosne ali je ugrožen da bude češće plavljen od brdskih i oborinskih voda i fekalnih voda iz kanalizacije. Na ovaj način stvaraju se latentne opasnosti pored češćeg plavljenja i mogućnosti zagadjivanja gradskog područja i dovodenja u opasnost zdravљa ljudi“.<sup>21</sup> Pogrešno izvedeni radovi na izgradnji nasipa zahtijevali su dodatna sredstva za gradnju još dva kanala, zatim kolektora, crpne stanice i drugih objekata da bi se riješio problem u gradu prilikom jačih kiša. Gradiske vlasti Doboja primijenile su idejne projekte iz 1956, koji uopće nisu odgovarali situaciji u gradu nakon desetogodišnjeg ubrzanog razvoja.<sup>22</sup>

„Radi kompletnijeg sagledavanja rasporeda šteta u prostoru daje se u Tabeli 1. njihova visina po pojedinim slivnim područjima u zavisnosti od veličine tih prostora:

<sup>21</sup> ARS-KD, DD 1965, Izvještaj o problemima odbrane od poplava i odvodnje brdskih i unutarnjih voda grada Doboja, Dobojski, 22. 11. 1966.

<sup>22</sup> Isto.

Redni Broj	Slivno područje	Površina sliva u km <sup>2</sup>	%	Šteta 1965-1976. u dinarima	%	Iznos štete po jedinici površine sliva din/km <sup>2</sup>
1.	r. Save (neposredni sliv)	2.729	5	5.558.309.000	42	2.037.000
2.	r. Kupe (Cazinska krajina)	800	2	78.813.000	1	99.000
3.	r. Une	8.185	16	1.765.976.000	13	216.000
4.	r. Vrbasa	5.400	11	954.953.000	7	177.000
5.	r. Ukraine	1.500	3	1.107.141.000	8	738.000
6.	r. Bosne	10.460	21	2.757.870.000	21	264.000
7.	r. Drine	7.200	14	503.938.000	4	70.000
8.	r. Neretve	7.945	15	213.691.000	2	27.000
9.	Kraško područje	6.910	13	275.269.000	2	40.000
<b>UKUPNO SR BiH</b>		<b>51.129</b>	<b>100%</b>	<b>13.215.600.000</b>	<b>100 %</b>	<b>258.000</b>

Vidljivo je da su štete disperzivne po čitavom prostoru s tim što im je glavna koncentracija u dolini rijeke Save, zatim Ukraine, Bosne i Une (konkretnije Sane)<sup>23</sup>.

Prema ovom tabličnom prikazu, u odnosu na ukupnu površinu Bosne i Hercegovine, najveći dio voda odvodnjava slivno područje rijeke Bosne (21%), zatim Une (16%), Neretve (15%), Drine (14%), Kraškog područja (13%), Vrbasa (11%), Save (5%), Ukraine (3%) i rijeke Kupe u Cazinskoj krajini (1%). Od ukupnih šteta tijekom desetogodišnjeg perioda (1965-1975) najveći udio se odnosi na neposredno slivno područje Save (42%), zatim Bosne (21%), Une (13%), Ukraine (8%), Vrbasa (7%), Drine (4%), Neretve (2%), Kraškog područja (2%) i na kraju rijeke Kupe u Cazinskoj krajini (1%). Po jedinici površine sliva

<sup>23</sup> Knežević, B. 1977. 44.

(dinara/km<sup>2</sup>), najveći iznosi štete zabilježeni su u slivu Save, a zatim na slivovima Ukraine, Bosne, Une, Vrbasa, Kupe, Drine, Neretve i najmanje na Kraškom području.

## Pokušaji uređivanja sustava zaštite od poplava u SFRJ

Tijekom naznačenog perioda na svim razinama vlasti uočene su teške posljedice izazvane sve češćim poplavama u Jugoslaviji, koje su se krajnje negativno odražavale na ukupni privredni i društveni razvitak. Ustvari, svake godine u jednoj ili u više republika istovremeno je dolazilo do poplava čije posljedice nisu mogle biti saniране iz općinskih, sreskih i republičkih fondova, odnosno iz njihovih budžeta planiranih za te svrhe, koja su uglavnom trošena za odbranu, spašavanje i zbrinjavanje ugroženog stanovništva. Uz ta novčana sredstva značajnu pomoć pružale su i različite domaće i inozemne humanitarnе organizacije, posebno organizacija Crvenog križa, ali i pojedinci, tako da su unaprijed planirana sredstva bila nedostatna za saniranje industrijskih, stambenih, poljoprivrednih i mnogih drugih objekata, a posebno za ulaganja u izgradnju objekata za zaštitu od plavljenja. Svaka od republika bila je upućena na traženje pomoći iz fondova saveznih institucija, koje također nisu mogле odgovoriti na sve zahtjeve, ali je postojala politička svijest da se u toj oblasti mora uraditi mnogo više i to u prvom redu na stručnom projektiranju i gradnji objekata za zaštitu od poplava. S obzirom na najveći broj plavljenih površina u Bosni i Hercegovini, posebno su vlasti ove republike bile upućene na pomoć iz saveznih fondova. U ranim

1970-im godinama „[...] Skupština SFRJ, Savezno izvršno veće kao i druge društveno-političke zajednice više puta su razmatrale aktuelnu problematiku zaštite od poplava, donosile su odgovarajuće zaključke i preduzimale niz aktivnosti. Međutim zbog nedovoljne uređenosti režima voda štete od poplava su i dalje nominalno i realno sve veće pa to zahteva još aktivniji politički, stručni i materijalni odnos prema zaštiti od poplava, što vodoprivrednoj službi postavlja sve složenije zadatke. U nastojanju da pomognu i usmere dalji kontinuitet ovih aktivnosti, savezni, republički i pokrajinski organi uprave nadležni za vodoprivredu i Jugoslovensko društvo za odvodnjavanje i navodnjavanje, pod pokroviteljstvom Savezne konferencije socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, organizovali su posebno savjetovanje o zaštiti od poplava“.<sup>24</sup>

Rezimiranje stanja po republikama i pokrajinama određivalo je mjesto svake republike i pokrajine, pa tako i Bosne i Hercegovine u sustavu zaštite od poplava u okviru Jugoslavije.

---

<sup>24</sup> Kuzmanovski, T. 1977. 5.

Pregled branjenih i poplavljenih dobara po republicama i pokrajinama u 1976. godini:<sup>25</sup>

	Broj naselja	Komunikacije u km željezničke pruge	Komunikacije u km putevi	Zemljište u 000 ha Ukupno
<b>1.Branjeno od poplava</b>				
SFRJ	1.350	1.525	8.002	2.043
Bosna i Hercegovina	155	26	658	161
Crna Gora	4	-	4	-
Hrvatska	499	403	2.577	557
Makedonija	75	93	250	79
Slovenija	149	78	613	208
Srbija (svega)	468	925	3.900	1.038
Srbija bez SAP	298	505	2.236	269
Kosovo	17	6	18	69
Vojvodina	153	414	1.646	700
<b>2. Poplavljeno</b>				
SFRJ	193	18	376	156
Bosna i Hercegovina	94	6	146	75
Crna Gora	5	-	-	-
Hrvatska	17	2	120	47
Makedonija	-	-	5	-
Slovenija	54	5	79	15
Srbija (svega)	23	5	26	19
Srbija bez SAP	16	5	23	18
Kosovo	7	-	3	1
Vojvodina	-	-	-	-

<sup>25</sup> Isto. 8.

„Podaci pokazuju da je u 1976. godini najveći broj naselja **branjenih** od poplava u SR Hrvatskoj (499) a najmanji u Crnoj Gori (4), železničkih pruga na užoj teritoriji SR Srbije (505 km), a najmanje na Kosovu (6 km) i zemljište u SR Hrvatskoj (2,57 miliona hektara), a najmanje na Kosovu (18 hiljada hektara) od čega je 557 hiljada odnosno 69 hiljada hektara obradivo. Najveći broj **poplavljениh** naselja bio je u SR Bosni i Hercegovini (94), železničkih pruga (18 km), puteva (146 km) i zemljišta (75 hiljade hektara).<sup>26</sup> Prema pregledu branjenih dobara po slivnim područjima, u 1974. bilo je izgrađeno preko 6.000 km nasipa u Jugoslaviji, a od toga u Bosni i Hercegovini na rijeci Bosni 6 km, Vrbasu 42 km, Uni (neposredni sliv) 31 km i Neretvi 100 km.<sup>27</sup>

Svake godine štete od poplava su se povećavale. Tako 1976. godine: „Najveće štete tokom te godine pretrpela je SR Srbija bez pokrajina (3,22 milijarde), zatim SR Bosna i Hercegovina (3 milijarde), pa SAP Vojvodina (1,29 milijarde), SR Hrvatska (0,98 milijardi) i SR Makedonija (0,75 milijarde dinara).<sup>28</sup>

U Bosni i Hercegovini: „Tehničke mjere zaštite od poplava bile su uglavnom, [...] usmjerene na provođenje principa ‘pasivne’ odbrane. Osnovni cilj bio je da se, u datom momentu, uz što manje ulaganja i čim prije zaštiti plavljeni područje na ugroženom lokalitetu, njegovim izolovanjem od vodotoka, nasipima i drugim pratećim objektima: Mada su na ovakve mjere najčešće upućivale objektivne (uglavnom ekonomski) okolnosti, ostaje či-

<sup>26</sup> Isto. 9.

<sup>27</sup> Isto.

<sup>28</sup> Isto. 10-11.

njenica da su one rješavale (na kraći rok i na različitom nivou stepena sigurnosti), isključivo, problem zaštite od poplava i to parcijalno – dakle lokalno i jednonamjenski. Svjesno ili nesvjesno bio je zanemaren princip da je izravnjavanje režima voda, pa prema tome, i ekstremnih veličina proticaja, planska i dugoročna potreba koju je moguće obezbijediti (na nivou dosadašnjeg stepena saznanja) jedino izgradnjom akumulacija i retencija<sup>29</sup>. S obzirom na nedostatak finansijskih sredstava, izostali su veliki projekti studijsko-istražnih radnji, kontinuirano održavanje postojećih objekata zaštite, a na poseban način se odlagala sustavna gradnja novih objekata. Sustavnim rješenjima ne bi se samo postigla zaštita od velikih poplava, već bi se i vršilo navodnjavanje i snabdijevanje vodom stanovništva i industrije u sušnim periodima, jer i ta vrsta nepogode ulazi u kategoriju elementarnih nepogoda.

Do 1971. godine mjere za sanaciju posljedica elementarnih nepogoda bile su uglavnom regulirane saveznim propisima na principu solidarnosti, a odnosile su se na sljedeće: „[...] (1) obezbeđivanje namenskih finansijskih sredstava po saveznim zakonima za sanaciju posljedica prouzrokovanih elementarnim nepogodama. Izvori sredstava za ovu namenu utvrđeni su, takođe, saveznim zakonom, i to: iz posebnih doprinosa organizacija udruženog rada na sredstva za investicije i za zajedničku potrošnju i na neto lične dohotke radnika, zatim putem ustupanja prihoda federacije republikama i autonomnim pokrajinama koje su pretrpele štete od elementarnih nepogoda i putem davanja pomoći iz budžeta federacije. Po pravilu ova sredstva su davana bespovratno; (2) davanje

<sup>29</sup> Knežević, B. 1977. 45.

carinskih olakšica za uvoz uništene opreme i repromaterijala organizacijama udruženog rada i za uvoz roba trajnije vrijednosti za domaćinstva; (3) davanje olakšica za pribavljanje potrebnih deviznih sredstava za uvoz uništene opreme i roba i olakšica za uvoz te opreme i roba; (4) davanje olakšica i oslobođanje od poreskih obaveza organizacija udruženog rada i građana; (5) davanje kreditnih olakšica i odlaganje kreditnih obaveza organizacijama udruženog rada za period sanacija posledica tih nepogoda; (6) stimulisanje poslovnih banaka za usmeravanje kreditnog potencijala u programe sanacije organizacija udruženog rada koje su pretrpele štete od elementarnih nepogoda, putem povoljnijeg obračunavanja sredstava obaveznih rezervi tih banaka i slično. Po pravilu, ukupan obim intervencija i pomoći odnosno solidarnosti sa područjima koja su pretrpela štete od elementarnih nepogoda obezbeđivan je u približnoj visini neposrednih šteta i gubitaka zbog prekida ili smanjenja proizvodnje“.<sup>30</sup>

Nakon 1971. godine, sukladno ustavnim amandmanima i novom Ustavu iz 1974, došlo je do promjene u sustavu financiranja Federacije, te je bilo, između ostalog, pokrenuto više inicijativa za reguliranje pitanja vezanih za zaštitu i sanaciju posljedica elementarnih nepogoda. „Kao najbitnija ističu se sledeća rešenja: (1) zakonsko regulisanje obaveza građana, organizacija udruženog rada i drugih korisnika društvenih sredstava da programiraju i usmeravaju sredstva za preventivne mere kojima će se sprečiti ili umanjiti posledice elementarnih nepogoda i time povećati stepen bezbednosti ljudskih

---

<sup>30</sup> Kuzmanovski, T. 1977. 13.

života i zdravlja, odnosno stepen zaštite materijalnih i drugih vrednosti, na principu društvene samozaštite (tokom 1974. i 1975. godine); (2) u skladu sa ustavnim rešenjima donet je *Zakon o osnovama sistema osiguranja imovine i lica* (juna 1976. godine); (3) donet je *Dogovor o obrazovanju sredstava solidarnosti naroda i narodnosti Jugoslavije i republika i autonomnih pokrajina za otklanjanje posledica elementarnih nepogoda* (septembra 1974. godine); (4) u svim slučajevima poplava (i zemljotresa) većih razmera produžavani su rokovi vraćanja kredita iz primarne emisije poslovnim bankama koje su produžile ove rokove organizacijama udruženog rada oštećenim dejstvom poplava (i zemljotresa); (5) Davane su olakšice poslovnim bankama za obračun i izdavanje obavezne rezerve, koje su dale kredite organizacijama udruženog rada za sanaciju štete; (6) doneta je *Odluka o uslovima i davanju potrošačkih kredita licima koja su pretrpela štete od elementarnih nepogoda*, kojom su određeni opšti uslovi za davanje kredita građanima koji su pretrpeli štete, s tim što su republike i autonomne pokrajine ovlašćene da odrede za koje elementarne nepogode mogu biti korišćeni ovi potrošački krediti; (7) davane su poslovnim bankama mogućnosti za povoljnije korišćenje kredita za likvidnost u slučajevima kad te banke daju kredite za sanaciju šteta od elementarnih nepogoda organizacija- ma udruženog rada; (8) doneta su rešenja o oslobađanju od plaćanja carina i posebnih taksi za uvoznu robu, reprodukcioni materijal i opremu za potrebe organizacija udruženog rada koje su pretrpele štete od poplava; (9) doneta su rešenja o davanju prava kupovine deviza iz tekuće devizne rezerve za nabavku uništene opreme i reprodukcionog materijala organizacijama udruženog

rada; (10) omogućen je, po posebnom rešenju Saveznog izvršnog veća, uvoz reprodukcionog materijala i opreme za potrebe organizacija udruženog rada koje su pretrpele štete od elementarnih nepogoda mimo postojećih režima uvoza i plaćanja; (11) republike i autonomne pokrajine i opštine davale su poreske olakšice i oslobođale od poreza organizacije udruženog rada i građane koji su pretrpile štete od elementarnih nepogoda; (12) korišćena je i primarna emisija za otklanjanje posledica od elementarnih nepogoda. Od 1963. godine pa zaključno sa 1977. godinom, registrovana su tri vremenska perioda sa znatnim angažovanjem primarne emisije za otklanjanje posledica od elementarnih nepogoda. Prvi period obuhvata 1963. i 1964. godinu, drugi od 1968. do 1970. i treći 1976. i 1977. godinu<sup>31</sup>. Na primjer, tijekom 1969. dogodio se zemljotres u Bosanskoj Krajini i velike poplave u Srbiji, pa je za otklanjanje tih posljedica bilo potrebno angažiranje financijskih sredstava iz primarne emisije, i to: SR Bosni i Hercegovini oko 1.060 miliona dinara i SR Srbiji oko 37 miliona dinara. Mada su ova sredstva iz primarne emisije bila u cjelini vraćena, primjetilo se da ovakva praksa ima nepovoljne konsekvene na kreditno-monetarna i inflatorna kretanja.<sup>32</sup> „Polazeći od toga da se primarna emisija ubuduće ne koristi za investicije i druge oblike finalne potrošnje, a imajući u vidu da posledice od elementarnih nepogoda često prevazilaze raspoloživa sredstva za njihovo otklanjanje, prisutni [na sjednici Saveznog izvršnog vijeća, jula 1977, op. a.] su predložili da bi otplate kredita za otklanjanje posledica od elementarnih nepogoda trebalo usmeriti u fondove solidarnosti koji su formirani

---

<sup>31</sup> Isto. 14.

<sup>32</sup> Isto.

u republikama i autonomnim pokrajinama za te name-ne”.<sup>33</sup> Osim ovih mjera, donesene su i sljedeće: Savezna skupština je juna 1970. usvojila *Rezoluciju o politici razvoja vodoprivrede Jugoslavije*; 1973. *Analizu o mogućnostima dugoročnog vodoprivrednog uređenja svih područja ugroženih od poplava*; 1977. Savezno izvršno vijeće predložilo je akcioni petogodišnji plan za realizaciju *Studije (projekta) za uređenje rijeke Save*, o čemu se stručno raspravljalo uz političku potporu. Usvojeni su i drugi zakoni, kao npr. o narodnoj odbrani, o društvenoj samozaštiti, o elementarnim nesrećama, o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenoj službi, te su davana brojna stručna uputstva, koja su sadržavala poglavla o elementarnim nepogodama, u prvom redu o poplavama. Pored nesumnjivih pojedinačnih uspjeha u Jugoslaviji „[...]Stepen uređenosti pojedinih slivnih područja je veoma različit zavisno od materijalnih mogućnosti republika i drugih uslova, a stepen zaštite sistema za odbranu od poplava je dosta nizak. Programska sagledavanja, međutim, su prisutna na svim područjima iako nisu definitivno društveno verifikovana i materijalno podržavana“.<sup>34</sup>

## Primjeri poplava u Bosni i Hercegovini 1975. i 1976.

Nakon brojnih rasprava, izrade petogodišnjih planova i projekata o zaštiti od elementarnih nepogoda, saveznih i republičkih zakonskih rješenja, dogovora, uputstava i rezolucija, katastrofalne poplave su i dalje pra-

<sup>33</sup> Isto. 15.

<sup>34</sup> Isto. 17.

vile ogromne materijalne štete i odnosile ljudske živote. Izlijevanje većeg broja bosanskohercegovačkih rijeka u Bosni i Hercegovini 1965. godine donijelo je velike materijalne štete, a odnijelo jedan ljudski život u Sarajevu,<sup>35</sup> a deset godina kasnije dogodile su se, između ostalih, poplave u Tuzli 1975, koje su odnijele dva, a u Tešnju 1976. devet ljudskih života. Izabrana su ova dva primjera da bi se pokazalo kako parcijalna rješenja zaštite od poplava i neplanska izgradnja na vodoplavnim područjima tijekom svake naredne poplave bilježe veće materijalne štete i odnose veći broj ljudskih života, a u slučaju Tešnja dolazilo je i do „klizanja“ terena. Osim toga, ovi primjeri također pokazuju kakve posljedice ostavljaju poplave u razvijenoj industrijskoj zoni kao što je Tuzla, a kakve na nerazvijenom području kao što je bio Tešanj.

Grad Tuzla je privredni, politički i kulturni centar sjeveroistočne Bosne, s oko 70.000 stanovnika 1975. godine, a cijeli njen industrijski potencijal smjestio se u dolinu rijeke Jale, desne pritoke rijeke Spreče, na prostoru dugačkom oko 10 km i širine najviše jedan kilometar. Ubrzanim poslijeratnom industrijalizacijom pretvorio je okolna sela u prigradska naselja, također smještena u dolini rijeke Jale i njenih pritoka. Gotovo presušile vodom, Jala i njene pritoke 13. i 17. juna 1975. godine pokazale su svu plahovitost prirode i za nekoliko sati odnijele dva života i napravile više od deset milijardi (starih dinara) štete.<sup>36</sup>

Na slivu rijeke Jale, koji čine Požarnička rijeka, Solina, Gornja Jala i Kovačica, nalazile su se 4 vodomjerne

<sup>35</sup> Katz, V. i Ramić, A. 2017. 327.

<sup>36</sup> Oberman, T. 1977. 264.

stanice, a u neposrednoj blizini još pet, međutim njihova upotrebljivost nije bila adekvatna broju – jedina ispravna stanica bila je Tuzla-limnograf, postavljena 1888. Podacima raspolaze od 1934, a tek je 1957. bila opremljena limnigrafom, „[...] ali na sreću u dane poplava on je radio te nam sačuvao dragocjene podatke“.<sup>37</sup> Međutim: „Poslijeratni razvoj, potenciran slijeganjem tla uslijed eksploatacije soli nametnuo je regulaciju korita rijeke Jale i njenih pritoka kao prioriteten zadatak. Tako je do dana poplava na području Tuzle bilo regulisano oko 4.500 m korita rijeke Jale i oko 700 m korita rijeke Soline, a u izgradnji se nalazilo još oko 300 m. Vrijednost izgrađenih regulacija prema cijenama iz 1975. godine procijenjena je na oko 500,000.000 (starih) dinara. [...] Međutim, prirodno korito ne može da primi velike vode. Ono je plitko, jako meandrira, a u naseljima često je suženo izgrađenim objektima na obalama i u koritu vodotoka“.<sup>38</sup> Reguliranje rijeka Jale i Soline nije moglo ublažiti poplavni val koji se formirao na ušću Soline u rijeku Jalu te poplavio Tuzlu i okolinu. Prema procjeni Štaba civilne zaštite općine Tuzla, ukupne štete iznosile su 111,001.370 dinara. Od toga je direktne štete bilo 107,331.370 dinara, i to: 26,145.305 na stambenim objektima; 7,428.520 na pokretnoj imovini (namještaj u domaćinstvu, ostala pokretna imovina i prijevozna sredstva); 14,213.900 na školskim objektima (Gimnazija i Pedagoška akademija); 18,745.700 na komunalnim objektima (mostovima, utvrdama na obali i nasipima); 10,951,250 na koritu Jale itoplifikaciji Skojevske ulice; 8,639.000 na putevima i trotoarima; 15,344.195 u poljoprivredi; 5,863.500 u privredi i

<sup>37</sup> Isto.

<sup>38</sup> Isto. 265.

industrijii. Visina troškova izazvanih poplavama iznosila je 3,670.000 dinara, u koje su ubrojani troškovi smještaja i ishrane privremeno izmještenih porodica; dezinfekcije poplavljenih područja; vakcinacije stanovništva; pumpanja vode iz podruma i čišćenja ulica; hitne intervencije na oštećenom koritu rijeke Jale zbog privremene zaštite objekata; jednokratnih novčanih pomoći ugroženim građanima; vatrogasnih intervencija i ostalih troškova.<sup>39</sup> Da je stručno uređivanje vodotoka neophodno, svjedoči i ovaj primjer poplave u Tuzli: „Zahvaljujući činjenici da je korito rijeke Jale kroz grad Tuzlu dobrim dijelom regulisano, štete nisu bile veće i nastale su u onim dijelovima grada i onim naseljima gdje nije izvedena regulacija. Znatan dio šteta i pored toga što su se pojavili izuzetno ekstremni poticaji mogao se izbjegći da su se prilikom izgradnje pojedinih objekata poštovala osnovna hidrotehnička pravila. Tako su, na primjer, mostovi po pravilu nedovoljnog proticajnog profila, mnogi stambeni objekti i svi školski objekti su bili građeni u zoni velikih voda, štete na regulisanom koritu su rezultat neadekvatnih dimenzija betonske zaštite kosina itd“.<sup>40</sup>

Drugi primjer su velike poplave u općini Tešanj 23. jula i 14. augusta 1976. godine. „Opština Tešanj se nalazi u sjeveroistočnom dijelu SR Bosne i Hercegovine, gdje na prostoru od 223 km<sup>2</sup> i u 40 naseljenih mjesta živi oko 38.000 stanovnika. Područje je izrazito prenaseljeno. Na jednom km<sup>2</sup> živi u prosjeku 170 stanovnika. Grad Tešanj je smješten na padinama brežuljaka i u nešto proširenoj dolini rijeke Tešanjke, desne pritoke Usore. Ima oko 6.000

---

<sup>39</sup> Isto. 268.

<sup>40</sup> Isto.

stanovnika“.<sup>41</sup> Ovom poplavom stanovništvo je iskusilo strah i gubitak najvećeg dijela imovine, a cijelo područje bilo je ožalošćeno gubitkom svojih devet sugrađana. Nakon plavnog vala najdramatičniji događaji desili su se kada su krenula klizišta, o čemu su novinari izvještavali riječima ljudi koji su doživjeli ta iskustva: „Sve se ruši, sve otpada. I donosi nove štete. – Ljudi, zemlja klizi! Klizi mi njiva! Ide! Tako u mnogim selima. U Trepču, Medakovu, Rosuljama ... Odoše kuće. Štale, voćnjaci ... U Raduši isto tako gdje god skreneš. [...]“.<sup>42</sup> Saniranje klizišta zahtijevalo je veliki obim radova i znatna finansijska sredstva, koja nisu mogla biti podmirena iz fondova za te namjene.

Svaka velika prirodna katastrofa na teritoriji jedne lokalne zajednice značila je vraćanje privrednog razvoja unatrag jer je prvo trebalo sanirati štete pa krenuti dalje. Na primjer, u Tešnju je do 1976. godine bilo otvoreno više pogona koji su bili u sustavu velikih bosankohercegovačkih složenih industrijskih preduzeća, kao što su bili *UNIS*, *Energoinvest*, *Krivaja*, *UPI* i neki drugi manji, u kojima je bilo zaposleno između 150 i 400 radnika u svakom od njih.<sup>43</sup> Međutim: „Iako su posljednjih godina u razvoju materijalne osnove ostvareni zapaženi rezultati, za tešanjsku opštinu je karakteristično da spada u nerazvijena područja SR Bosne i Hercegovine. Tako nivo zaposlenosti (9%), dohotka po stanovniku (6.800) i budžetske potrošnje u 1975. godini nije dostigao ni 60% prosječnog nivoa razvijenosti u SR Bosni i Hercegovini mjerjen istim ovim

<sup>41</sup> Terzić, F. S. (ur). 1977. 5.

<sup>42</sup> Isto. 25.

<sup>43</sup> Isto. 10.

pokazateljima“.<sup>44</sup> Tako je planirani porast društvenog proizvoda po stanovniku do kraja 1980. bio zaustavljen i vraćen unazad ovom velikom poplavom 1976. godine.

Kako u slučaju opisanih poplava, tako i u svim ostalim slučajevima pokazalo se duboko suosjećanje s ugroženim stanovništvom i solidarnost, pružana je novčana i materijalna pomoć od strane društveno-političkih zajednica, organizacija Crvenog križa i pojedinaca, a u spašavanju ljudi i imovine sudjelovali su pripadnici Narodne milicije, vatrogasaca, jedinica Jugoslavenske armije, radne ekipe formirane od lokalnog stanovništva i drugi. Međutim, nakon povlačenja vode dugo je trajalo obnavljanje uništenog. Trebalo je iz različitih finansijskih izvora osigurati sredstva za popravak uništenog, koja su uglavnom bila manja od procijenjene štete. Tako su poplave uvijek revidirale planove razvoja bosansko-hercegovačkog društva. Nakon poplava stanovništvo se snalazilo na različite načine, a uglavnom je vrijedila izreka: „Kad poplava prođe, prilično je zaborave svi osim onih preko kojih je prešla“.<sup>45</sup>

## O riječima osamdesetih godina 20. stoljeća

Do kraja šezdesetih godina 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini intenzivno se podizala bazična industrija, a da se uopće nije razmišljalo o zagađenju životne sredine. Svijest o posljedicama zasjenila je politika što bržeg razvoja, zapošljavanja, stambene izgradnje u blizini industrijskih zona, neadekvatnog zbrinjavanja svih vrsta

<sup>44</sup> Isto. 11.

<sup>45</sup> Klarić, S. „Kad poplava prođe ...“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 20. 5. 1965. 5.

otpada itd. Da je ekološka svijest bila na izuzetno niskoj razini, svjedoči izvod iz diskusije na sjednici najvišeg ti-jela Socijalističkog saveza: „Za ovo pitanje [zaštite od poplava, op. a.] je vezano pitanje zagađivanja rijeka. Postoje propisi, ali niko ih ne poštuje. To najbolje znaju ribolovci. Recimo, oko celuloze [misli se na Fabriku celuloze u Banja Luci, op. a.] bilo je priče i natezanja i onda karikiramo jedni druge: hoće ljudi fabriku, a neće da im se dimi, hoće fabriku, a neće da im se zagadjuje voda itd. To je jedna politika koja neće da sagledava te stvari kompleksno. Možda nemam u potpunosti pravo, ali postoje štabovi, postoje nekakvi organi, koji bi trebalo o tome malo više da vode računa“.<sup>46</sup> Mada su postojali štabovi, kako diskutant napominje, nije postojala ekološka svijest, koju bi pratila sustavna rješenja, zatim finansijska sredstva za filtere i prečistače, inspekcijske službe i rigorozne sankcije za zagađivače, ali one nisu mogle biti primijenjene s obzirom na političku moć upravljača tih velikih preduzeća. Već sedamdesetih godina u velikim bosankohercegovačkim industrijskim gradovima u rječnik je ušla riječ „smog“, od kojeg su se u Sarajevu, Zenici, Tuzli dušili njihovi građani. U kriznim osamdesetim godinama nije se moglo puno uraditi jer se nastojala održati rentabilnost preduzeća, a o zagađenju se samo diskutiralo. Osim zagađenosti zraka, nemarnost prema prirodi odrazila se u velikoj mjeri na kvalitet vode u rijekama.

Da se u Jugoslaviji/Bosni i Hercegovini u domenu vodoprivrede vodila poslovna politika „jednokratnog, jednostranog, parcijalnog i sebičnog korištenja voda“ na

<sup>46</sup> ABH, SSRN BiH, IO GO SSRN BiH – nesređena građa (od 15. maja-juni), 03/III, Dokument br. 5, Stenografske bilješke sa sjednice Izvršnog odbora Glavnog odbora SSRN BiH, održane 20. maja 1965. godine, 5.

kraju 20. stoljeća, pokazuju mnogi primjeri. Riječnim tokovima su se desetljećima prvenstveno koristile „prljave“ industrije kao tehničkom vodom, a potom im je korio iste rijeke služilo kao kolektor za odlaganje i transport zagađenih voda. Rijeka Bosna, nakon 10 km svoga toka od izvora, prelazila je iz I u IV kategoriju voda, pa se nije mogla koristiti za navodnjavanje. Jedno od najplodnijih područja SR BiH, riječne terase u donjem toku Bosne nizvodno od Doboja, ostajalo je preko ljeta žedno pored vode, koja je tada bila i najviše zagađena. Isti su slučajevi s rijekama Savom, Neretvom, Sanom i drugim.<sup>47</sup>

Zagađenost rijeka je veliki problem kada se tijekom poplava izliju vode u gradovima, prigradskim naseljima, selima, a na poseban način preko poljoprivrednog zemljišta, u proljeće kada se pripremi ili završi sjetva ili krajem ljeta prije žetve. Tada osim materijalne štete velika opasnost prijeti zdravlju ljudi, što iziskuje dodatne troškove liječenja. Osim posljedica na zdravlje ljudi, zagađena voda ostavlja izvore zaraze na livadama za ispašu, pa obolijevaju i domaće životinje, kao i pripadajući ekosustav, jer zagađena voda može sadržavati „[...] oko 500 različitih vrsta virusa [...] tifusa (*Salmonella typhi*) i paratifusa (*Salmonella paratyphi*), ali i drugih zaraza kao što su kolera, infektivna žutica, poliomijelitis itd.“<sup>48</sup>

Poslije decentralizacije saveznih državnih organa sedamdesetih godina, pa time i privrednih organizacija, vodoprivreda je postala dezintegrirana privredna oblast, pa su čak i s republičke razine prenesene neke nadležnosti na općinske vlasti. Sve je to ovu važnu djelatnost

<sup>47</sup> Pirija, O. 1987. 859.

<sup>48</sup> Gavrilović, Lj. 1981. 73.

činilo skupljom, ali i neučinkovitijom. „Zakonska regulativa koja se odnosi na upravljanje i korištenje voda prilagođena je decentralističkom modelu privrede. Zakoni propisuju republičke dogovore o graničnim vodotocima, ali ne i onim udaljenim samo dva kilometra od administrativne granice, a pripadaju istom slivu. [...] Tako, na primjer, tehnička opremljenost inspekcijskih službi koje trebaju da kontrolišu kvalitet voda u vodovodima, rijekama, morskim plažama, jezerima i hidroakumulacijama i da pravovremeno obaveštavaju korisnike, ne zadovoljava sadašnje, a pogotovo buduće potrebe“.<sup>49</sup> Uslijedile su krizne osamdesete, a potom i ratne devedesete godine kao krajnje nepovoljne za poboljšanje stanja u domenu vodoprivrede. Kada je zagađenost rijeka u pitanju, prema nekim podacima, danas je rijeka Bosna neispravna za piće na samom njenom vrelu, za razliku od osamdesetih, kada je to bilo 10 km nakon izvorišta, što znači da se stanje pogoršalo. Kao i poslije Drugog svjetskog rata, i danas nekontrolirana izgradnja stambenih i drugih objekata uzima danak u čistoj pitkoj vodi u Bosni i Hercegovini. Kada će se zastati i ozbiljno analizirati postupci te ispraviti greške i napraviti program za budućnost, veliko je pitanje u Bosni i Hercegovini.

## Zaključak

Vremenske nepogode su samo jedan od primjera elementarnih nepogoda koje s vremenom na vrijeme zade- se različita mjesta u svijetu, pa tako i Bosnu i Hercegovinu. S obzirom na kompleksnost problematike, historio-

<sup>49</sup> Pirija, O. 1987. 858.

grafsko istraživanje je u funkciji objašnjavanja koliko su poplave djelovale na privredno-ekonomski i politički razvoj određene društvene zajednice. Da su velike poplave bile značajan limitirajući faktor u razvoju svih aspekata jednog društva, pokazuje i podatak da je samo tijekom jednog desetljeća (1965-1976) iznos štete od poplava premašio 13 milijardi dinara, a da je vrijeme za koje su se nadomjestile te štete i krenulo u daljnji razvitak mnogo duže i puno skuplje. Primjeri poplava u Doboju 1965, Tuzli 1975. i Tešnja 1976. ilustriraju stanje u bosansko-hercegovačkom društvu, koje se nije uspjelo stručno i finansijski konsolidirati u zaštiti od poplava.

Mada je jugoslavensko političko rukovodstvo bilo svjesno ovog problema i nastojalo ga riješiti brojnom zakonskom regulativom, nedostatak finansijskih sredstava za podmirivanje svih potreba u praksi nije dopustio adekvatne rezultate. Uglavnom su izdvajana sredstva za saniranje šteta. Ustavno-političkim promjenama i prebacivanjem nadležnosti na republičke organe vlasti, rješavanje problema je odlagano je iz finansijskih razloga. Na poseban način bio je izražen problem zagađenosti riječka, što je imalo posljedice na zdravlje ljudi i na ekosustav uopće. A da se u Bosni i Hercegovini nije rješavao problem velikih poplava na najugroženijim lokacijama, pokazao je primjer poplave u Doboju 2014. godine. Siromašno bosanskohercegovačko društvo ne razmišlja o mogućnosti ponavljanja poplava, a kada nove poplave dođu, iz fondova se izdvoje određena sredstva, a u javnosti se stavlja akcenat na solidarnost s ugroženim stanovništvom.

## PRILOZI



Slika 2. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 139/1, II



Slika 3. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 136/1, I



Slika 4. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 155/1, II



Slika 5. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 70/1, II



Slika 6. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 77/1, II



Slika 7. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 78/1, II



Slika 8. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 82/1, II



Slika 9. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 89/1, II



Slika 10. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 91/1, II



Slika 11. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 45/1, II



Slika 12. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 41/1, II



Slika 13. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 40/1, II



Slika 14. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 52/1, II



Slika 15. ARS-KD, DD 1965, bez inv. br.



Slika 16. ARS-KD, DD 1965, bez inv. br.



Slika 17. ARS-KD, DD 1965, bez inv. br.



Slika 18. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 125/1, II



Slika 19. ARS-KD, DD 1965, bez inv. br.



Slika 20. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 106/1, II



Slika 21. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 111/1, II



Slika 22. ARS-KD, DD 1965, inv. br. 105/1, II

## IZVORI I LITERATURA

### IZVORI

#### a. Neobjavljeni izvori

**Arhiv Republike Srpske – Kancelarija u Doboju  
(ARS-KD):**

1. Fond: Dokumentacija iz poplave u Doboju 1965. godine (DD 1965), Doboј.

**Arhiv Jugoslavije (AJ):**

1. Fond: Savezno izvršno veće (SIV), 130, Grupa: Elemen-

tarne nepogode, 1962-1970, Br. fascikle 754, Predsedničku Savezne skupštine, Beograd, br. 01.1048, 24. 5. 1965.

### **Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH):**

1. Fond: Socijalistički savez radnog naroda Bosne i Hercegovine (SSRN BiH), Izvršni odbor Glavnog odbora SSRN BiH (IO GO SSRN BiH), nesređena građa (od 15. maja – juni), 03/III, Dokument br. 5, Stenografske bilješke sa sjednice Izvršnog odbota SSRN BiH, održane 20. maja 1965, 10.

### **b. Novine**

1. *Oslobodenje*, Sarajevo.

## **LITERATURA**

### **a. Knjige**

1. Gavrilović, Ljiljana. 1981. *Poplave u SR Srbiji u XX veku – uzroci i posledice*. Beograd: Srpsko geografsko društvo, Posebna izdanja, knjiga 52.
2. Musa, Snježana. 2007. *Geografija, udžbenik za četvrti razred gimnazije*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
3. Terzić, F. Smail (ur.). 1977. *Tešanj ljeta 1976. – Poplava (ILI ne ponovilo se)*. Tešanj: Narodni univerzitet Tešanj.

### **b. Članci u časopisima i zbornicima radova**

1. Ahmetbegović, Semir. 2014. „Uticaj reljefa na razmještaj stanovništva Doboja i okoline“. *Nasljede Doboja i okoline – zbornik radova*. Tuzla: JU Zavod za zaštitu i korišteњe kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona i Medžlis IZ Doboј, 198-209.

2. Djedović, Rusmir. 2014. „Historijsko-geografska istraživanja Doboja“. *Naslijede Doboja i okoline – zbornik radova*. Tuzla: JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeda Tuzlanskog kantona i Medžlis IZ Dobojski, 153-167.
3. Katz, Vera i Ramić, Aida. 2017. „Velike poplave u Doboju i Olovu – primjer iz maja 1965“. *Historijska misao*, god. III, br. 3. Tuzla: Društvo historičara Tuzlanskog kantona/Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, 319-373.
4. Knežević, Božo. 1977. „Zaštita od poplava u SR Bosni i Hercegovini“. *Vodoprivreda*, br. 48-49, god. IX, jul-oktobar 1977. Beograd: Jugoslovensko društvo za odvodnjavanje i navodnjavanje i Jugoslovensko društvo za zaštitu voda, 41-49.
5. Kuzmanović, Tome. 1977. „Stanje i osnovni problemi zaštite od poplava u SFRJ“. *Vodoprivreda*, br. 48-49, god. IX, jul-oktobar 1977. Beograd: Jugoslovensko društvo za odvodnjavanje i navodnjavanje i Jugoslovensko društvo za zaštitu od voda, 5-21.
6. Oberman, Tomislav. 1977. „Poplave u Tuzli 1975. godine i štete od njih“. *Vodoprivreda*, br. 48-49, god. IX, jul-oktobar 1977. Beograd: Jugoslovensko društvo za odvodnjavanje i navodnjavanje i Jugoslovensko društvo za zaštitu od voda, 264-268.
7. Pirija, Osman. 1987. „Višenamjensko korištenje vodenih resursa“. *Pregled, časopis za društvena pitanja*, god. LXXVII, br. 9. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, 855-869.

# FLOODS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA – CONSEQUENCES AND ATTEMPTS OF PROTECTION (1965-1976)

## Summary

Big floods are only one of examples of natural disasters which are happening more and more often worldwide and thus also in Bosnia and Herzegovina. Considering the complexity of this problem and the need of an interdisciplinary research, this review is only in the function of explanation how floods influenced the economic development of several small communities. As experts claim, catastrophic floods are more frequent for different reasons and some of them are global climate changes, unplanned logging, uncontrolled building of industrial and housing objects on potentially flooding areas etc. In order to bring closer the issue of big floods, in this paper we have presented several examples from Bosnia and Herzegovina during the twelve-year period (1965-1976) and their material consequences and in some cases the loss of human life. Also, we have hinted at some attempts of certain state bodies to regulate the system of defence and protection from bigger flooding catastrophes.

The presented examples of big floods were a consequence of abundant rainfall, high water levels of rivers and their tributaries, as well as of a surge of torrent streams which flowed into valleys, where the larger cities were usually located. From 1965 to 1976 there were several catastrophic floods in Bosnia and Herzegovina. On

average they occurred every two years with enormous damage. Nominally and realistically, almost as a rule, the damages grew from year to year. On the example of the catastrophic flood in Doboj in 1965 all the “necessary” elements for such a disaster can be recognized: lack of regulation of river flows, the construction of housing, industrial and other buildings in the flooding zones of rivers, disregard of professional space planning and lack of maintenance of already existing protection systems. High water levels in Doboj destroyed over 80 % of residential buildings damaged a significant number of industrial, communal, educational, administrative and other buildings along with their inventory, the accompanying infrastructure, as well as segments of railway and road communication lines. All this was an illustration of disregard of professional opinions during the regulation of living space in the time of rapid socialist industrialization. Apart from the urban and suburban areas, the floods also caused damage in villages, destroying houses and auxiliary units, thousands of hectares of arable land in the harvest time, which additionally impaired the low social standard in agrarian regions, and subsequently affected price rise of life supplies in the towns.

Working brigades of citizens, units of the Yugoslav Peoples Army, members of the National militia, employees of companies and many individuals and working collectives from neighbouring towns took part in the saving of people and property. In every such case solidarity with the endangered population was shown. The teams of the Red Cross from Bosnia and Herzegovina, as well as neighbouring Yugoslav republics and other European countries offered particular help by delivering food, clot-

hing, footwear, medicine and various other necessities to the population in need.

During the specified timeframe, on all levels of government, difficult consequences caused by the frequent floods in Yugoslavia could be felt and they had a negative effect on the overall economic and social development. In fact, the floods simultaneously occurred in several republics and their consequences could not be settled from the municipal, county or republican funds, i.e. from their budgets planned for such causes, since they were mostly spent for the defence, rescue and care of the endangered people. Thus, for the reparation of the destroyed residential and economic capacities the Yugoslav republics were directed towards the funds of the federal institutions. However, they could not adequately respond to the submitted applications. There was a political consciousness that much more should be done in the professional planning and construction of buildings for the protection of floods, but the financial means in these works were always a limiting factor, particularly during the 1970's and 80's which were a time of visible economic crisis.

After summarizing the situation in the republics and regions, each of them was given a position in the system of flood protection within Yugoslavia. For instance, according to the overview of defended and flooded goods in the republics and regions from 1976, the greatest number of flooded settlements, destroyed railway tracks, roads and flooded land was in Bosnia and Herzegovina, which consequently implied the greatest material damage. Considering the fact that Bosnia and Herzegovina was among the undeveloped Yugoslav republics

and regions (along with Montenegro, Macedonia and Kosovo), it can be noticed what kind of a negative impact the floods had on the social and economic development of this republic since the federal funds could not provide the means for repairing the total damage. In Bosnia and Herzegovina the technical measures of flood protection were mostly directed towards the implementation of the principle of “passive” defence. The basic goal was to protect the flooded areas in the endangered localities, in any given moment, with the least possible investment and as soon as possible, to isolate them from river flows by ditches and other accompanying buildings.

By 1971 the measures for the rehabilitating of consequences of natural disasters were mostly regulated by federal ordinances on the principle of solidarity, and after 1971, in accordance with the constitutional amendments and the new Constitution in 1974, there was a change in the system of financing of the Federation and most of the obligations was transferred onto the solidarity funds which were formed in the republics and regions for those purposes. In some years, as for example in 1969, there was: an earthquake in Banja Luka and big flooding in Serbia, so for the repairing of damages more financial means were necessary and they were found by engaging the primary emission of money. Even though loans were repaid, this practice was abandoned in the following years because they had negative consequences on the credit, monetary and inflation movements in the country, so the repaying of the loan for the repairing of damages from natural disasters was directed towards the solidarity funds which were formed in the republics and regions for those purposes.

There are many examples which can show that by the end of the 20<sup>th</sup> and beginning of the 21<sup>st</sup> century in Bosnia and Herzegovina, in domain of water management, a business policy of “single, one-sided, partial and selfish use of water” was applied. “Dirty” industries used the river flows as technical water for decades, and then the beds of the same rivers were used as a collection point for the disposal and transport of polluted water. Besides that, the rivers, their tributaries and streams, were used to discard waste. The pollution of rivers became a big problem especially when they flood arable land. Then, apart from the material damage there was a lot of danger to the health of people and domestic animals, which meant additional expenses for medical treatment. The consequences of floods negatively affected the complete eco-system since the polluted water could contain “around 500 various viruses”.

That not much was done to improve water management and flood protections is testified by the floods of 2014, with Doboj being a case in point. As after the Second World War, after the war of the 1990’s, the unplanned and uncontrolled building on water protection zones took its toll on the drinking water. When will people in Bosnia and Herzegovina stop and seriously analyse those actions, correct their mistakes and create a programme for the future, is a big question? Today, for instance, the river Bosna is not suitable for drinking on its very spring, as opposed to the 1980’s when it could be drank from ten kilometres away from the source, which means that the situation has worsened.

**Key words:** Bosnia and Herzegovina, Yugoslavia, Floods, Eco-system



# „OD EKOLOŠKE KATASTROFE DO OLIMPIJSKOG GRADA“ SARAJEVO 1971-1984.

Aida Ličina Ramić

Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu

Zagađenje okoliša nadasve je „internacionalno pitanje“, jer je ova tema prisutna u gotovo svim aspektima razmišljanja, diskusija i djelovanja od širokog interesa, pa se zagađenje vode, zraka i tla ne može posmatrati kroz prizmu samo jedne države. Velike rijeke protječu kroz više država, zrak nije omeđen državnim granicama, a tlo kao sastavni dio ekosistema neposredno je izloženo svim utjecajima. Sve navedeno ukazuje nam na važnost i složenost ove problematike. Zagađenje također osim graniča nije poznavalo niti danas poznaje različite društveno-političke sisteme. Dok su se visoko industrijski razvijene zemlje Zapada, uglavnom kapitalističkog uređenja, ranije susretale s ovim problemom, dotle je u zemljama Istočnog bloka socijalističkog društveno-političkog uređenja uslijed kasnijeg, ali izuzetno ubrzanog razvoja industrije tek u drugoj polovini XX stoljeća došlo do prvih

znakova zagađenja okoliša. Od početka 1960-ih godina XX stoljeća unutar svih većih industrijskih zemalja bilježi se rastući interes za pitanja okoliša, njegove zaštite i očuvanja. Šire javne rasprave pokrenute su poslije objavljivanja knjige *Nijemo proljeće* autorice Rachel Carson, koja opisuje i istražuje korištenje pesticida. Naime, događajem iz malog gradića u blizini Massachusseta iz 1957. godine, kada je prilikom zaprašivanja komaraca došlo do pomora biljnog i životinjskog svijeta, ovo pitanje postalo je izuzetno aktuelno u Americi, ali i u ostatku svijeta. Važan korak u cilju pokretanja diskusije i suočavanja s ovim pitanjem na svjetskoj razini odigrao se u Stockholmu 5. juna 1972. na konferenciji u organizaciji Ujedinjenih naroda.<sup>1</sup> Najznačajniji rezultat te konferencije je donošenje akta pod nazivom *United Nations Enviorment Programme* (UNEP) s ciljem vođenja brige o međunarodnim projektima zaštite okoliša.<sup>2</sup>

Uslijed kasnijeg industrijskog razvoja zemalja socijalističkog sistema, a s tim u vezi i manje zagađenosti, svijest o zaštiti okoliša mogla se razviti na vrijeme, na osnovu iskustava drugih kapitalističko-industrijskih zemalja. Ipak, do toga nije došlo. Barbara Jancar-Webster, autorica koja je pitanju okolišne politike u socijalističkim zemljama, pa i Jugoslaviji, posvetila značajna istraživanja, smatra da se razlog za to može pronaći u odnosu tehnologija – institucija – ideologija. U socijalističkim društvima komunističke partije su imale kontrolu nad svim aspektima razvoja, pa tako i nad ekonomijom. Bar-

<sup>1</sup> Konferencija je održana u Stockholmu 5. juna uz učešće preko 1200 delegata iz 113 zemalja, te je usvojena posebna *Deklaracija o zaštiti ljudskog okoliša*, a 5. juni se od 1974. godine obilježava kao Svjetski dan zaštite okoliša.

<sup>2</sup> Herceg, N. 2013. 33.

bara Jancar-Webster navodi da je zatvorenost socijalističkog društva doprinijela bržem kretanju ka degradaciji okoliša, a ubrzani modernizacijski i industrijalizacijski procesi ne samo da su doveli do zagađenja već i do velikih ekoloških katastrofa koje su daleko prevazilazile ona zagađenja koja su pogađala zapadnoevropske industrijske zemlje. Ono što ostaje nesumnjivo jeste da do zagađenja okoliša dolazi i u kapitalističkim i u socijalističkim zemljama, ali različitom brzinom, uslijed različitog tempa industrijskog razvoja.<sup>3</sup>

Mali je broj zemalja Istočnog bloka koje su se s ekološkim problemima susretale u prvoj polovini XX stoljeća, jer su to uglavnom oblasti u kojima su postojala određena industrijska postrojenja, ali nisu bila dosegla stepen industrijskog razvoja kao zemlje Zapada. Tek u razdoblju poslije 1945. godine, uslijed tzv. „staljinističkog modela“ razvoja teške industrije i ubrzanim procesima razvoja nerazvijenih područja, zabilježeni su i prvi ekološki problemi. Većina socijalističkih lidera u početku je ignorirala brojna upozorenja stručnjaka (doktora, ekonomista, sociologa i sl.) o visokim štetama od zagađenja ili su im davali niske prioritete u istraživanjima i na taj način se donekle ograđivali od rastućih problema. U skladu sa svjetskim kretanjima u odnosu prema okolišu, te uslijed sve većih problema na terenu, socijalističke zemlje su se morale suočiti i priznati postojanje problema u vezi sa zagađenjem okoliša. To se može jasno pratiti kroz razvoj zakonskih odredbi o okolišnoj politici od sredine 1960-ih, ali i tokom 1970-ih i 1980-ih godina. Na donošenju zakonskih regulativa o okolišnim problemima

---

<sup>3</sup> Jancar-Webster, B. 1993. 172, 175.

najsnažnije su bile angažirane zemlje koje su imale i najviše problema, kao što su Istočna Njemačka, Čehoslovačka, Poljska i Sovjetski savez.<sup>4</sup>

Kada se posmatra okolišna politika u socijalističkim zemljama, ne treba generalizirati ta pitanja, jer je svaka zemlja imala svoje specifičnosti u razvoju i prilike u njoj su bile obilježene time. Tako je bilo i u slučaju Jugoslavije. Jugoslavenska posebnost u pitanjima okoliša, zagađenja i zaštite ogledala se u činjenici da je Jugosla-

<sup>4</sup> U Istočnoj Njemačkoj je još 1963. donesen Zakon o *upravljanju, zaštiti, eksploataciji i održavanju vodenih tokova i zaštiti od poplava* (17. aprila 1963); *Odredba o zaštiti zraka od zagadenja* (emisija) donesena je 28. juna 1968. Zаконом је била одредена максимална граница емисије честича уз изузетак да то не утиче на рад привредних предузећа и у њиховој производњи, а овај закон није имао разрађене казнене одредбе у случају неговог непоштовања. Почетком 1970. године донесен је јединствени закон који је обухватао заштиту и кориштење зрaka, земље, шума, воде и слично, да би тек од 1973. године заштита окoliša постала саставним дијелом политике планирања. Други пример је Чехословачка република, која се suočавала с великим загадењима окoliša. Uslijed brojnih проблемa razvoj legislative tekao je nešto sporije. Godine 1973. donesen je *Zakon o vodama* i izmijenjen je *Zakon o zagadenju zraka* iz 1967. godine. Ipak, sve se svodilo само на prevenciju daljeg загадења без suočavanja sa trenutnim prilikama. Nije postojalo јединствено министарство за ова пitanja, već su ovlasti биле подијељене унутар неколико сектора. У Народној republici Poljskoj regulativa o pitanjima заštite vodenih tokova nastala je još 1950-ih uslijed nestašice воде s kojom se земља suočavala. U izmjenama ovog закона tokom 1960-ih unesene су одредбе i o zaštiti voda od zagađenja. Početkom 1970-ih formirano je posebno Vijeće za заштitu okoliša, као и Министарство за regionalnu ekonomiju i zaštitu okoliša, ali bez većih uspjeha u radu. U Savezu sovjetskih socijalističkih republika (SSSR) све земље уније су од 1957. do 1963. године донијеле законе o заштити prirode, који су се дјелом односili i na заштitu okoliša i zagađenje voda. Premda су neke od odredbi bile izuzetno stroge, zakoni су слабо провођeni на terenu, jer би то у неким slučajevima значило да треба затворити предузећа, што у визурама тадаšnje ekonomске politike nije било realno очекivati. Tokom 1973. године formirano je Vijeće za okoliš, a djelovala je i Vrhovna sovjetska komisija za чување prirode. Na четири sovjetska univerziteta организирани су posebni studiji za školovanje specijalista za okoliš s ciljem školovanja inžinjera za rad na podsticanju pozitivnih industrijskih promjena. Ovo su primjeri iz земаља које су се suočавале с великим ekološkim katastrofama i problemima u zaštiti okoliša. Füllenbach, J. 1981., 15-17, 25, 32, 33, 36-37.

vija zemlja koja je industrijske procese u širokom obimu započela tek poslije Drugog svjetskog rata. U razdoblju neposredno prije toga ona je bila dominantno agrarna zemlja u kojoj se većina stanovništva bavila zemljoradnjom i živjela na selu. Proces industrijalizacije i urbanizacije koji je nastupio poslije Drugog svjetskog rata bio je jedan od najbržih u svijetu. Broj stanovnika u Jugoslaviji od 1948. godine sa 15.772.098 porastao je na 22.424.711 stanovnika 1981. godine. Većina stanovništva pripadala je agrarnoj strukturi, a najveći dio gradskog stanovništva uglavnom je bio koncentrisan u većim gradovima, republičkim centrima koji su se ubrzano razvijali. U istom razdoblju Jugoslavija je zabilježila izuzetno dinamičan privredni rast, od 1948. godine do 1985. godine u prosjeku od 5.4%, a samo u periodu od 1956. do 1965. godine za 8.1%. Kada je u pitanju industrija, prosječni razvoj od 1948. do 1984. bio je 8.6%, a u periodu od 1953. do 1965. godine rekordnih 12%, no taj tempo poslije 1965. godine u stalnom je opadanju. Tako je privredni rast tokom 1981. pa do 1985. iznosio tek 0.6%, a u industrijski 2.7%.<sup>5</sup> Broj automobila od 1952. do 1984. godine povećan je sa 8.500 na 2.728.000, a komercijalnih vozila (autobusi, teretni automobili, specijalna i vučna vozila) sa 21.500 na 652.000. Porast broja drumskih vozila pratio je i razvoj putne infrastrukture, pa je tako 1984. godine bilo 714 kilometara autoputeva, 65.222 kilometra savremenih puteva (asfalt, kocka, beton) u odnosu na 2.500 kilometara 1950. godine, a samo 28% putne mreže činili su makadamski putevi, koji su 1952. godine činili 65% ukupne putne mreže.<sup>6</sup>

<sup>5</sup> Jugoslavija 1945-1985. 1986. 73-75.

<sup>6</sup> Jugoslavija 1945-1985. 1986. 19.

Ovako intenzivan razvoj Jugoslavije morao je ostaviti posljedice na okoliš. Naime, uslijed razvoja industrije, posebno teške industrije, razvoja gradova i niza drugih negativnih faktora vezanih uz urbanizacijske i industrijalizacijske procese došlo je do zagađenja voda, tla i zraka. Premda te pojave nisu dosegle razmjere kao npr. neki slučajevi u Čehoslovačkoj ili Sovjetskom savezu (nuklearna katastrofa u Černobilu), ove pojave početkom 1970-ih morale su se ozbiljno shvatiti, morala se povesti diskusija o tim pitanjima i poduzeti prve mjere za njihovo rješavanje. Najizraženije pojave zagađenja okoliša, posebno zraka, i dalje su bile vezane uz velike industrijske i urbane centre, ali su uslijed povezanosti ekosistema predstavljale sve veću prijetnju i za vangradske sredine.<sup>7</sup>

Premda je tokom 1950-ih godina bila razvijena široka aktivnost na zaštiti prirode, prvi zakonski akti o zaštiti okoliša doneseni su sredinom 1960-ih godina. Eколоški problemi u Jugoslaviji bili su obuhvaćeni sa gotovo 400 zakona i 1000 regulativa, sklopljeno je gotovo 37 internacionalnih protokola,<sup>8</sup> a odredbe o zaštiti okoliša uvrštene su i u Ustav Socijalističke federativne republike Jugoslavije 1974. godine. Ovim ustavom saveznoj vladu sužene su ovlasti u gotovo svim segmentima, pa tako i u oblasti zaštite okoliša. Od blizu 400 spomenutih zakonskih regulativa o zaštiti okoliša koje su donesene na nivou Jugoslavije, za njih 137 federalne vlasti nisu imale ovlasti da sprovode ili da ih promovišu. Suštinski, republičke vlasti, odnosno lokalne vlasti imale su svu moć

<sup>7</sup> Jancar-Webster, B. 1993. 168, 169.

<sup>8</sup> Pravdić, V. 1992. 265-271.

u rukama, što je posebno kompliciralo cijelu situaciju u oblasti zaštite okoliša.<sup>9</sup>

Jedan od eklatantnijih primjera kada je u pitanju zaštita okoliša svakako je zaštita zraka, posebno ako se imaju u vidu ubrzani modernizacijski procesi u Jugoslaviji poslije 1945. godine, rastuća industrija i širenje gradova. Neposredno poslije rata u Jugoslaviji nije bila zakonski regulisana zaštita zraka, prije svega jer za to nije bilo veće potrebe s obzirom da nije bilo velikog zagađenja i zrak nije bio ugrožen u tolikoj mjeri. Tek 1960-ih godina uslijed pogoršanja kvaliteta zraka u većini gradova ovo pitanje se nametnulo kao tema rasprave u većini republika i pokrajina, ali i na saveznom nivou. Pitanje zraka indirektno je tretirano kroz neke druge zakonske okvire kao što su zakoni o gradnji, zemlji, šumama, iskorističavanju prirodnih bogatstava, *Zakon o proizvodnji i prometu otrova* i slično. Zakon o zaštiti zraka, premda je to bio jedan od najkritičnijih problema u zemlji, nikad nije usvojen na saveznom nivou. O njemu se raspravljalo i donesen je njegov nacrt, ali nikad nije realiziran. Bez obzira što je zrak kategorija koja se nije mogla teritorijalno ili administrativno ograničiti, ovakvo normativno ograničenje na republičke i pokrajinske, pa u nekim slučajevima i na lokalne normative, kočilo je uglavnom sve procese i nastojanja očuvanja okoliša. Lokalne vlasti, na koje su najčešće prelazile sve obaveze, radom inspek-

<sup>9</sup> To se vidi i iz *Zakona o osnovama režima voda od interesa za dva ili više republika, odnosno pokrajina i o međunarodnim vodama* (*Službeni list SFRJ* 2/74 i 24/76). Svi ostali poslovi obavljeni su na nivou republika i pokrajina, što je ovaj proces organizacije zaštite okoliša dodatno usložnjavalо u kontekstu jugoslavenskih prilika. „Environmental Policy in Yugoslavia“. *OECD Observer*, No. 142, septembar 1986. Paris, 31-33.

cijskih organa najčešće nisu u slučajevima zagađivanja poduzimale ništa, jer u suštini provođenje mjera za smanjenje zagađenja značilo bi „kočenje privrednog procesa“. Inspekcijski organi na lokalnim razinama podređeni su lokalnim političkim, tj. privrednim organima. Tek je Amandmanom na Ustav XXXIX iz 1988. godine Federacija dobila ovlasti da donosi zakonske odredbe koje se tiču zaštite čovjekove okoline za cijelu zemlju te da preko inspekcijskih organa provodi njihovu primjenu.<sup>10</sup>

Kada je u pitanju institucionalno djelovanje po pitanju zaštite čovjekove okoline, u Beogradu se 1973. godine, poslije velike UN-ove Konferencije o zaštiti okoliša osniva *Jugoslavenski savet za zaštitu i unapređenje životne sredine*. Ovaj savjet ubrzo se pretvorio u sekciju Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRNJ), a redovno je objavljivao časopis *Čovjek i životna sredina*.<sup>11</sup> U Sarajevu je 1973. godine formirano *Jugoslovensko društvo za čistoću vazduha*,<sup>12</sup> koje je 1983. godine preraslo u *Savez društava za čistoću vazduha Jugoslavije* (SDČVJ).<sup>13</sup> Po-sebno pitanje koje je razlikovalo Jugoslaviju od drugih zemalja socijalističkog sistema bio je „poseban put u

<sup>10</sup> Popović, S. 1989. 5; Joldžić, V. 1989. 60-62.

<sup>11</sup> U Sloveniji je osnovan Republički komitet za zaštitu okoliša, koji je jedini u Jugoslaviji djelovao uz izvjesnu autonomiju. Uz Savez socijalističke omladine Hrvatske djelovala je Ekološka sekcija. Tek 1980-ih počinju prvi angažmani građana. Lay, V. i Pudak, J. 2014. 26-40, 28.

<sup>12</sup> Društvo je preraslo iz rada Stručne grupe za čistoću vazduha, koja je u Sarajevu formirana 1969. godine kao dio Jugoslovenskog komiteta za hemijsko inžinjerstvo i procesnu tehniku. U okviru ovog društva osnivaju se republička društva: u SR Srbiji (1977), SR BiH (1980), SR Hrvatskoj (1980), SR Makedoniji (1981), a u SR Sloveniji već je djelovalo *Zvezda društvo za varstvo okolja*, a u Crnoj Gori tek je 1989. godine planirano osnivanje takvog društva.

<sup>13</sup> Redovno je izlazio časopis *Zaštita atmosfere* u sklopu rada SDČVJ. Više u: Krstić, M. 1989. 110-112.

socijalizam“, odnosno tzv. socijalističko samoupravljanje. Sistem samoupravljanja koji je pokrenut početkom 1950-ih godina, i koji je kasnije nadograđivan, najveće ovlasti davao je republikama i pokrajinama, a kada je u pitanju zaštita okoliša, posebnu ulogu imale su općine kao lokani organi vlasti, kroz sve oblike djelovanja, odnosno kroz donošenje regulativa, planiranje i njihovo sproveođenje. Pri tome, trebalo je imati u vidu da projekti vezani uz očuvanje i zaštitu okoliša nisu imali unaprijed osigurana sredstva, već su se ona najčešće iznalazila na različite načine, samodoprinosima i kreditima, te je to stvaralo duboku diskrepanciju, kako među republikama i pokrajinama, tako i među općinama. Na koncu, to je značilo da bogatije republike i pokrajine pa i općine imaju veće šanse da realiziraju određene projekte zaštite čovjekove okoline u odnosu na one siromašnije. Najznačajniju ulogu u izvođenju tih projekata igrala je upravo lokalna vlast u saradnji sa snažnim industrijskim preduzećima u toj lokalnoj zajednici. Samoupravljanje je, kako to ističe autorica Barbara Jancar-Webster, „istaklo lokalne interese ispred zajedničkih“. To se, prema njenom mišljenju, najbolje pokazalo kroz neuspješnost realizacije dva velika međurepublička dogovora o zaštiti okoliša za rijeku Neretvu i rijeku Savu iz 1980-ih, koji su ostali „mr-tvo slovo na papiru“.<sup>14</sup> U nastojanju da ispita i detektuje posebnost ovih prilika, autorica je u svom istraživanju o aktivnostima na zaštiti okoliša u Jugoslaviji zaključila da su akcije vođene na lokalnom nivou imale veće šanse da se provedu uspješno, a kao dobri primjeri navedeni su slučajevi iz Vojvodine, čišćenje jezera Palić i dogovor o rješavanju kanalizacionog sistema jezera Ohrid. Sve ak-

<sup>14</sup> Jancar-Webster, B. 1993. 175-177; Jancar, B. 1992. 337-345.

cije koje su uspješno provedene na nivou lokalnih zajednica imale su određene posebnosti koje su se ogledale u lokalizaciji problema (utvrđivanju granica projekta), jedinstvenosti projekta (svrsishodnost u doglednoj budućnosti), predstavljanju važne inicijative za razvoj turizma u zajednici, uključivanju internacionalnih interesa.<sup>15</sup> Kao uspješan primjer provođenja jedne sveopće akcije očuvanja okoliša može se uzeti i primjer grada Sarajeva i *Projekta zaštite čovjekove okoline*, koji je u realizaciji imao sve već navedene elemente.

## Sarajevo 1970-ih godina – balkanski London

Socijalistička republika Bosna i Hercegovina kao jedna od šest jugoslavenskih republika doživjela je u poslijeratnom periodu potpunu transformaciju, naročito u odnosu na ranije razdoblje. Broj stanovnika je porastao sa 2.564.308 iz 1948. na broj od 4.124.256 na popisu 1981. godine, od čega je u Sarajevu kao republičkom centru 1948. godine živjelo 179.701 stanovnik, a 1981. godine 448.519 stanovnika. Dakle, grad se brojem stanovnika uvećao za gotovo tri puta. Glavni procesi u Jugoslaviji, ubrzana industrijalizacija i urbanizacija nisu imali jednakе posljedice u svim republikama. U nekim dijelovima Jugoslavije urbanizacijski procesi bili su izrazito centralizovani, dok su u drugim dijelovima bili policentrični. Bosna i Hercegovina imala je policentričnu raspodjelu gradskog stanovništva zahvaljujući razvoju većih regionalnih centara pored glavnog grada, koji je i dalje bio najveći i

---

<sup>15</sup> Jancar, B. 1992. 345.

najbrojniji gradski centar.<sup>16</sup> U Bosni i Hercegovini, osim Sarajeva, u kojem je živjelo 10.9% ukupnog stanovništva, odnosno 30% gradskog stanovništva, postojali su i drugi veliki industrijski i privredni centri poput Zenice, Tuzle, Mostara i Banje Luke. Ovdje su bila smještena velika industrijska postrojenja, teške i vojne industrije, te je njen industrijski razvoj statistički pratio jugoslavenski projek. Od 1948. do 1984. godine prosječna stopa industrijskog razvoja bila je 9.0%. Broj putničkih automobila porastao je sa 600 u 1952. godini na 370.659 u 1984. godini, broj komercijalnih vozila sa 2.699 u 1952. na 78.000 u 1984. godini. Paralelno s porastom broja automobila rastao je i broj kilometara putne mreže u Bosni i Hercegovini, koja se uvećala sa 1.251 kilometar puteva (beton, asfalt, kocka) u 1965. godini na 9.535 kilometara u 1985. godini.<sup>17</sup>

Bosanskohercegovački napredak i razvoj bio je posebno izražen u velikim urbanim i regionalnim centrima. U njima su bili smješteni industrijski pogoni, koji su doprinosili privrednom i općem rastu i razvoju zemlje, ali ujedno su predstavljali i velike zagađivače okoliša. Možda je najbolji primjer grad Zenica,<sup>18</sup> veliki metalurški centar i jedan od najzagađenijih gradova ne samo u Jugoslaviji već i u Evropi. Nisu samo industrijska postrojenja predstavljala ekološki izazov, premda jesu jedan od najvećih zagađivača. Značajan udio imali su i rastući broj automobila, povećana energetska potrošnja, prepunućenost gradova i slično. Veliki gradovi suočavali su se sa svim vrstama zagađenja zraka, vode i tla. Ipak, najizraže-

<sup>16</sup> Vujović, S. 1990. 39, 40.

<sup>17</sup> *Jugoslavija 1945-1985*. 1986. 212, 206; Vujović, S. 1990. 39.

<sup>18</sup> Đorđević, D. i Ristić, M. 1989. 232.

niji i najrizičniji oblik zagađenja bilo je zagađenje zraka. Svi navedeni problemi i pojave predstavljali su izazov i za republički centar, grad Sarajevo. Osim što je bio administrativno-političko sjedište, u njemu i njegovoj okolini bila su smještena neka od najvažnijih privrednih postrojenja u Jugoslaviji (Energoinvest, PRETIS, FAMOS i dr). Grad je tako postao snažan migracioni centar stanovništva iz raznih dijelova Bosne i Hercegovine, pa i šire. U Sarajevu je 1971. godine od ukupnog broja stanovnika živjelo 55% doseljeničkog stanovništva.<sup>19</sup> Uslijed stalnog rasta grada povećavao se broj zagađivača, kroz nova ložišta, zagađenja iz fabrika, veliki broj automobila na ulicama i slično. Jedna od posebnih slabosti Sarajeva je njegov nepovoljan geografski položaj u odnosu na mnoga zagađenja. Sarajevo je smješteno u kotlini i zbog toga ima loš položaj kad je riječ o strujanju zraka i o njegovom prečišćavanju. S jedne strane, grad se nalazi na obroncima Igmana i Bjelašnice, a s druge strane, omeđen je Romanjom i Ivan-planinom, dok kotlina ide u širinu od 1.5 do 3 kilometra. Staro Sarajevo bilo je smješteno na obroncima sjeveroistočnog dijela grada i djelomično je obuhvatilo dolinu, kojom je protjecala rijeka Miljacka, a u narednom periodu širilo se upravo tom dolinom. Jedini prirodni otvor za provjetravanje čini Ivan-sedlo prema Hercegovini i usko grlo toka rijeke Bosne. Magla je u Sarajevu uvijek bila prisutna i prije 50 godina, zbog temperturnih inverzija, koja je uslijed slabe provjetrenosti doprinosila zadržavanju štetnih čestica, što je zrak u gradu činilo posebno zagađenim i predstavljalo opasnost za stanovništvo grada. Uslijed intenzivnog razvoja grada zagađenje nije obuhvatilo samo zrak, već i vodu i

<sup>19</sup> Vujović, S. 1990. 39, 40; Đozić, H. 1996. 93.

tlo, uglavnom zbog neriješenih pitanja otpadnih voda i odlaganja otpada uopće.

Tokom sredine 1960-ih zabilježena su ozbiljna zagađenja zraka. Još u 1957. godini napravljena su prva mjerena štetnih čestica u zraku. To su bila uglavnom sporadična mjerena, a sistemski pristup ovom pitanju započet je deset godina poslije, 1965/66. godine. Sarajevo je tokom 1968. godine bilo domaćin *Stalne konferencije gradova Jugoslavije*, na kojoj se raspravljalo o zaštiti zraka od zagađenja i zaštiti od buke u gradskim sredinama. Ova konferencija predstavljala je jednu od prvih javnih diskusija koja je pokrenuta o pitanjima zagađenja uopće.<sup>20</sup> Odmah po održavanju konferencije pri Gradskom vijeću u Sarajevu osniva se *Komisija za čistoću vazduha*. Ova komisija je po osnivanju izvršila pregled i analizu stanja zraka u gradu i podnijela jedan sveobuhvatan izvještaj Gradskom vijeću. Kao ključni problem u zagađenju zraka izdvojeni su povećanje broja ložišta, korištenje nekvalitetnih vrsta goriva za loženje i porast broja automobila u gradu.<sup>21</sup> Neke od mjera koje je predložila Komisija, u cilju zaštite zraka, bile su donošenje gradskih propisa o zaštiti od zagađenja zraka, utvrđivanje propisa o kontroli dima malih i srednjih ložišta, utvrđivanje kazni za zagađivače koji nisu smanjili štetne emisije, utvrđivanje korištenja goriva koja emituju manje štetnog sumpora, isključenje vozila koja stvaraju dimnu zavjesu i formiranje posebnog *Fonda za borbu protiv aerozagađenja* pri Gradskom vijeću grada Sarajeva.<sup>22</sup>

<sup>20</sup> *Zaštita vazduha od zagađenja i zaštita od buke u gradskim sredinama. Materijali sa savjetovanja Stalne konferencije gradova Jugoslavije*. Beograd, 1967.

<sup>21</sup> *Izvještaj o radu komisije za čistoću vazduha od decembra 1967. do oktobra 1968. godine*. 1967.

<sup>22</sup> *Program mjera za borbu protiv aerozagađenja*, 1967.

Od prijedloga do realizacije spomenutih mjera prošlo je izvjesno vrijeme, a grad je u međuvremenu dobio niz negativnih epiteta kao „balkanski London“, „Karakazan“, „Najzagađeniji grad u Europi“ i slično.<sup>23</sup> Tek na sjednici Skupštine grada 29. juna 1972. godine povela se rasprava o *Prijedlogu odluke o zaštiti vazduha u gradu Sarajevu*, koja je na istoj sjednici i usvojena. Odluka je u suštini podrazumijevala da se na području grada smanji emisija sumpordioksida, barem za dva puta na osnovu petogodišnjih mjerjenja do tada, zatim da se emisija čadi i drugih čvrstih čestica u zraku smanji barem za četiri puta u općini Centar, koja je prema mjerenjima bila najzagađenija općina, ali i u drugim općinama. Odlukom se dalje određivalo sprečavanje daljnje izgradnje prekomjernih zagađivača od loženja i u industriji, započinjanje borbe za smanjenje zagađivanja od motornih vozila, a bile su predviđene i kaznene odredbe za one koji ne budu poštovali odluku. Prilikom rasprave neki od delegata predlagali su da se u tu odluku uvrsti član prema kojem Skupština Grada na prijedlog Komisije za čistoću zraka, uslijed veće zagađenosti zraka, može izdati naredbu o zabrani kretanja vozila određenih kategorija po gradu. Ovaj prijedlog nije usvojen.<sup>24</sup>

O tome da li se i kako se provodila *Odluka o zaštiti vazduha u gradu* može se vidjeti i iz izvještaja koji je razmatran na sjednici Skupštine Grada. U razdoblju od 19. oktobra do 31. jula 1973. godine za praćenje realizacije odredbi ove odluke bilo je uključeno više službi: Sanitar-

<sup>23</sup> „Kako uplašiti sebe?“. *Sarajevske večernje novine*. Sarajevo: 10. 5. 1977. 5.

<sup>24</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XII sjednica svih vijeća Skupštine grada Sarajeva (29. 6. 1972). Stenografske bilješke.

na inspekcija (kontrola stacionarnih objekata i postrojenja), Inspekcija drumskog saobraćaja, Tržišna inspekcija (kontrola prometa čvrstih i tečnih goriva), Sekretarijat za stambeno-komunalne poslove (stručna mišljenja o projektiranju kotlovnica i slično). U posmatranom periodu Sanitarna inspekcija pratila je sproveđenje odluke i pregledane su 133 kotlovnice, od kojih čak 32 nisu bile prijavljene nadležnim organima. Od 133 kotlovnice za 60 je izdato rješenje o otklanjanju određenih nedostataka, a provjerom je ustanovljeno da je 26 organizacija postupilo po izdatom rješenju. Dvije kotlovnice radnih organizacija su zatvorene i podnesen je zahtjev za pokretanje prekršajnog postupka protiv RO „Energoinvest“ u Ulici JNA (danас Ulica branilaca Sarajeva) i Izdavačkog preduzeća „Svetlost“. Tržišna inspekcija je utvrdila da se nijedna organizacija koja se bavi prodajom i raspodjelom čvrstih goriva nije držala odredbi Odluke, prema kojoj je trebalo izbjegavati upotrebu čvrstih goriva koja imaju visok sadržaj sumpora i drugih nečistih tvari, odnosno trebalo je izbjegavati ugljen iz Miljevine, Pljevalja, a koristiti ugljen iz Banovića. Ova odluka rezultirala je skokom cijena ugljena iz Banovića uslijed veće potražnje, pa je zbog svega navedenog uvoz određenih vrsta ogrjeva skriven i vršen je ilegalno bez znanja inspekcijskih organa. Tako su preduzeće *Oganj*, *Ogrev* i *Gora* prodavali ugljen iz Breze na ugroženim područjima, a u nekim slučajevima nisu se tačno znali kupci, npr., navodi se da su na Ilidži to vjerovatno bili privatnici. Izdate su i brojne prijave, za koje ne možemo utvrditi da li su realizirane kaznenim odredbama. Inspekcija za drumski saobraćaj pregledala je motore uz saradnju sa Zavodom za motore Mašinskog fakulteta, koji su obavljali tehnički pregled vozila. Od

ukupno 26.606 pregledanih vozila (putničkih automobila, teretnih vozila i autobusa) 987 ih je isključeno iz saobraćaja, a 127 opomenuto. Sva vozila nakon kontrole morala su vršiti popravke o vlastitom trošku. Prijedlog je bio da se ova odluka u tom dijelu ne sprovodi dok se za njenu realizaciju ne stvore uvjeti.<sup>25</sup> Premda je period izvještaja načinjen neposredno poslije njenog donošenja i premda je bilo teško očekivati da će ona odmah zaživjeti na tenu, ozbiljnost lokalnih vlasti da se odluka sproveđe vidi se i na osnovu djelatnosti inspekcijskih organa. Prvi novinski napisi po donošenju *Odluke* i njenoj primjeni bili su afirmativni i podsticajni u smislu da je grad već bio čistiji jer se *Odluka* počela implementirati i sl.<sup>26</sup>

*Odluka o zaštiti vazduha od zagađivanja* u gradu Sarajevu revidirana je i dopunjena 1975. godine. Suština odredbi je ostala ista. Cilj odluke je bio da se zaštiti prije svega zdravlje ljudi, materijalna sredina i životna sredina od štetnog djelovanja zagađenog zraka. Mjere koje su se trebale poduzeti prije svega su tehnički ispravne kotlovnice za loženje, ispravan način loženja, kvalitetno gorivo, što je uz stalni inspekcijski nadzor trebalo doprinijeti poboljšanju smanjenja zagađenja u gradu. Sumirano, Odluka obuhvata vrste i kvalitete goriva koja mogu sagorijevati, zatim vrste i kvalitete ložišta, ograničenja emisija iz pojedinih izvora zagađivanja, potom mjere zaštite zraka od zagađivanja i kaznene odredbe. Nadzor vrše, kao što je i ranije navedeno, Sanitarna, Tržišna

<sup>25</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXVI sjednica svih vijeća Skupštine grada Sarajeva (13. 9. 1973). Informacija o rezultatima akcije na sprečavanju aerozagađenja i prijedlozi mjera za naredni period.

<sup>26</sup> „Smog možemo izbaciti iz grada“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 15. 1. 1973. 6; „Šest ‘crnih’ kotlovnica“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 9. 2. 1972. 10.

i Inspekcija drumskog saobraćaja.<sup>27</sup> Ipak, pored izmjene *Odluke o zaštiti vazduha* 1975. godine, navodi se kako se nije dovoljno pažnje posvećivalo pitanju kontrole izpušnih gasova iz auta i njihovoj tehničkoj ispravnosti jer se broj vozila na gradskim ulicama iznimno povećao. Tome se nisu posvetili zaduženi inspekcijski organi, a posebno prilikom tehičke kontrole vozila.<sup>28</sup>

Implementacija ove odluke nije uvijek davala rezultate, čak ni uz stalni angažman inspekcijskih organa. Naprimjer, stanovnici iz nebodera na Grbavici 1975. godine žalili su se kako oni žive bez prozora posebno u zimskom periodu jer kotlovnica koja je u blizini toliko zagađuje, puši i čadi da stanovnici zgrade nisu mogli otvarati prozor. S krova zgrade bila su odnesena dva kamiona čađi prilikom čišćenja, a žena koja je stanovala na 12 spratu dva puta je doživjela trovanje ugljenmonoksidom. Tom prilikom predsjednik Kućnog savjeta Avdo Omeragić je izjavio: „Ovako se više ne može. Ili će nas neko zaštititi ili ćemo putem zbora stanara tražiti da se ukine rad ove kotlovnice. Dim i čađ zagorčavaju nam život, pa je bolje ne grijati se nego udisati ovolike otpatke od sagorijevanja. Od četiri kotla za grijanje samo jedan ima filter [...] Kada je Stambeno preduzeće preuzealo ovu kotlovnicu od Servisa za održavanje kotlovnica obećano nam je da će ugraditi filtere [...] međutim, ni do danas obećanje nisu ispunili [...] I na kraju, posljednju nadu vidjeli smo kod sanitarne inspekcije. I oni su obećali da se uvjere u našu nevolju, ali su i oni zakazali.“ Ova situacija eskalirala je

<sup>27</sup> HAS, Skupština grada Sarajeva, XXIV sjednica Vijeća mjesnih zajednica (30. 9. 1980). Informacija o sprovodenju *Odluke o zaštiti vazduha od zagađivanja u gradu Sarajevu* u 1979/80.

<sup>28</sup> „Automobili opasniji od kotlovnica“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 22. 8. 1975. 2.

zbog loše kvalitete ugljena i loših filtera. Iz nadležnih službi potvrdili su da stambene kotlovnice nemaju filtre, ali da su mjerjenja pokazala kako su zagađenja u okvirima dozvoljenih granica.<sup>29</sup> Sličnih žalbi bilo je i kasnije. Pismo čitatelja s Grbavice koji se žali da se guše zbog dima koji izlazi iz dimnjaka škole koja je već odavno trebala biti zatvorena jer je napravljena nova također nam to pokazuje: „Dok se uveliko govori o zaštiti čovjekove sredine mi ne možemo otvoriti ni prozore“.<sup>30</sup>

Rezultati sprovođenja Odluke i napredak koji je ostvaren, pored pojedinačnih iskustava sa terena, najbolje se mogu pratiti iz analiza višegodišnjih izvještaja. U pregledu rezultata rada inspekcijskih organa od 1972. do 1979. godine može se primijetiti značajan napredak u zaštiti zraka. Na području grada 1979/80. godine radilo je preko 450 kotlovnica sa jednim ili više ložišta i njihov broj je stalno rastao, od čega se u oko 200 kotlovnica koristilo tečno gorivo. Iz tabele koja je priložena, a u kojoj je prikazan pregled ložišta, njihova tehnička ispravnost i kvalitet korištenog goriva, može se vidjeti da se tokom 1970-ih bilježi stalni napredak o navedenom pitanju (tabela u prilogu). Na primjer, od pregledanih 474 kotlovnice na području grada 1979. godine tek 49 kotlovnica se nalazilo u kvaru ili remontu. Iz navedene tabele vidljivo je da je 1979. godine preko 95% kotlovnica zadovoljavalo po svim standardima propisanim Odlukom o zaštiti vazduha, u odnosu, na primjer, na 1972/73. godinu kada je zadovoljavalo tek 42% ložišta. Tome je zasigurno doprinijela i redovna kontrola ložišta i kotlovnica. Procjene pokazuju da

<sup>29</sup> „Neboder bez prozora“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 6. 3. 1975. 12.

<sup>30</sup> „Gušimo se“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 6. 5. 1977. 6.

se emisija sumpora u vazduhu znatno smanjila otprilike za oko 40 tona godišnje, što se odrazilo i na čistoću i kvalitet vazduha u gradu. Pored redovne kontrole veliki značaj za bolji i ispravniji rad kotlovnica na loženje u gradu imala je i edukacija ložača za koje su organizirani posebni kursevi za pravilan način loženja.<sup>31</sup> Ovo je samo pregled velikih kotlovnica, pri čemu treba imati u vidu da je u gradu bilo puno individualnih ložišta, početkom 1980. godine oko 65.000 ložišta, koja nisu zanemariv faktor u zagađenju zraka u gradu. Pretpostavlja se da je u gradu 1970-ih godina polovina ukupne količine tečnih i čvrstih goriva sagorijevala u kotlovcima, a druga polovina u individualnim ložištima. Stanovnici tih objekata, najčešće nastalih na rubovima i periferiji grada, koristili su čvrsta goriva za grijanje koja su bila najveći zagađivači zraka u to vrijeme. Osim toga, savremena izgradnja nije bila izuzetno kvalitetna, te se nisu ulagala sredstva u izolaciju i veliki dio energije nepotrebno se trošio. Tokom rasprave na Stalnoj konferenciji gradova, koja se održala u Sarajevu 1968. godine, skrenuta je pažnja i na ovaj problem, te je istaknuto kako se treba posvetiti problematici toplifikacije zgrada u cilju sprečavanja gubitka toplotne energije.<sup>32</sup>

Sarajevo se 1970-ih godina nije suočavalo samo sa problemom zagađenja zraka, već je uslijed njegovog izuzetno dinamičnog rasta i zanemarivanja okolišne politike gradu prijetila mala ekološka katastrofa. Sarajevo je kroz historiju bilo poznato kao grad koji je ustanovio svoj vodovodni sistem još u XV stoljeću, među prvima u Evro-

<sup>31</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXIV sjednica Vijeća mjesnih zajednica (30. 9. 1980). Informacija o sprovodenju *Odluke o zaštiti vazduha od zagađivanja u gradu Sarajevu u 1979/80.*

<sup>32</sup> Klokić, M. 1968. 127.

pi. Taj vodovodni sistem je modernizovan i dograđen koncem XIX stoljeća, a nakon toga, do završetka Drugog svjetskog rata, na tom planu nije ništa napravljeno. Poslije 1945. godine poduzeti su sporadični koraci na dovođu novih količina vode u grad. Uslijed naglog rasta broja stanovnika, potrebe za pitkom vodom stalno su rasle, a tada postojeći kapaciteti nisu bili dovoljni. Bila je neophodna potpuna rekonstrukcija vodovodne mreže u gradu. To je iziskivalo i ogromna sredstva, te je taj projekt stalno odgađan. Snabdijevanje vodom preko vodovodnog sistema u gradu 1975. godine obuhvatalo je tek 200.000 stanovnika, što praktično znači da veliki broj stanovnika nije koristio vodu iz vodovoda. Ako se tome još dodaju podaci da je mreža bila u jako lošem stanju te da su gubiци vode iznosili i do 30% ukupnog protoka, to ukazuje na alarmantnost stanja.<sup>33</sup> Zbog stalnih restrikcija vode prisiljak se u cijevima mijenjao, te je to dovodilo do pucanja cijevi i uvlačenja raznih bakterija u njih. Često je dolazilo do zagađenja vode za piće, što je izazivalo zarazna oboljenja kod stanovništva, te tako ugrožavalo zdravlje građana. Naselja koja su bespravno izgrađena na obroncima grada bez potrebne infrastrukture predstavljala su ekološku prijetnju. Naprimjer, u Velešićima je 1973. godine zabilježeno: „ulicom [kojom] sada teku fekalije“.<sup>34</sup> Dešavalo se da u već potpuno formiranim naseljima, npr. u Boljakovom potoku, uz novu školsku zgradu protječe potok koji je zapravo bio otvorena kanalizaciona mreža.<sup>35</sup> Većina kuća nije imala higijenske nužnike, tako da

<sup>33</sup> Sarajevo – Projekat zaštite čovjekove okoline. 1982.

<sup>34</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXVIII sjednica svih vijeća Skupštine grada Sarajeva (1. 11. 1973). Odbornička pitanja.

<sup>35</sup> „Fekalije uz novu školu“. Oslobođenje. Sarajevo: 12. 1. 1971. 7.

je teren bio „impregniran fekalnom materijom“. Ove higijenske (ne)prilike često su izazivale masovna trbušna oboljenja uslijed nečiste vode za piće. Takv slučaj zabilježen je u maju-junu 1972. godine na prostoru Bistrika, Hrida – Mahmutowca, Babića Bašte, Širokače, Soukbnara i Skenderije, naselja koja su ukupno imala 30.000 stanovnika, a oboljenjem su bile zahvaćene 2.132 osobe. Srećom, nije bilo smrtnih slučajeva niti trbušnog tifusa.<sup>36</sup> U kasnijem razdoblju nisu zabilježeni tako teški slučajevi zaraze. Prema podacima o crijevnim zaraznim bolestima tokom 1976. godine, zabilježeno je 1.124 slučaja, od čega 451 slučaj dizenterije, koja je najčešće uzrokovana nečistom vodom za piće i lošim higijenskim uvjetima. Brojni slučajevi registrirani su u Vogošći, i to kod djece školskog uzrasta i kod odraslih od 20 do 49 godina. Mala epidemija dizenterije registrovana je i na području Boguševca i trajala je od 27. juna do 5. jula 1976, a oboljele su 22 osobe jer je uslijed kvara na vodovodnoj mreži došlo do zagađenja vode za piće.<sup>37</sup> Svi slučajevi zaraze javljali su se uglavnom u ljetnim mjesecima, za vrijeme suše, kada je nivo protoka vode bio mali ili gotovo nikakav. S obzirom da su nestašice vode bile česte tokom 1970-ih godina, građani su reagovali tako što su organizovali brojne sastanke, zborove ljudi i rasprave o problemima i nestašici vode u pojedinim naseljima.<sup>38</sup>

<sup>36</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XV sjednica svih vijeća Skupštine grada Sarajeva (28. 6. 1973). Informacija o hidričnoj epidemiji proljeva dizenterije u Sarajevu.

<sup>37</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXXI sjednica Vijeća udruženog rada (30. 6. 1977). Izvještaj o kretanju zaraznih bolesti i sprovodenju obveznih vakcinacija na području grada Sarajeva u 1976. godini.

<sup>38</sup> „Žedni Bistrik“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 11. 3. 1971. 8; „U kolonu, pa na vodu“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 26. 11. 1971. 9; „Žed u Velešićima“. *Oslobodenje*.



Slika br. 1. Javna česma, najčešći oblik vodosnabdijevanja velikog broja naselja u Sarajevu 1970-ih godina.<sup>39</sup>

Najveća opasnost vrebala je od otpadnih voda, kojih je uslijed naglog razvoja grada bilo sve više. One su zbog nepostojanja kanalizacione mreže i kolektora otpadnih voda ispuštane u najbliže potoke, koji su se potom ulijevali u rijeku Miljacku. Dosta je takvih slučajeva u gradu. Naprimjer, u naselju Kovačići postojala je opasnost da zbog velikog broja bespravno izgrađenih objekata i otpadnih voda iz njih vrelo Kovačići postane potpuno zagađeno.<sup>40</sup> Slično se desilo i na Bistriku. Većina potoka koja nastaju oborinskim vodama s Trebevića bila su potpuno zagađena i to uglavnom zbog brze gradnje naselja koja nemaju riješenu komunalnu infrastrukturu.

---

Sarajevo: 1. 3. 1975. 8

<sup>39</sup> Sarajevo – Projekat zaštite čovjekove okoline. 1982.

<sup>40</sup> „Uz kanalizaciju i urbanizaciju“. Oslobođenje. Sarajevo: 17. 3. 1973. 9.

ru.<sup>41</sup> Ovakav odnos rezultirao je time da je rijeka Miljacka 1970-ih godina bila kao otvorena kanalizacija koja je protjecala gradom. U ljetnim mjesecima 1974. godine, kada je vodostaj rijeke Miljacke bio nizak, utvrđeno je da je u jednoj sekundi rijekom na 360 litara vode protjecalo 1.260 litara otpadnih voda iz kanalizacionog sistema, što bi u procentualnom omjeru izgledalo ovako: 29% Miljacka prema 71% kanalizacione vode.<sup>42</sup> Na sastanku o očuvanju životne okoline u Sarajevu koji je organizovala Opštinska konferencija SSSRN između ostalog je bilo riječi i o Miljacki. Tom prilikom istaknuto je: „Miljacka [je] naš Dunav i naša Sava. Njena čistoća je pitanje ugleda našeg grada, a pogledajte samo šta njome plovi, šta se u nju ulijeva [...] kako reče Ratko Beljak, šef komunalne inspekcije, Miljacka se ne može očistiti ako je Sarajlije stalno natrpavaju otpacima. Najviše otpadaka u toj rijeci baca se sa pijace u ulici Dimitrija Tucovića, te će se inspekcija posebno osvrnuti na nadgledanje ove pojave [...] I izgradnjom planiranog kolektora pročišćavanje Miljacke će biti daleko lakše i uspješnije“.<sup>43</sup>

Opasnost za rijeke u Sarajevu nije vrebala samo od otpadnih voda iz domaćinstava, već i iz industrijskih postrojenja. To se može bolje pratiti na primjeru rijeke Željeznice, koja je uslijed stalnih industrijskih zagađenja ponekad mijenjala i boju. Na ta dešavanja često su reagirali i građani kroz rad u Skupštini. Odbornik s Ilidže Nikola Kisić svojim odborničkim pitanjem podsjeća na slučaj Željeznice na Ilidži kada kaže: „svakodnevno mutna,

<sup>41</sup> „Zagađeni svi potoci“, *Sarajevske večernje novine*. Sarajevo: 25. 8. 1977. 11.

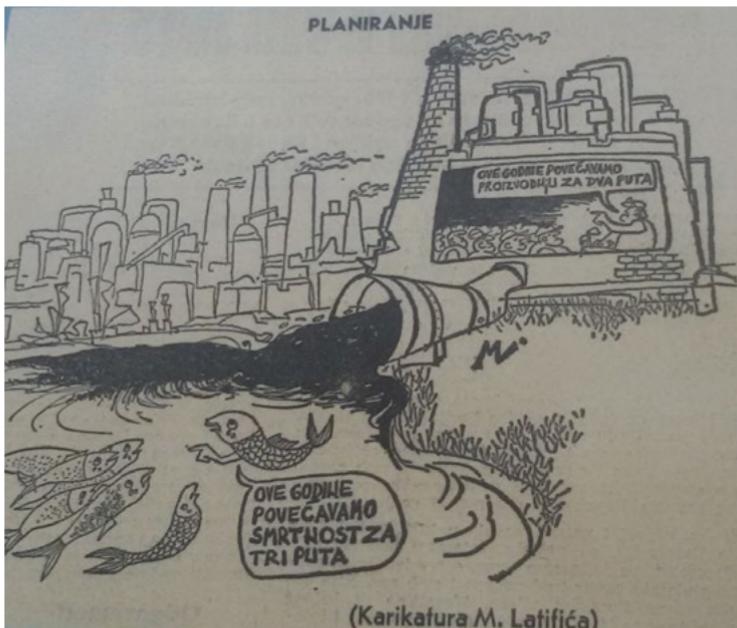
<sup>42</sup> *Sarajevo – Projekat zaštite čovjekove okoline*. 1982. Novi Sad: Zavod za izgradnju grada Sarajeva.

<sup>43</sup> „Više grad po ruhu, nego grad po duhu“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 12. 6. 1975. 12.

ponekad u tolikoj mjeri da voda koja protiče kroz Ilidžu ima boju rđe“, te nastavlja: „mutna voda onemogućava ribolov, sprječava normalan prirast i uzvodno kretanje ribe, te u velikoj mjeri uništava mrijest škobalja [...] taloženje mulja i drugog otpadnog materijala, smanjuje propusnu moć dna i obala rijeke, što se smatra jednim od uzroka poniranja i gubljenja pitke vode na području Vojkovića, Hrasnice i Sokolović kolonije“. Najveći zagađivači Željeznice bila su industrijska postrojenja *FAMOS*, *Hrasnica*, *Put* i *Vranica*. Iz *FAMOS-a* su na ova prozivanja odgovorili da se na tom problemu radi i priprema projekt za prečišćavanje otpadnih voda.<sup>44</sup> *Oslobodenje* je u avgustu 1975. godine donijelo članak pod naslovom „Željeznica mijenja boje“, u kojem je opisano zagađenje rijeke Željeznice od strane preduzeća *Put* i *Vranica*. U tekstu se opisuje: „Najtužnije je vidjeti kako se na takozvanim sastavcima zalijepe velike količine katrana“. Tada su iz preduzeća odgovori i reakcije stigli u obliku predstavljanja najnovijih sistema za sprečavanje zagađenja kroz ugradnju filtera na ispusnim ventilima. Pritisak javnosti urođio je određenim rezultatima na terenu.<sup>45</sup>

<sup>44</sup> HAS. *Skupština grada Sarajeva*, XV sjednica svih vijeća Skupštine grada Sarajeva (28. 6. 1973). Odbornička pitanja.

<sup>45</sup> „Željeznica mijenja boje“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 6. 8. 1975. 13



Slika br. 2. Karikatura, *Oslobođenje*. Sarajevo: 6. 1. 1976.

Zabilježeni su i slučajevi pokušaja prikrivanja informacija o većim zagađenjima. Početkom novembra 1981. godine "procurila" je vijest u javnost o pomoru pastrmke u rijeci Željeznici u mjesecu septembru, više od mjesec dana nakon tog događaja. Sve vlasti i nadležne institucije bile su obaviještene, ali niko nije preduzimao ništa. Pretpostavljalо se da je do zagađenja došlo zbog ispuštanja otrovnih boja iz Fabrike prediva u Trnovu, jer je do pomora pastrmki došlo kilometar i po nizvodno od te fabrike. Predstavnici iz Fabrike prediva nisu priznali krivicu, premdа su Udruženju ribolovaca Trnova platili trideset hiljada dinara, a njihov rukovodilac je tom prilikom izjavio da im uplaćuju sredstva "radi pomaganja akcije koje provode". Cijelu priču javnosti iznio je ribolovac

preko “Ribarskog lista”, a sve ostale institucije u ovom slučaju potpuno su zatajile.<sup>46</sup>

Lokalni problemi zagađivanja okoliša rješavali su se na lokalnom nivou. Ponekad se dešavalo da interesi gradskih vlasti i industrijskih aglomerata kao nosilaca ekonomskog razvoja tih sredina dođu u koliziju. Jedan od primjera za to je odnos vlasti i FAMOS-a oko pitanja vodozaštitne zone u raspravama koje su se vodile na sjednici Skupštine 1975. godine o usvajanju *Odluke o zaštiti izvorišta vode za piće u gradu*. U prijedlogu te odluke u članu 31 navedeno je da se FAMOS-u ne može dozvoliti dalje širenje kapaciteta jer je to moglo predstavljati veliku opasnost za izvorište vode u Sarajevskom polju. Predstavnik preduzeća FAMOS dao je prigovor i prijedlog amandmana na *Odluku* prema kojem se tom preduzeću dozvoljava dalje širenje, s tim da će ono biti obavezno osigurati sve sanitetsko-tehničke uvjete. Predstavnici Preduzeća *Vodovod i kanalizacija* na to su reagovali s podsjećanjem da se FAMOS proširio još i 1972. godine, uz obećanje da će se provesti određene zaštitne mjere, ali nijedna do tada nije bila realizirana. U toj raspravi predstavnik FAMOS-a Dragomir Šošić, tehnički direktor, izjavio je: „Interes grada nije samo voda već i industrija [...]“. Na koncu rasprave Odluka je usvojena, a prema njoj FAMOS-u je omogućeno proširenje, ali u skladu s urbanističko-tehničkim planom, koji su tek trebali donijeti.<sup>47</sup>

<sup>46</sup> „Vuna potrovala ribu“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 14. 11. 1981. 9.

<sup>47</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XII sjednica Vijeća udruženog rada Skupštine grada (30. 10. 1975). Stenogramske bilješke; *Službene novine grada Sarajeva*, br. 15/75, 528-533. 34, 35.

Jedan od većih problema u gradu koji je predstavljao ekološku opasnost bio je otpad. Problem otpada nije bio riješen tokom 1970-ih godina ni na jednoj razini, od njegovog skupljanja, odvoženja do odlaganja. Najveću ekološku krizu predstavljalo je odlaganje otpada u gradu. Deponija otpada bila je smještena na zapadnim rubovima grada i tamo se uglavnom palila. S obzirom da je vjetar često puhalo iz tog pravca, štetne čestice su na taj način stizale u grad. Deponija je prijetila da postane zagađivač tla, vode i zraka.<sup>48</sup>



Slika br. 3. Deponija krutih otpadaka 1970-ih, Sarajevo.<sup>49</sup>

Opća kultura održavanja čistoće u gradu bila je na niskom nivou. Pored postojanja posebne službe za sakupljanje i odvoz smeća, kod građana nije bila razvijena svijest o važnosti održavanja čistoće uopće. Nedostatak opće i stambene kulture posebno se ogledao na primjerima novih naselja, gdje su se gomilale velike količine smeća, čišćenje ulica i odvoz smeća nije bio dobro orga-

<sup>48</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXXIII sjednica svih vijeća Skupštine grada Sarajeva (14. 7. 1977). Projekat suzbijanja aerozagadenja grada Sarajeva.

<sup>49</sup> Sarajevo – Projekat zaštite čovjekove okoline, 1982.

niziran, nedostajalo je kanti za smeće i o njima se nije vodila gotovo nikakva briga.<sup>50</sup> Često su provođene ankete o tome šta stanovnici misle o čistoći grada i svi anketirani građani složili su se da je grad jako prljav i da se suočavaju s velikim problemom.<sup>51</sup> Kroz štampu su pokretane akcije o kulturi stanovanja i čistoći grada.<sup>52</sup> Problem smeća i njegovog neodvoženja nije isključivo bio problem samo novih naselja, iako je tu dolazio do izražaja uslijed velike gustine naseljenosti. Kako se grad širio, tako su se i padińska i druga naselja trebala nositi s ovim problemom, posebno u uvjetima slabo razvijene infrastrukture. Na primjer, u naseljima Sedrenik i Pašino Brdo gomilale su se velike količine smeća.<sup>53</sup>



Slika br. 4. „Koliko znamo stanovati“. *Sarajevske večernje novine*. Sarajevo: 17. 1. 1976. 9.

<sup>50</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXVI sjednica svih vijeća Skupštine grada Sarajeva (13. 9. 1973). Informacija o čistoći grada.

<sup>51</sup> „Grad je prljav“. *Sarajevske večernje novine*. Sarajevo: 10. 1. 1976. 12.

<sup>52</sup> „Koliko znamo stanovati“. *Sarajevske večernje novine*. Sarajevo: 17. 1. 1976. 9.

<sup>53</sup> „Sedrenik pretvaraju u smetlište“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 23. 3. 1972. 12.

Nemaran odnos građana i loša organizacija odvoza smeća bili su glavni uzroci takvog stanja. Premda je bilo utvrđeno da će se smeće odvoziti dva puta sedmično određenim danima, program za odvoz smeća donosio se svake godine. Iz brojnih predstavki i žalbi vidljivo je da to nije uvijek dobro funkcionalo na terenu. Poslove odvoza smeća obavljalo je Preduzeće *Rad*. Zamjerke su stizale iz brojnih mjesnih zajednica, kako onih perifernih, tako i onih iz centra grada. Delegati iz Mjesne zajednice Sokolović-Kolonija kao i oni iz Mjesne zajednice Pofalići ukažuju na iste probleme s kojima se suočavaju kad je riječ o smeću.<sup>54</sup> Najteže je bilo promijeniti svijest građana. Koliko god su zakazali komunalci, toliko su zakazali i građani nesavjesnim odlaganjem smeća.<sup>55</sup> Možda su najbolji primjer sarajevska izletišta, koja su bila jako prljava i na njima su se mogle naći gomile smeća, a krivci su bili sami građani, kako su i oni to potvrdili.<sup>56</sup> Nerijetko se početkom 1970-ih godina mogu zabilježiti članci u novinama o tome kako su izletišta zapuštena i zatrpana smećem od strane izletnika koji ih posjećuju. U cilju sprečavanja ove pojave, pradlagano je i uvođenje kazni.<sup>57</sup>

---

<sup>54</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXVI sjednica Vijeća mjesnih zajednica (6. 11. 1980). Odbornička pitanja.

<sup>55</sup> „Čistoća savjest građana“. *Sarajevske večernje novine*. Sarajevo: 10. 1. 1976. 11.

<sup>56</sup> „Sami sebe optužujemo“. *Sarajevske večernje novine*. Sarajevo: 12. 1. 1976. 12, 13.

<sup>57</sup> „Bezobrazni izletnici“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 12. 8. 1971. 7, „Ilidža bez ze-



Slika br. 5. Karikatura, *Sarajevske večernje novine*.  
Sarajevo: 7. 2. 1977.

U „osvještavanju“ javnosti značajan udio imao je medijski angažman, odnosno pisanje savremene štampe. Tokom 1977. godine susrećemo i članke u kojima se govori o pitanju recikliranja otpada i njegovoj ekonomskoj i ekološkoj važnosti. Premda se na sarajevskom otpadu vršilo razvrstavanje različitih vrsta otpadaka, željeza, gume, stakla, ipak nije bilo interesanata za njihov otkup, dok su se istovremeno u zemlju uvozile otpadne sirovine poput čelika i sličnih sirovina.<sup>58</sup> U Sarajevu su organizovane i projekcije ekoloških filmova s Međunarodne smotre ekoloških filmova iz Beograda o temi „Zaštita čovjekove životne i radne sredine“, <sup>59</sup> te je formirana i posebna

lenih patrola“. *Oslobođenje*. Sarajevo: 15. 8. 1971. 5; „Hoće li kazne ukloniti nečistoću?“. *Oslobođenje*, Sarajevo: 23. 12. 1971. 11.

<sup>58</sup> „Odbačeni milioni“. *Sarajevske večernje novine*. Sarajevo: 13. 9. 1977. 5.

<sup>59</sup> „Projekcija ekoloških filmova“. *Sarajevske večernje novine*. Sarajevo: 11. 9. 1977. 11.

izložba o realizaciji Projekta zaštite čovjekove okoline, koja je gostovala i u Beogradu. Širi društveni angažman nije izostao, npr., ni na muzičkoj sceni, jer je 1975. godine formirana rok-grupa koja se zvala *Čisti zrak*.



Slika br. 6. Naslovna slika singl-albuma grupe *Čisti zrak* 1975. godine, Sarajevo.

### To je grad i biće – grad<sup>60</sup> – Sarajevo, Projekat zaštite čovjekove okoline

Uslijed dinamičnog rasta grada Sarajeva u prve tri decenije poslije Drugog svjetskog rata, javio se veliki broj ekoloških problema koje smo već opisali. U takvim okolnostima grad je trebao veliki zahvat na svim poljima (zaštiti zraka, vode i tla). Prilika za realizaciju jednog takvog

<sup>60</sup> *Oslobodenje*. Sarajevo: 19. 6. 1976.

projekta javila se početkom 1970-ih godina kada su pokrenuti prvi razgovori sa predstavnicima Međunarodne banke za obnovu i razvoj iz Washingtona o mogućnosti finansiranja programa za zaštitu okoliša u Sarajevu. Vodeća sprega u pokretanju ove inicijative i prvih razgovora bio je Emerik Blum, tada generalni direktor *Energoinvesta*, sposoban i cijenjen menadžer i izvan jugoslovenskih granica. On je prepoznao ovu priliku i iskoristio interes Međunarodne banke u Washingtonu, na čijem je čelu tada bio Robert McNamara, te je predstavio Sarajevo i njegov problem ponudivši banci da bude jedan od finansijera prvog sveobuhvatnog projekta na zaštitu okoliša jednog grada. Drago Baum u monografiji posvećenoj Emeriku Blumu navodi: „Blum je shvatio značaj zaštite okoliša za Sarajevo prije nego što je problematika zaštite okoliša postala svjetska preokupacija. Na tim se poslovima svesrdno angažovao i iskoristio svoj snažni intelekt i svoju neobičnu karizmu.“<sup>61</sup>

Istovremeno je u Sarajevu na sjednici Skupštine, u oktobru 1972. godine, formirana *Komisija za zaštitu životne okoline* na čelu s Emerikom Blumom, a kako je istakao Džemal Muminagić, predsjednik Skupštine, jedan od razloga za formiranje ove komisije bio je „zbog toga što se nalazimo neposredno pred vrlo značajnim razgovorima o rješavanju nekih problema koji danas u našem gradu utiču na zaštitu ljudske sredine, s predstavnicima Međunarodne banke za obnovu i razvoj, sa nekim stručnjacima iz te oblasti i da smo ocijenili da bi bilo dobro da te stručnjake i predstavnike Međunarodne banke dočekamo bar činjenicom da imamo tu komisiju i da taj predstavnik

<sup>61</sup> Emerik Blum. *Monografija*. 2002. 77.

te Komisije, između ostalog, da razgovara.<sup>62</sup> Skupština Grada je iste godine donijela i zaključak da se izradi *Program izgradnje i prostornog razvoja grada za period 1971-1985. Godine*, na čijoj je izradi bilo angažovano preko 300 stručnjaka iz cijele Jugoslavije. Ovaj dokument poslužio je za brojne akcije na unapređenju i razvoju grada, te za pregovore s Međunarodnom bankom.<sup>63</sup>

Kredit za realizaciju *Projekta zaštite čovjekove okoline* za Sarajevo odobren je 1976. godine u iznosu od 72 miliona američkih dolara i 11 miliona dolara za izradu gasovoda od Batajnica do Zvornika. Za realizaciju tog projekta utrošeno je 350 miliona dolara sveukupno, a ostatak je osiguran iz kredita, samodoprinosa i drugih oblika finansiranja. Projektom su trebali biti realizovani gasni sistem, vodovodni i kanalizacioni sistem, postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda, gradska deponija za krute otpatke i još nekoliko manjih projekata.<sup>64</sup> Kao jedan od najvećih projekata u izgradnji komunalne infrastrukture u historiji grada Sarajeva započet je u drugoj polovini 1977. godine, a njegova realizacija planirana je do 1982. godine. Preduzeća *Vodovod i kanalizacija* i novoformirano *Sarajevo-gas* vodili su sve poslove oko realizacije projekta, dok je glavni koorodinator bio Zavod za izgradnju grada Sarajeva, koji je preko Operativnog štaba o realizaciji projekta redovno izvještavao Skupštinu grada Sarajeva. Jedan od najsloženijih segmenata ovog projekta bio je izvođenje gasne mreže. To nije podrazumijevalo samo dovođenje gasa u grad, već i njegovu distribuciju

<sup>62</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XIII sjednica svih vijeća Skupštine grada Sarajeva (13. 10. 1972). Stenografske bilješke.

<sup>63</sup> Aganović, M. 2009. 161-168, 253.

<sup>64</sup> Aganović, M. 2009. 254.

unutar grada do potrošača. Gasna komponenta u sklopu *Projekta zaštite čovjekove okoline* podrazumijevala je izgradnju gasovoda Zvornik – Sarajevo u dužini od 117 km, prsten visokog pritiska dužine 55 km, zatim distributivnu gasnu mrežu od 135 km, dvije glavne i 21 rejonsku redukcionu stanicu te konverziju na gas za preko 300 kotlovnica u gradu.

Najveći dio tog projekta vezan uz gasovodnu mrežu realiziran je na vrijeme, kako je i planirano. Ipak, javili su se određeni problemi u radu koji su dijelom bili vezani za konverziju kotlovnica na prirodni gas i distribuciju gasa do individualnih potrošača. Sve je to onemogućavalo da se upotrebljiva moć gasa uvede u praksu. Koncem 1978. godine Skupština Grada donijela je *Odluku o preorientaciji pojedinih kotlovnica i industrijsko-energetskih postrojenja sa pogona na čvrsto, tečno i gasovito gorivo na pogon prirodnim gasom iz gradske gasne mreže<sup>65</sup>* i *Odluku o gradskoj gasnoj mreži<sup>66</sup>*, kojima su utvrđene obaveze kako Preduzeća Sarajevo-gas, tako i vlasnika kotlovnica u procesu konverzije kotlovnica na prirodni gas.

S obzirom da se radovi u posljednjoj fazi konverzije kotlovnica nisu odvijali po predviđenom planu, to je moglo dovesti do „ozbiljnog kompromitovanja Projekta u cijelosti, što bi opet moglo imati dalekosežne političke, ekonomске i druge reperkusije za grad Sarajevo i njegove žitelje“. Situaciju je dodatno usložnjavala činjenica da su kotlovnice bile raspoređene po cijelom gradu, različitog karaktera, starosti, goriva koje se koristilo i, ono najvažnije, različitim vlasnika sa različitim platnim i kreditnim

<sup>65</sup> Službene novine grada Sarajeva, 19/78, 1226.

<sup>66</sup> Službene novine grada Sarajeva, 20/78, 1313.

mogućnostima. Osim toga, gas kao novi oblik goriva koji je prvi put stizao u grad bio je nepoznanica za većinu stručnjaka, a nisu postojali ni potrebni tehnički uvjeti za njegovu upotrebu. Premda je dinamika radova detaljno raspisana, prva kotlovnica na gas proradila je u naselju Alipašino Polje 1980. godine.<sup>67</sup> Do konca godine planirana je konverzija tačno određenog broja kotlovnica. Međutim, iz izvještaja s početka novembra 1980. godine jasno je da su se izvođači projekta suočavali s nizom problema. Jedan dio kotlovnica nije se mogao restrukturirati i prilagoditi novim uvjetima jer, primjera radi, oprema nije odgovarala, nije bilo atesta ili jednostavno nisu uvjek bila osigurana finansijska sredstva, pa je time neizvjesnost bila još veća. Takav je bio slučaj s kotlovcicom studentskih domova u Nedžarićima ili sa kotlovcicom hotela *Terme*, gdje nije bila završena ni projektna dokumentacija. Od 43 kotlovnice početkom novembra 1980. godine bilo ih je tek 13 spremno, a do kraja godine realno je bilo da će se konvertovati njih još 18, tj. ukupno 31, a za ostale je neizvjesnost prenesena u narednu godinu.<sup>68</sup>

U cilju rješavanja te situacije, 1979. godine Skupština je formirala posebnu komisiju s ciljem utvrđivanja odgovornosti za sporost u konverziji kotlovnica. Nakon analize ta je komisija u ponuđenom izvještaju istakla da je odgovornost na sporoj konverziji kotlovnica, ne samo na radnim organizacijama već i na izvođačima radova – preduzećima *Projektovanje, Montaža i Sarajevo-gas.*

<sup>67</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXVI sjednica Vijeća udruženog rada (10.7. 1980). Informacija o stanju radova na realizaciji i rekonstrukciji konverzije kotlovnica u gradu Sarajevu.

<sup>68</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXVI sjednica Vijeća mjesnih zajednica (6. 11. 1980). Informacija o stanju radova na konverziji i rekonstrukciji kotlovnica na dan 1. 11. 1980. godine.

Naprimjer, bilo je izvjesnih problema oko uvoza potrebne opreme za konverziju u smislu sporih odobrenja za uvoz, nepotpunih ugovora s isporučiocima i slično, što se u konačnici odrazило na situaciju na terenu. Problemi su nastajali i kod radnih organizacija vlasnika kotlovnica, koje su ponekad zloupotrebljavale dobijene kredite iz banaka za konverziju kotlovnica. Predloženo je da se u toku 1981. godine poduzmu sve potrebne aktivnosti i da se ovaj proces okonča prije početka grijne sezone.<sup>69</sup>

Dovođenjem gasa u grad 1980. godine *Odluka o zaštiti vazduha od zagađivanja* dopunjena je novim odredbama. Naziv je promijenjen u *Odluka o očuvanju kvaliteta vazduha*.<sup>70</sup> U novoj odluci akcenat je stavljen na planiranje i očuvanje kvaliteta zraka. Utvrđene su norme za određivanje kvaliteta u gradu i određene su gradske zone sa tri klase kvaliteta zraka. Osim toga, novina je bilo planiranje i podizanje zelenih površina u cilju održanja kvaliteta zraka. Uvedene su nove odredbe, posebno one koje se odnose na dovođenje prirodnog gasa i njegovog korištenja.<sup>71</sup> Kod građana se javila izvjesna nelagoda oko prelaska na grijanje na gas. Za one građane koji su trebali rukovati gasnim instalacijama u svome domu u *Oslobodenju* su objavljena posebna uputstva za upotrebu gasa.<sup>72</sup> Među građanima se istovremeno proširila vijest da će zbog prelaska rada kotlovnica na grijanje gasom doći do poskupljenja cijena grijanja. Odgovor nadležnih je bio da

<sup>69</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXV sjednica Društveno-političkog vijeća (12. 2. 1981). Izvještaj o mjerama na sprovođenju usvojenih odluka o konverziji kotlovnica na korišćenje gasa.

<sup>70</sup> *Službene novine grada Sarajeva* 25/80, 1068.

<sup>71</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXVI sjednica Vijeća udruženog rada (10. 7. 1980). Prijedlog odluke o očuvanju kvaliteta zraka.

<sup>72</sup> „Kućna upotreba gasa“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 2. 12. 1979.

će do poskupljenja grijanja doći svakako i to najvjerovalnije 40%, bez obzira koje se gorivo troši za grijanje, i to 1. novembra 1980. godine<sup>73</sup>. Razlog poskupljenju grijanja ležao je u nerentabilnom radu Preduzeća *Toplane*, koje nije moglo od uplata građana pokriti sve troškove i stalno se zaduživalo, pa čak i za isplate plaća radnicima. Postojao je stalni raskorak između rasta cijena troškova energije i cijena usluga grijanja. Neblagovremeno regulisanje cijena grijanja posebno u 1980. i 1981. godini otežalo je situaciju u preduzeću.<sup>74</sup> Ostali segmenti koji su ulazili u sastav *Projekta za zaštitu čovjekove sredine* – vodovodni i kanalizacioni sistem i deponija za krute otpatke, realizovani su tek jednim većim dijelom. U vodovodnom sistemu realizirani su infiltraciona galerija duž obale rijeke Bosne, dvije nove pumpne stanice i rekonstrukcija četiri postojeće, distributivna mreža je proširena za 33.000 metara, kao i rekonstrukcija postojećih 55.000 metara, izgrađeno je šest novih rezervoara i rekonstruisana su tri postojeća. Kada je u pitanju kanalizaciona mreža, tu su napravljeni kolektori, izvršena je rekonstrukcija dotrajalih kanala i novi priključci, te je izgrađen uređaj za prečišćavanje otpadnih voda. Određen je na osnovu istraživanja lokacija za deponiju krutih otpadaka i poseban sistem razvrstavanja i polaganja otpadaka. Predviđeno je da ova deponija ima kapacitete za dvadeset godina (!).<sup>75</sup>

Tokom 1982. godine, kada je navedeni projekt trebao biti završen, javili su se određeni problemi u njegovoj

<sup>73</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXVI sjednica Vijeća mjesnih zajednica (6. 11. 1980). Odbornička pitanja.

<sup>74</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXXVI sjednica Vijeća mjesnih zajednica (9. 7. 1981). Informacija o stanju radova za grejnu sezonu 1981/82. godinu.

<sup>75</sup> Aganović, M. 2009. 260-263.

realizaciji finansijske prirode. Uslijed posebnih prilika na ekonomskom planu za cijelu Jugoslaviju, devalvacije dinara iz dana u dan, to se u velikoj mjeri reflektovalo i na izvođenje Projekta. Izostala su sredstva poput kredita iz Jugo-banke, dok su sredstva Investbanke, npr., kasnila. Devalvacija dinara dovela je i do drugih problema. Obaveze iz osnova anuiteta i kamata kredita Međunarodne banke porasle su, kao i obaveze iz osnova amortizacije na kursne razlike. Ujedno se povećala i vrijednost uvozne opreme promjenom pariteta dinara prema stranim sredstvima plaćanja, ali povećanjem troškova zbog kašnjenja u izvođenju projekata. Projekt je prolongiran do konca 1983. U konačnici, premda nisu do kraja realizirani svi planirani dijelovi, zaključilo se da se Projekt smatra završenim i reliziranim jer su „svi radovi [...] završeni u tom stepenu kojim se obezbjeđuje ostvarivanje osnovne funkcije svakog od programiranih objekata [...].<sup>76</sup> Ostatak planiranih objekata za izgradnju, poput sekundarne vodovodne i kanalizacione mreže koja bi trebala doći direktno do korisnika, realiziran je zahvaljujući sredstvima samodoprinosa koja su organizovana 1981. godine kao samodoprinos (1981-1985). U sklopu četvrtog samodoprinosa koji je organiziran u gradu prikupljalo se 2.5% sredstava od ličnog dohotka. Prikupljena sredstva bila su namijenjena za završetak radova na realizaciji *Projekta za zaštitu čovjekove sredine*, rješavanje saobraćajnog problema u gradu, učešće u finansiranju objekata XIV zimskih olimpijskih igara, te dovršenje objekata zdravstvene i dječije zaštite.

<sup>76</sup> *Delegatski bilten Skupštine grada Sarajeva*, br. 69, 12. 3. 1984. Izvještaj o realizaciji Projekta zaštite čovjekove okoline u Sarajevu od početka realizacije do kraja 1983. godine, 38-41.

*Projekat zaštite čovjekove okoline* bio je prvi sveobuhvatan projekt Međunarodne banke za razvoj iz Washingtona, u smislu obuhvatanja i zaštite vode, zraka i tla, tj. čovjekove sredine u cijelosti.<sup>77</sup> Ovaj projekt bio je od neizmjerne važnosti za razvoj grada Sarajeva, posebno ako se uporede uvjeti prije i poslije njegove realizacije. Projektom je u značajnoj mjeri sanirano zagađenje zraka u gradu Sarajevu. Uvođenje plina u grad i njegovo stavljanje u opticaj kao zamjene za mnoga tečna i čvrsta goriva koja su se koristila za zagrijavanje domaćinstava i kolektiva, a bila su veliki zagađivač, predstavljao je ogroman napredak. Izgradnjom i sanacijom vodovodne i kanalizacione mreže u gradu Sarajevu prestale su redukcije vode, brojni padinski dijelovi grada kao i veliki broj bespravno izgrađenih naselja prvi put su dobili vodu i priključili se na kanalizacionu mrežu, te su se uključili u urbane tokove života grada. Kolektor za otpadne vode u znatnoj je mjeri smanjio onečišćenje vodenih tokova, a posebno rijeke Miljacke, koja je bila gotovo otvorena kanalizacija. Uređenjem deponije krutih otpadaka Sarajevo je zablistalo po svim ekološkim standardima. Ove okolnosti i realizacija Projekta zaštite čovjekove okoline donijeli su u oktobru 1977. godine Sarajevu i prestižnu svjetsku manifestaciju, organizaciju XIV zimskih olimpijskih igara za 1984. godinu. Sarajevski gradonačelnik u vrijeme održavanja Olimpijskih igara Ante Sučić za njemački sedmičnik *Der Spiegel* izjavio je: „Mi smo u tri godine napravili skok od 30 godina [...] Vodovodna i putna mreža je renovirana i poboljšana zahvaljujući Olimpija-

<sup>77</sup> „To je grad i biće – grad“. *Oslobođenje*. Sarajevo: 19. 6. 1976. 1.

di. A protiv štetnog smoga grad se bori tako što prelazi sa grijanja na ugalj na grijanje na gas.“<sup>78</sup>

Sarajevski Projekt zaštite čovjekove okoline iz svega navedenog jedan je od primjera uspješne realizacije lokalnog projekta ekološkog karaktera. On je imao sve karakteristike uspješno provedenih akcija na lokalnom nivou koje je izdvojila Barbara Jancar-Webster. Prije svega, granice projekta bile su jasno postavljene na prostor grada Sarajeva, što je u velikoj mjeri olakšavalo realizaciju projekta, jer nisu bila potrebna dogovaranja niti saglasnosti s viših razina izuzme li se dio projekta izgradnje plinovoda Batajnica – Zvornik, a projekt je dugoročno predstavljao veliki pothvat za grad Sarajevo, koje se suočavalo s brojnim infrastrukturnim problemima. Ovim projektom Sarajevo se upisalo zlatnim slovima na mapi zimskog turizma zahvaljujući organizaciji XIV zimskih olimpijskih igara, koje se nikad ne bi realizirale bez njega. Također, ovaj projekt najvećim dijelom realiziran je upravo angažmanom i interesima izvana, prvenstveno Međunarodne banke za razvoj iz Washingtona, što je predstavljalo ključni faktor u podsticanju i na koncu u realizaciji ovog projekta. U lokalnim sredinama postojala je tjesna povezanost između gradskih vlasti i lokalne industrije. To je unekoliko i određivalo smjer pojedinih projekata za zaštitu okoliša. U Sarajevu 1970-ih godina više je faktora išlo u prilog za njegovu uspješnu realiza-

---

<sup>78</sup> „Wir haben in drei Jahren einen Sprung von 30 Jahren vollzogen“, triumpierte Anto Sucic, bis vor kurzem Bürgermeister von Sarajevo. Das Wasser- und Straßennetz ist dank Olympia aufgemöbelt worden; den schädlichen Smog bekämpft die Stadt durch Umstellung der Heizungen von Kohle auf Gas.“Großer Sprung“. *Der Spiegel*, 3/1984. 16. 1. 1984. 136-140.

ciju. Naime, glavni pokretači Projekta bili su predstavnici lokalne industrije, generalni direktor *Energoinvesta* Emerik Blum, koji je tada blisko sarađivao u ovom i u ostalim projektima s istaknutim bosanskohercegovačkim političarima koji su u to vrijeme obnašali visoke pozicije ne samo na republičkom već i saveznom nivou – Džemalom Bijedićem, Brankom Mikulićem, Dragutinom Bracom Kosočem i nizom drugih istaknutih stručnjaka iz raznih oblasti. To je bez sumnje utjecalo ne samo na uspješnost i realizaciju Projekta već i na promociju i dobijanje organizacije ZOI. Direktor Međunarodne banke iz Washingtona James Lee prilikom intervjuja za *Oslobođenje*, pokažujući na engleski prijevod Andrićevog djela *To je grad*, izjavio je na „srpskohrvatskom“: „*I biće grad!*“<sup>79</sup>

---

<sup>79</sup> „To je grad i biće – grad“. *Oslobođenje*. Sarajevo: 19. 6. 1976. 1.

SEZONA LOŽENJA	BROJ LOŽISTA Pregledano	USLOVI IZ ODLUKE							
		Dimni broj				Derivati ulja			
		Zadovoljava	Ne zadovo- ljava	Zadovoljava	Ne zadovo- ljava	Zadovoljava	Ne zadovoljava	Zadovoljava	Ne zadovoljava
Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
1972/73.	175	175	-	73	42,0	102	58,0	122	70
1973/74.	200	200	-	157	78,5	43	21,5	179	89
174/75.	297	258	39	234	90,6	24	9,4	246	95,4
1975/76	343	298	45	259	86,9	39	13,1	285	95,6
1976/77.	373	333	40	296	88,8	37	11,2	316	94,8
1977/78.	397	353	44	301	85,2	52	14,8	337	95,4
1978/79.	444	402	42	386	96,2	16	4,0	399	99,3
1979/80.	474	425	49	415	97,6	10	2,4	422	99,1

Prilog br. 1<sup>80</sup>

<sup>80</sup> HAS. Skupština grada Sarajeva, XXIV sjednica Vijeća mjesnih zajednica (30. 9. 1980). Informacija o sprovodenju *Odluke o zaštiti vazduha od zagađivanja* u gradu Sarajevu u 1979/80.

## IZVORI I LITERATURA

### IZVORI

#### a. Neobjavljeni izvori

##### **Historijski arhiv Sarajevo (HAS):**

1. Fond: Skupština grada Sarajeva (nesređena građa).

#### b. Objavljeni izvori

1. *Delegatski bilten Skupštine grada Sarajeva*, Sarajevo.
2. Dožić, H. 1996. *Demografske slike Sarajlja od 1463. do 1991.* Sarajevo.
3. "Enviromental Policy in Yugoslavia". *OECD Observer*, No 142, septembar 1986. Paris, 31-33.
4. *Izvještaj o radu komisije za čistoću vazduha od decembra 1967. do oktobra 1968. godine*. 1967. Sarajevo: Gradsko vijeće grada Sarajeva, Komisija za čistoću vazduha, Sarajevo, decembar 1967.
5. *Jugoslavija 1945-1985*. 1986. Beograd. Savezni zavod za statistiku. 1986.
6. Klokić, M. 1968. Način loženja i grejanja u domaćinstvima kao jedan od uzroka zagađivanja vazduha, *Zaštita vazduha od zagađenja i zaštita od buke u gradskim sredinama. Materijali sa savjetovanja Stalne konferencije građova Jugoslavije*. Beograd.
7. *Program mjera za borbu protiv aerozagadanja*. 1967. SR-BiH, Gradsko vijeće grada Sarajeva, Komisija za čistoću vazduha. Sarajevo, decembar 1967.

8. *Sarajevo – Projekat zaštite čovjekove okoline*. 1982. Novi Sad: Zavod za izgradnju grada Sarajeva.
9. *Službene novine grada Sarajeva*. Sarajevo.
10. *Službeni list SFRJ*. Beograd.

### c. Štampa

1. *Sarajevske večernje novine*, Sarajevo.
2. *Oslobođenje*, list Socijalističkog saveza radnog naroda SR BiH, Sarajevo.
3. *Der Spiegel*, njemačke sedmične novine.

## LITERATURA

### a. Knjige

1. Aganović, Midhat. 2009. *Graditeljstvo i stanje drugih dje-latnosti u Sarajevu u XX i prethodnim stoljećima*. Sarajevo: Svjetlost.
2. Emerik Blum. *Monografija*. 2002. Sarajevo: Šahinpašić (ur. Izudin Filipović).
3. Füllenbach, Josef. 1981. *European Environmental Policy: East and West*.
4. Herceg, Nevenko. 2013. *Okoliš i održivi razvoj*. Zagreb: Synopsis.
5. Vujović, Sreten. 1990. *Ljudi i gradovi*. Budva.

## b. Članci u časopisima i zbornicima radova

1. Đorđević, Dragan i Ristić, Milena. 1989. „Pregled stanja zagađenosti vazduha sa SO<sub>2</sub> i dimom u većim industrijskim mjestima, sa posebnim osvrtom na epizode visokih koncentracija u celoj SFRJ“ . Zbornik referata s *Prvog jugoslavenskog kongresa o očuvanju čistoće vazduha. Jedinstvena jugoslovenska strategija očuvanja čistoće vazduha.* Zenica, 231-242.
2. Jancar, Barbara. 1992. „Ecology and Self-Management: A Balance – Sheet for the 1980s“. in *Yugoslavia in Transition* (ur. John B. Allcock, John J. Horton i Marko Milivojević). Oxford, Berg, 337-364.
3. Jancar-Webster, Barbara. 1993. „Former Yugoslavia“. in: *Environmental Problems in Eastern Europe* (ur. Francis W Carter i David Turnock), London, New York: Routledge 164-243.
4. Joldžić, Vladan. 1989. „O odnosu uredbenog i kazneno-pravnog elementa u zaštiti vazduha u Jugoslaviji“. Zbornik referata s *Prvog jugoslavenskog kongresa o očuvanju čistoće vazduha. Jedinstvena jugoslovenska strategija očuvanja čistoće vazduha.* Zenica. 60-70.
5. Krstić, Milenko. 1989. „Značaj izdavačke djelatnosti SDČVJ“. Zbornik referata s *Prvog jugoslavenskog kongresa o očuvanju čistoće vazduha. Jedinstvena jugoslovenska strategija očuvanja čistoće vazduha.* Zenica. 110-121.
6. Lay, Vladimir i Puđak, Jelena. 2014. „Civilno društvo i udruge na području zaštite okoliša u Hrvatskoj 1989-2014“. *Ekonomika i ekohistorija*, vol. X, br. 10, 26-40.
7. Popović, Slavoljub. 1989. „Problemi zaštite vazduha od zagađivanja u federacijama“ . u: Zbornik referata s *Prvog jugoslavenskog kongresa o očuvanju čistoće vazduha. Jedinstvena jugoslovenska strategija očuvanja čistoće vazduha.* Zenica. 3-12.
8. Pravdić, Velimir. 1992. „The State of the Environment in Yugoslavia“. in: *Coping with Crisis in Eastern Europe's Environment* (ed. J. Alcamo). 265-271.

# FROM AN ECOLOGICAL CATASTROPHE TO THE OLYMPIC CITY

## SARAJEVO 1971-1984

### Summary

Pollution of the environment, air, water and soil is in aspects of consideration, discussion and action an international question. Big rivers flow through many countries, air is not confined with borders, and soil as a part of ecosystem is directly exposed to all influences. All this illustrates the importance and complexity of this problem. From the mid 1960's worldwide, in all highly industrialized countries, the "awakening" and awareness about the protection of environment and the fight with ecological problems was announced. Apart from borders, pollution did not know of different social and political systems. Whereas the western countries with highly developed industries and the capitalist establishment already faced this problem, the countries of the eastern block of the socialist political establishment, due to a belated but very rapid industrial development came across the first signs of environment pollution only in the second half of the 20<sup>th</sup> century. The peculiarity of Yugoslavia regarding environmental issues, pollution and protection was reflected in the fact that Yugoslavia was a country which started its industrial processes in a wide scope only after the Second World War. In the period immediately before that, Yugoslavia was a dominantly agrarian country where the majority of its population dealt with agricul-

ture and lived in villages. The process of industrialization which started after the Second World War was one of the most rapid in the world. Such an intensive development of Yugoslavia had to leave consequences on the environment. Namely, due to the industry development, especially of heavy industry, the development of towns and a series of other negative factors in relation with urbanization and industrialization processes caused pollution of water, soil and air. One other thing made Yugoslavia stand out among other countries with a socialistic system and this was a special way into socialism, the so called socialist self-governing. Observing it within this framework, we could ask the question: to what extent did exactly this system make Yugoslavia specific regarding its policy towards the environment? The system of self-governance which was initiated at the beginning of the 1950's and shaped by the Constitution of 1974, offered the greatest authority to the republics and regions and regarding the issue of protection of environment, municipalities as local bodies of government had a special autonomy in every form of actions: passing regulations, planning and their enforcement. As a successful example of such an implementation of a general action of environment protection on a local level is the example of the city of Sarajevo and the *Project for protection of the human environment*. After the war, Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina (SRBH) as one of the six Yugoslav republics went through a complete transformation especially in relation to the earlier period.

The number of inhabitants doubled (it increased from 2.564.308 in 1948 to 4.124.256 in 1981) and in Sa-

rajevo the capital, this number tripled (in 1948 the city had the population of 179.701 inhabitants and in 1981 448.519). Due to the constant growth of the city, the number of polluters increased with the rising number of furnaces, factory contamination, large number of cars in the streets, etc. The unfavourable geographic position represented the weakness of the city regarding the pollutions. Due to the big air pollution, especially in the second half of the 1960's, the city was attributed a series of pejorative sobriquets such as “the Balkan London”, “Karakazan”, the most polluted city in Europe, etc.

Wastewater from the surrounding settlements uncontrollably flowed into the city river Miljacka making it almost an open sewage. Industrial wastewater also brought extensive ecological damages to water and soil as well. The city had a lot of problems with waste disposal and garbage dumps. With the activation of the *Project for protection of the human environment* in Sarajevo at the beginning of the 1970's and its implementation, all ecological problems in the city should be handled. This project represented an example of a successful execution of a local project for the protection of environment. Firstly, the limits for the project were clearly defined to the area of the city of Sarajevo which facilitated the execution of the project since no additional agreement or consent from higher instances was necessary (excluding the building of the gas line Batajnica - Zvornik). On a long-term basis, the project represented a great undertaking for the city of Sarajevo which was facing numerous infrastructural problems; with this project the name of Sarajevo was carved in golden letters on the winter tourism map by

the virtue of the organization of the 14<sup>th</sup> Winter Olympic Games which would have never happened without it. This project was mainly realized by the engagement and interest from abroad, primarily by the International bank for development from Washington which presented a key factor for the encouragement and realization of this project. Administrative bodies as well as representatives of industry advocated the beginning of the project. Namely, the main initiators of the project were representatives of local industry, general manager of Energoinvest Emerik Blum who had at that time, been closely working with the prominent politicians of Bosnia and Herzegovina who held high positions, not only on the republican level but also the federal one: Džemal Bijedić, Branko Mikulić, Dragutin Braco Kosovac and a series of other prominent experts form various fields. This undoubtedly influenced not only the success and the realization of the Project but also the promotion and awarding of the organization for the 14<sup>th</sup> Winter Olympic Games. After the loan for the realization of the Project had been granted, James Lee, the manager of the International bank for development from Washington, gave an interview for the *Oslobodenje* newspaper. Pointing to the English translation of Ivo Andrić's paper "That is a city", he exclaimed passionately in Serbo-Croatian: *And it will be a city!*

**Key words:** SFRY, SR Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Project for the protection of human environment, 14<sup>th</sup> Winter Olympic games 84, air pollution, soil pollution, water pollution, water, rivers, illegal building, eco history, environmental history, urban history



# POLITIČKE POSLJEDICE ZEMLJOTRESA U BOSANSKOJ KRAJINI 1969. GODINE

Dino Dupanović

JU Muzej Unsko-sanskog kantona, Bihać

## Crna nedjelja u Bosanskoj krajini

U sjećanje svakog stanovnika Banje Luke i Jugoslavije 26. i 27. oktobar 1969. godine ostao je duboko urezan. Tog dana grad na sjeverozapadu Bosne i Hercegovine pogodio je razoran zemljotres jačine 8 stepeni prema Rihteru. Seizmološka stanica u Sarajevu registrovala je tri snažna zemljotresa jačine između 7 i 8 stepeni. Prvi je zabilježen u 16 sati i 38 minuta, drugi u 16 sati i 43 minute, nešto manjeg intenziteta, i treći u 16 sati i 53 minute jačine oko 4 stepena. Zemljotres koji je pogodio Banju Luku osjetio se gotovo u svim gradovima sjeverne Bosne i dobrom dijelom na teritoriju Hrvatske. Podrhtavanje tla tako se osjetilo u 15 općina Bosanske krajine: Banja Luka, Čelinac, Laktaši, Bosanska Gradiška, Prnjavor, Kotor-Va-

roš, Mrkonjić-Grad, Skender-Vakuf, Srbac, Jajce, Ključ, Prijedor, Sanski Most, Bosanska Dubica i Bosanski Novi. Prema stručnim konstatacijama, oštećenja objekata u Bosanskoj krajini nalazila su se na prostoru od 9.000 km<sup>2</sup>, a najveće posljedice zemljotresa osjetili su gradovi Banja Luka, Laktaši, Čelinac, Bosanski Novi i Prnjavor.<sup>1</sup>

Zemljotres koji je pogodio Banju Luku 1969. godine uveliko je podsjetio na scenario koji se desio 1963. godine kada se u sličnoj situaciji našlo i Skoplje, koje je kao i Banja Luka bilo potpuno uništeno. Iskustvo obnove makedonske prijestolnice unosilo je nadu stanovništvu Bosanske krajine, ali i predstavnicima vlasti SR Bosne i Hercegovine da će šteta biti sanirana u najkraćem mogućem roku bez značajnijih posljedica. Tome u prilog ide i činjenica da je prvi čovjek CK SKBiH Branko Mikulić vjerovao da će sve teći bez većih problema. U njegovim zapisima sa vanredne sjednice CK SKBiH, a što je saopćeno svim članovima navodi se: *Skoplje je prilično brzo savladalo te probleme. Tako ćete i vi morati. Možemo sve mјere koje su tamo poduzete, prenijeti i ovdje. Računajte da vi ove zime morate smjestiti stanovništvo u prihvatališta.*<sup>2</sup>

CK SKBiH dobio je podršku i od Josipa Broza Tita, koji je već 28. oktobra 1969. godine, odmah nakon zemljotresa, u pratnji Džemala Bijedića koračao Banjom Lukom. Tom prilikom Tito je jasno dao do znanja da će cijela Jugoslavija učestvovati u obnovi: *Jasno je da je ovaj*

<sup>1</sup> SIV – Komisija za procjenu štete izazvane zemljotresom u Banjoj Luci i njenoj okolini, *Izveštaj o proceni štete izazvane zemljotresom u Banja Luci i njenoj okolini*, Beograd, 1970, 1.

<sup>2</sup> AFBiH, BM, k. 7, br. 70/69. Bilješke Branka Mikulića u periodu 4. 11–13. 11. 1969. godine.

*zemljotres koji se desio u Banja Luci i okolici zahvatio širok prostor i da je pricinio ogromne materijalne štete, čitava zajednica će učestvovati u tome da se to nadoknadi.<sup>3</sup>*

Pored toga što je svoju ličnu pomoć oko sanacije štete iskazao Džemalu Bijediću, Josip Broz Tito se 28. oktobra javno obratio svim građanima Banje Luke i potvrdio iste namjere.<sup>4</sup> Međutim, događaji koji su se odigrali u narednom periodu, tačnije do 1974. godine, a koji se povezuju s obnovom Bosanske krajine, bili su ključni po mnogo čemu. Posljedice obnove Bosanske krajine osjetile su se prije svega na relaciji predsjednika SIV-a Mitje Ribičića i rukovodstva SR Bosne i Hercegovine na čelu sa Brankom Mikulićem, ali i u njenim odnosima sa drugim jugoslavenskim republikama. Kasnije će se te posljedice prenijeti i u CK SKBiH i izazvati krupne političke promjene.

Bit će ovo razlog zašto je došlo ne samo do smjena u CK SKBiH nego i u SIV-u, na čijem čelu se tada nalazio Slovensac Mitja Ribičić, čiji se planovi, barem kad je u pitanju dodjeljivanje pomoći za obnovu Bosanske krajine, nisu poklapali s procjenama CK SKBiH i Josipa Broza Tita. Vodstvo SR Bosne i Hercegovine, prije svega Branko Mikulić, koji je obnašao funkciju predsjednika CK SKBiH, redovno je bilo optuživano za nemamjensko trošenje sredstva upućeno za obnovu Bosanske krajine, ali i za preuveličavanja

<sup>3</sup> *Oslobodenje*. Sarajevo: 29. 10. 1969. 3.

<sup>4</sup> *Duboko sam potresen viješću o katastrofalnom zemljotresu u Banja Luci, koji je prouzrokovao toliko ljudskih žrtava i počinio ogromnu materijalnu štetu. (...) Gledajući danas građane Banja Luke moram da kažem da se čudim koliko su ljudi mirni, sa koliko samopouzdanja gledaju unaprijed. Sad treba brzo i energično raditi, jer zima se približava. (...) Najvažnije je da brinete o ljudima, svakom čovjeku, svakom djetetu, a ja ću sa svoje strane u tom pravcu poduzeti sve. Što se tiče materijalne štete, one su ogromne, ali one su za našu zajednicu savladive, mi ćemo to savladati.* Ravlić, A. 1970. 29.

kad je u pitanju sumiranje ukupne štete. Optužbe na račun ne samo Branka Mikulića nego i svih drugih članova CK SKBiH postale su jedan od glavnih razloga zategnutih odnosa među republičkim rukovodstvima. Ozbiljnost ovih dešavanja potvrđuje i činjenica da je i prvi čovjek Jugoslavije Josip Broz Tito lično morao intervenisati kako bi se ustabilili odnosi među republikama.

### Infomacije iz Banje Luke nakon zemljotresa

Panika koja je zahvatila stanovništvo Bosanske krajine kao i nemogućnost pružanja tačnih podataka odmah nakon zemljotresa bili su povod različitih izvještaja sa terena, posebno se to odnosi na zbrajanje žrtava. Veliki problem predstavljala je i činjenica da su podrhtavanja tla nastavljena i nakon zemljotresa od 26. oktobra 1969. godine, tako da je Banja Luka već sutradan 27. oktobra ponovno bila pogodjena zemljotresom jačine preko 8 stepeni prema Rihteru, što je bio ukupno trinaesti po redu zemljotres za nepuna dvadeset i četiri sata.<sup>5</sup> Prve informacije iz grada objavljene su 28. oktobra 1969. godine u listu *Oslobođenje*, koje navodi da je u stihiji život izgubilo ukupno 20 ljudi, a da je broj povrijeđenih oko 600.<sup>6</sup> Međutim, sutradan 29. oktobra 1969. godine objavljene su nove informacije prema kojima je stručna ekipa na Gradskom groblju u Banjoj Luci identifikovala ukupno 10 posmrtnih ostataka, od ukupno 16 koliko ih je pronađeno, dok se ukupan broj stradalih popeo na 1.200.<sup>7</sup>

<sup>5</sup> „Zemljotres opustošio Banja Luku“. *Oslobođenje*. Sarajevo: 28. 10.1969. 1.

<sup>6</sup> Isto.

<sup>7</sup> „Tito u porušenoj Banja Luci“. *Oslobođenje*. Sarajevo: 29. 10. 1969. 1.

Prema izvještajima sa vanredne sjednice CK SKBiH održane 4-13. novembra 1969. godine mogu se iznijeti i prvi statistički podaci o obimu štete nakon zemljotresa u Bosanskoj krajini. Prema podacima koje je iznio Petar Dodik, najveći broj ljudskih žrtava bio je u Banjoj Luci, njih ukupno 11.<sup>8</sup> Oštećeno je ili porušeno preko 86.000 stanova, sa blizu 3,7 miliona m<sup>2</sup> stambene površine (u općini Banja Luka 36.276 stanova). Od toga 8.000 stanova je srušeno ili predviđeno za rušenje zbog nemogućnosti popravka. Preko 18.000 stanova je teško oštećeno, dok je 60.000 stanova pretrpjelo teža ili manja oštećenja. Porušeno je ili oštećeno 566 školskih objekata (u općini Banja Luka 131) sa preko 200.000 kvadratnih metara, a 83 škole sa preko 32.000 m<sup>2</sup> srušene su ili ih treba srušiti. Oštećeno je ili uništeno 133 objekta zdravstvenih usta-

<sup>8</sup> U historijskim izvorima i literaturi postoje brojna neslaganja oko konačne brojke smrtno stradalih osoba u Banjoj Luci nakon zemljotresa. Razlog leži u činjenici što su uzimani različiti kriteriji za svrstavanje smrtno stradalih osoba u rubriku žrtava zemljotresa, jer su neki stanovnici poginuli direktno od posljedica zemljotresa, dok su ostali umrli uslijed nastalog šoka. U zvaničnom izvještaju od 29. oktobra 1969. godine стоји да је број ukupno stradalih 10 и то: Trivunić Snježana, Maunaga Sime, Batić Milka i Batić Dragica (majka i kćerka), Tomljenović Mihajlo, Šabanagić Šukrija, Dujilović Jeka, Bošnjak Mika. U istom omotu gdje se nalazi ovaj spis može se pronaći još jedan ručno napisan na kojem se još nalaze: Miodrag Jokanović, Emin - Mika (ne navodi se prezime, samo ime oca: Mustafa) i Đaković Mile. Naprijed navedeni su poginuli na dan 26. oktobra 1969. godine, dok je dan kasnije uslijed srčane kapi od novog zemljotresa umrla Jević Natalija. ARSBL, ZDOZBL, k. 2, Spisak poginulih građana prilikom zemljotresa u Banja Luci. U izvještaju Petra Dodika, saopćenog tek u novembru 1969. godine, navodi se ukupan broj stradalih – 11, što opet potvrđuje različit kriterij u klasificiranju žrtava. Na kraju se u Prijedlogu osnovnog materijala o događanjima i iskustvima o djelovanju organa komune u prvim danima nakon katastrofalnih zemljotresa od 26. i 27. novembra 1969. godine kao zaključan broj smrtno stradalih navodi 15, bez navođenja imena istih. Ovaj broj se općenito uzima i kao konačan. ARSBL, ZDOZBL, k. 2, Prijedlog osnovnog materijala o događanjima i iskustvima u djelovanju organa komune u prvim danima nakon katastrofalnih zemljotresa od 26. i 27. oktobra 1969. godine.

nova sa oko 70.000 kvadratnih metara (u općini Banja Luka 33.000 m<sup>2</sup> površine potpuno je uništeno). Medicinski centar u Banoj Luci ostao je bez svojih objekata. Zemljotres je isto tako nanio ogromne štete u privredi, ukupno u 224 radne organizacije utvrđene su direktnе štete, a još je veći broj radnih organizacija koje su, zbog obustavljanja ili znatnog smanjenja proizvodnje, pretrpjeli indirektne štete. U Banjoj Luci najteže su stradale Fabrika celuloze i viskoze, najveći proizvodni kapacitet u Bosanskoj krajini, čiji se rad mogao normalizirati tek za dvije godine. Pored toga stradao je i *KDI Vrbas*, Fabrika za preradu voća i povrća *Vitaminka*, zatim *NIP Glas*, *EI Niš*, *Tvornica duhana* i drugi.<sup>9</sup> U izlaganju Petra Dodika navodi se i veliki broj drugih stradalih objekata: studentskih domova, upravnih zgrada, veći broj osnovnih škola, dok je ukupan broj učenika i studenata koji je ostao bez školskog prostora prelazio cifru od 45.000. Slično kao i Branko Mikulić, Petar Dodik izrazio je nadu i pohvalio sve republike koje su u početku pritekle u pomoć, svoje izlaganje završio je riječima: *Fabrike koje su stvarane decenijama nisu samo naše. Solidarnost naših naroda i narodnosti, zbratimljene zajednice jugoslavenskih naroda, nesebična pomoć koju su već pružili i njihovu spremnost da zajednički obnovimo fondove i sela, škole, kulturne institucije i zdravstvene objekte daju nam snage i samopouzdanja da savladamo teškoće izazvane neobuzdanom snagom stihije. I ovom prilikom se pokazalo koliko je nenarušivo jedinstvo naših naroda i narodnosti i koliko smo upućeni jedni prema drugima, i koliko su razvijena osjećanja da pri-*

<sup>9</sup> ARS, ZDOZBL, k. 2. Prijedlog osnovnog materijala o događajima i iskustvima u djelovanju organa komune u prvim danima nakon katastrofalnog zemljotresa od 26. i 27. oktobra 1969. godine.

*padamo jednoj čvrstoj zajednici – samoupravnoj socijalističkoj zajednici.<sup>10</sup>*

Slične informacije o pružanju pomoći i stanju u Bosanskoj krajini izložio je i Dragutin Kosovac, predsjednik Republičkog izvršnog vijeća i Republičkog štaba, koji je naročito pohvalio pomoć pristiglu iz Skoplja te skrenuo pažnju da se pomoć treba usmjeriti ne samo Banjoj Luci nego i svim drugim gradovima koji su stradali.<sup>11</sup> Na istoj sjednici doneseni su i zaključci iza kojih je trebala uslijediti akcija od strane organizacija i članova Saveza komunista u savladavanju posljedica zemljotresa. Centralni komitet također je donio odluku da da i svoj doprinos u Fond za obnovu postradalih krajeva u iznosu od 100.000 novih dinara.<sup>12</sup>

Prvi izvještaji sa terena, koji se navode u listu *Oslobodenje*, pokazuju da su u tom trenutku gotovo sve republike bile složne u pružanju pomoći Bosanskoj krajini. Najveći broj novčanih i materijalnih donacija pristizao je iz Splita, Dubrovnika, Mostara, Konjica, Livna, Sarajeva, Beograda, Zagreba, ali i velikog broja gradova iz Makedonije i Slovenije. Veliki broj povrijeđenih ljudi zbrinut je u bolnicama u Beogradu i Zagrebu.<sup>13</sup> Također, SIV je 29. oktobra 1969. godine donio odluku prema kojoj je utvrđeno da se stanovništvu na postradalim područjima odobre potrošački krediti po povoljnim uvjetima. Naime, građani koji su pretrpjeli štetu u zemljotresu mogli su

<sup>10</sup> AFBiH, BM, k. 7, br. 70/69. Bilješke Branka Mikulića sa vanredne sjednice CK SKBiH od 4. 11. 1969. godine.

<sup>11</sup> „Najteže tek predstoji“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 3. 11. 1969. 3.

<sup>12</sup> „Zbratimljeni u nevolji“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 6. 11. 1969. 2.

<sup>13</sup> „Banja Luka nije sama“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 29. 10. 1969. 5.

dobiti kredit za kupovinu industrijske robe i građevinsko materijala, kao i za plaćanje usluga za izgradnju i opravku oštećenih zgrada. Maksimalan iznos potrošačkog kredita odlukom SIV-a mogao je biti do 40.000 dinara po jednom domaćinstvu, dok je rok otplate određen na pet godina.<sup>14</sup> Međutim, hitne mjere poduzete od strane SIV-a u vidu davanja kratkoročnih kredita u novonastaloj situaciji nisu predstavljali siguran put ka rješavanju problema. U izvještaju Opštinske konferencije SK Mrkonjić-Grad ističe se da veliki broj ljudi, naročito zemljoradnika, negoduje na ovakvu odluku SIV-a. Većina ljudi koji žive od poljoprivrede smatrali su da su uvjeti korištenja kredita nepovoljni, zbog kratkog roka otplate, te da se većina teško odlučuje za njegovo uzimanje. Osim toga, navodi se da većina zemljoradnika ne može dobiti ni približnu visinu kredita za saniranje štete, te da kredit nije ni blizu stepena oštećenja.<sup>15</sup>

Prve reakcije SIV-a na čelu sa Mitjom Ribičićem zaista su ulijevale nadu da bi problem obnove Bosanske krajine mogao teći bez većih zastoja. Posebno je bila značajna sjednica SIV-a 11. novembra 1969. godine, na kojoj se raspravljalo o provođenju šest zakona koji su bili u hitnoj raspravi pred Saveznom skupštinom. Ribičić je predložio zakone koji su trebali riješiti pitanje ulaganja u privredu smatrajući da bi bez toga situacija mogla znatno više da se zakomplikuje i oteža proces obnove. Pre-

<sup>14</sup> AJ, SIV, k. 756. Informacija o posljedicama zemljotresa na regionu Banja Luke (Delatnost obrazovno vaspitnih i kulturnih institucija) od 10. 11. 1969. godine. Zahvaljujem se kolegici Aidi Ramić, koja mi je ustupila dio građe iz Arhiva Jugoslavije u Beogradu o zemljotresu u Banjoj Luci.

<sup>15</sup> ABiH, CK SKBiH, k. 39. Informacije u opštini Mrkonjić Grad poslije zemljotresa od 15. 1. 1970. godine.

ma prvom zakonu SR Bosna i Hercegovina je po hitnom postupku trebala dobiti 100 miliona dinara iz rezervnog fonda Federacije. Drugi i najbitniji zakon ticao se davanja kredita u iznosu 100 miliona dinara za ulaganje u osnovna sredstva radnih organizacija. Prema tom zakonu, rok otplate bio bi usklađen s vremenom propisanim za amortizaciju osnovnih sredstava i oslobođanje obaveza polaganja garantnog iznosa. Treći zakon odnosio se na davanja kredita u ukupnom iznosu od 200 miliona dinara SR Bosni i Hercegovini za hitnu opravku stanova i drugih porušenih objekata. Ostala tri zakona ticala su se sudskih odluka prema licima pogodjenim zemljotresom. Međutim, njihova sadržina nije bitna za razmatranje pitanja posljedica obnove Bosanske krajine. Prva tri predložena zakonska rješenja usvojena su istog dana, tako da nije bilo prepreka za njihovu realizaciju.<sup>16</sup>

Bilo je sasvim jasno da će proces obnove Banje Luke predstavljati dugoročan proces, s obzirom da je zemljotresom pogodjena regija u kojoj je živjelo gotovo 500.000 stanovnika. Prve informacije iznesene nakon zemljotresa u Banjoj Luci bile su neslužbene, tako da se o ukupnoj materijalnoj šteti i novčanom iznosu za njeno saniranje moglo samo nagađati do formiranja *Komisije za procjenu štete SIV-a*, o čemu se i raspravljalo na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije.<sup>17</sup> Na spomenutoj sjednici predstavnici SKBiH iznijeli su svoje zaključke donesene na vanrednoj sjednici koji su jednoglasno bili podržani i prihvaćeni od svih delegata.

<sup>16</sup> „Privremeni kredit Krajišnicima u iznosu od 200 miliona dinara“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 12. 11. 1969. 1.

<sup>17</sup> Potrebno je da se što prije utvrdi obim štete i da se na toj osnovi razradi instrument i sistemski rješenja za dugoročnu akciju na obnavljanju privrede i društvenih

Zanimljivo je da se tokom cijelog procesa obnove Banje Luke gotovo uvijek pravila komparacija sa pret-hodno stradalim Skopljem, čija je obnova sasvim sigurno tekla bez većih problema u poređenju sa Banjom Lukom, te nije ostavila nikakve bitnije posljedice na političke odnose unutar Jugoslavije.<sup>18</sup> Politička kretanja nakon zemljotresa u Banjoj Luci od 26. i 27. oktobra 1969. godine bila su dosta slična kao i 1963. godine, kada je SIV pružio podršku SR Makedoniji. Nije se moglo ni slutiti da će proces obnove Banje Luke dovesti prvog čovjeka SR Bosne i Hercegovine Branka Mikulića u neugodan položaj, da će neki članovi CK SKBiH upravo zbog tog procesa završiti na političkoj margini. O ovim događajima više riječi bit će u nastavku.

## Novi zemljotres i prvi problemi u Banjoj Luci

U Banjoj Luci 4. decembra 1969. godine desio novi zemljotres jačine 5 stepeni prema Rihteru, dok se drugi nešto jačeg intenziteta desio 31. decembra 1969. godine. Izvještaj sa Opštinske konferencije SK BiH Banja Luka ukazuje da je zemljotres od 31. decembra 1969. godine otežao ionako komplikovanu situaciju u gradu. Zemljotres je pričinio nova razaranja stambenih, privred-

---

*djelatnosti. Usvojena je i sugestija da se Saveznoj skupštini i Saveznom izvršnom vijeću predloži donošenje odluke da se za obnovu Bosanske krajine primjeni instrument na kojima se temeljio dosadašnji način finansiranja obnove i izgradnje Skoplja. „Krajina - savjest zajednice“. Oslobođenje. Sarajevo: 5. 11. 1969. 3.*

<sup>18</sup> Na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije održanoj 4. 11. 1969. godine u Beogradu svoje stavove iznio je i predsjednik Jugoslavije J. B. Tito, koji se osvrnuo na sve do tada urađeno, a tom prilikom je naglasio da se na Banju Luku mora gledati isto kao i na Skoplje. *Oslobodenje*. Sarajevo: 5. 11. 1969. 4.

nih i drugih objekata i prouzrokovao je nove materijalne štete. Ovoga puta ljudskih žrtava nije bilo, dok je u momentu zemljotresa teže ili lakše ozljeđeno 15 lica. Već ionako uništene zgrade tokom prvog zemljotresa pravile su dodatne probleme za veliki broj porodica koje su smještene u sigurnije uvjete. Prilikom novog zemljotresa u izvještajima iz mjesnih zajednica Gornji Šeher, Lauš, Borik, Rogulje, Budžak, Karanovac, Centar i Hiseta stoji da je preko 900 porodica tražilo preseljenje u sigurnije objekte, odnosno napuštanje objekata koji su označeni brojevima 5, 6, i 7.<sup>19</sup>

Tek što se stanovništvo naviklo na koliko-toliko normalne uvjete života, novonastala situacija u Krajini otvorila je neke nove probleme koji su se počeli javljati jedan za drugim, što je ionako dramatičnu situaciju učinilo dodatno komplikiranom. Prvi problemi koji su se pojavili nakon zemljotresa od 4. decembra 1969. godine ukazivali su na pojavu velikog broja švercera koji su dolazili iz svih dijelova Jugoslavije radi ostvarivanja profita prodajom prehrabnenih namirnica koje nisu ostvarivale ni minimalne higijenske kriterije. Slično je bilo i u restoranima društvene ishrane, na koje su posebno upozoravali republički tržišni inspektorji koji su za kratak vremenski period napisali preko stotinu mandatnih kazni zbog prodaje namirnica koje ne odgovaraju osnovnim higijenskim standardima.<sup>20</sup>

Početkom decembra 1969. godine među stanovnicima Banje Luke koji su ostali bez krova nad glavom, a

<sup>19</sup> Objekti 5, 6 i 7 označavali su oštećenje konstrukcija glavnih nosača. ABiH, CK SKBiH, k. 32, br. 182/70, Izvještaj iz Banja Luke (zemljotres) od 23. 1. 1970. godine

<sup>20</sup> „Potres od pet stepeni“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 5. 12. 1969. 1.

koji su svoj novi smještaj našli u kamp-prikolicama, počele su se širiti priče o promašenom ulaganju. Cjelokupna priča o kamp-prikolicama koje su bile otkupljivane od slovenskog proizvođača *Adria* postala je povod različitim nagađanjima. Istina, izvještaji lista *Oslobodenje* navedenog vremenskog perioda zaista su dramatični. Većina Banjalučana bila je složna da je kupovina kamp-prikolica apsolutni promašaj te da bi bilo bolje da se odmah nakon zemljotresa pristupilo izgradnji drvenih baraka.<sup>21</sup> Kamp-prikolice bile su neuvjetne za život zato što nisu imale nikakvu mogućnost zagrijavanja unutrašnjosti, te se nerijetko dešavalo da u njima bude hladnije nego na otvorenom. Istina, pristupilo se nabavljanju grijalica za sve kamp-kućice, ali sam proces je tekao dosta sporo.<sup>22</sup> U prilog ovoj tvrdnji idu i informacije iz izvještaja sa Opštinske konferencije SK BiH Banja Luka u kojem stoji: *Na sastanku je posebno ukazano na činjenicu da se neke od ranije primljenih kamp prikolica ne koriste. Zbog toga je dana puna podrška odluci Štaba za borbu protiv elemetarnih nepogoda da se takve prikolice oduzmu, ukoliko se u njih ne usele ni poslije ponovnog obaveštenja (upozorenja). Dogovoreno je kako će se ova odluka sprovesti jedinstveno u gradu, odnosno da se svi vlasnici upozore i u koliko do određenog vremena (u roku od pet dana) ne budu iseljene biće oduzete odnosno date novim korisnicima.*<sup>23</sup>

Međutim, da je cijela priča o kamp-prikolicama dobita jednu posebnu dimenziju potvrđuju i izvještaji *Oslo-*

<sup>21</sup> „Prikolice-promašaj“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 4. 12. 1969. 5.

<sup>22</sup> ARSBL, ZDOZBL, k. 2. Informacije o katastrofalmom zemljotresu u Bosanskoj krajini.

<sup>23</sup> ABiH, CK SKBiH, k. 25. Informacije iz Banja Luke poslije potresa od 31. 12. 1969. godine.

*bođenja* od 20. novembra 1969. godine. Iako je navedeno u izvještaju sa Opštinske konferencije SKBiH Banja Luka da građani odbijaju da se usele u iste i da neki od njih ovu investiciju nazivaju promašajem, pojedina svjedočenja iz grada tog perioda potpuno su drugačija.<sup>24</sup> U mjestu Kupusišta, nadomak Banje Luke, prema izvještaju novinara *Oslobođenja*, stajalo je tridesetak praznih kamp-prikolica, bez obzira što neki ljudi nisu imali krov nad glavom i što su izrazili želju za useljenje. Čini se kako su kamp-prikolice postale predmetom manipulacije, prije svega predsjednika mjesnih zajednica u Banjoj Luci koji su imali nadležnost nad raspodjelom. Tako se, recimo, predsjednik Mjesne zajednice Borik Pero Manojlović žalio da mu neki povjerenici ne dolaze na sastanke te da je nužno utvrditi kriterije pri dodjeljivanju kamp-prikolica. Bez obzira što je situacija u Banjoj Luci bila alarmantna, ovi problemi su rješavani dosta sporo, odnosno, kamp-prikolice su postale predmetom manipulacije gdje su određeni ljudi pokušali ostvariti koristi i u takvim uvjetima. S druge strane, u gradu su također bili vidljivi pozitivni primjeri kao u Hisetima gdje su kamp-kućice odmah razdjeljivane i stavljane u upotrebu.<sup>25</sup>

Potpredsjednik općinske skupštine Banje Luke Džavid Gunić za list *Oslobođenje* je istakao da se općina nakon zemljotresa našla pred problemom i da je kupovina kamp-prikolica bila jedina realna i isplativa investicija u tom trenutku.<sup>26</sup> Da stvar bude gora po stanovnike Banje Luke, slovenski proizvođač *Adria* uvjeravao je stanovniš-

<sup>24</sup> ARSBL, ZDOZBL, k. 2. Informacije o katastrofalnom zemljotresu u Bosanskoj krajini.

<sup>25</sup> „Prikolice - kome?“ *Oslobođenje*. Sarajevo: 22. 11. 1969. 5.

<sup>26</sup> „Prikolice-promašaj?“ *Oslobođenje*. Sarajevo: 4. 12. 1969. 5.

tvo da je život u kamp-prikolicama moguć i u zimskim uvjetima kada temperatura prelazi i ispod -20 stepeni.<sup>27</sup> Ovakvim izjavama Džavida Gunića sasvim sigurno nisu išli u prilog izvještaji sa Opštinske konferencije u kojima se navodi da je stanovništvo mahom izbjegavalo život u kamp-kućicama.

Pored problema sa kamp-prikolicama, SR Bosna i Hercegovina suočila se sa jednim mnogo ozbiljnijim problemom koji će biti uvertira za ono što je trebalo uslijediti, sukob sa drugim jugoslavenskim republikama. Posebnu pažnju na ovaj problem skrenuo je Branko Mikulić na Savjetovanju sa predsjednicima i sekretarima opštinskih konferencija SK BiH održanom 8. januara 1970. godine. Tom prilikom Mikulić je izrazio zabrinutost u neprincipijelno, tendenciozno i zlonamjerno pisanje nekih beogradskih i zagrebačkih listova, prije svega *Politike*, *Studenta*, *Vjesnika u srijedu*, *Omladinskog tjednika* pa i u infomacije koje se daju na *RTV-u*. Kritika se odnosila, kako Mikulić kaže, *na lažne i zlonamjerne informacije o situaciji u Bosanskoj krajini, o proslavi Dana Republike u Sarajevu, odnosno o organizovanju svečane premijere filma Bitka na Neretvi*.<sup>28</sup> Ubrzo nakon niza optužbi u medijima iz Srbije i Hrvatske Branko Mikulić je u svome izlaganju na zatvorenom dijelu 24. sjednice CK SKBiH upozorio drugove iz Hrvatske i Srbije da štampa, ali i druga sredstva informisanja sve više izražavaju stavove i politiku republičkih rukovodstava.<sup>29</sup> Prije nego je i *Komisija za procjenu štete*

<sup>27</sup> Za vrijeme drugog zemljotresa Banja Luka je u potpunosti bila prekrivena snijegom, a temperature su nerijetko padale i ispod -30 stepeni. Isto.

<sup>28</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 40/70. Uvodna riječ na Savjetovanju sa predsjednicima i sekretarima opštinskih konferencija SKBiH, održano 8. 1. 1970. godine.

<sup>29</sup> Smatramo da to nije pogrešno. Naime, da nije pogrešno što su ta sredstva na

završila s poslom sumiranja šteta, u više navrata pisalo se o umanjivanju ostvarenih rezultata u otklanjanju posljedica zemljotresa. Po Mikuliću to je bio samo podmukli plan da se pokušaju unijeti elementi nesporazuma u odnose između republika.<sup>30</sup> Svega tri mjeseca bilo je dovoljno da pojedini mediji u Jugoslaviji stvore klimu nesporazuma, te na taj način barem djelimično usmjere tok razgovora između SR Bosne i Hercegovine i ostalih republika i pokrajina o investiranju u Bosansku krajину. Jedna od najvećih optužbi iznesenih na račun CK SKBiH bilo je neregularno ulaganja novca uplaćenog za obnovu Banje Luke. Prva i najznačajnija optužba bila je ulaganje novca uplaćenog za obnovu u gradnju Kulturno-sportskog centra *Skenderija* u Sarajevu.<sup>31</sup>

Zbog navedenog je Mikulić javno iznio svoje mišljenje na Savjetovanju demantirajući naslove koji su stizali iz susjednih republika: *Slično su i u pisanju o svečanoj premjeri filma Bitka na Neretvi iznesene mnoge neistine u vezi sa troškovima izgradnje Skenderije oko organizacije premijere itd. U Studentu su kritikovane izjave date nakon premijere, a posebno one kojima se daje podrška snimanju filmova na teme iz NOB-a. Sve se to pokušava povezati sa teškom situacijom u Bosanskoj krajini, u kojoj, na mrazu i vijavici čami nezbrinuto hiljade ljudi, dok se u Sarajevu troše ogromna materijalna sredstva na grandmanske objekte, na premijeru*

---

*valnim dužinama republičkih rukovodstava, ali da nikome ne treba zamjeriti što to tako tumači i i što iz toga izvlači političke zaključke.* AFBiH, BM, k. 17, br. 55/70. Izlaganje na zatvorenom dijelu XXIV sjednice CK SKBiH /razgovori sa drugovima iz Srbije i Hrvatske/, održane 25. 12. 1970. godine.

<sup>30</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 40/70. Uvodna riječ na Savjetovanju sa predsjednicima i sekretarima opštinskih konferencija SKBiH, održano 8. 1. 1970. godine.

<sup>31</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 40/70. Uvodna riječ na Savjetovanju sa predsjednicima i sekretarima opštinskih konferencija SKBiH, održano 8. 1. 1970. godine.

jednog filma i na raskoš. Interesantno je, da se od svega toga niko nije ogradio, a u Vjesniku u srijedu, na primjer, ni do danas nije objavio zvanični demant Opštinske skupštine Banja Luka na jedan od takvih tendencioznih pisanja.<sup>52</sup>

Gradnja Skenderije završena je početkom decembra 1969. godine, koja je u to vrijeme predstavljala najmodernejši kulturno-sportski objekat u Jugoslaviji. Zanimljiva je činjenica da su optužbe iznesene na račun SR Bosne i Hercegovine o proslavi Dana Republike u Sarajevu, *Skenderiji* i premijeri filma *Bitka na Neretvi* direktno bile vezane i za predsjednika Tita. Tog 1. decembra 1969. godine u posjeti glavnom gradu Bosne i Hercegovine boravio je Tito sa suprugom Jovankom, te je lično obišao novoizgrađeni kompleks.<sup>53</sup> Povod za ovakve optužbe bio je prije svega činjenica da je SR Bosna i Hercegovina do septembra 1970. godine već dobila od Federacije novac za obnovu u iznosu od 106 milijardi starih dinara.

## Formiranje Komisije za procjenu štete i izvještaj

Nakon dešavanja iz 1969. godine i početkom 1970. godine najznačajniji događaj koji je trebao uslijediti bilo je formiranje Komisije SIV-a za procjenu štete nastale tokom zemljotresa. Sve dotadašnje informacije koje su iznošene na sjednicama CK SKBiH, a koje se odnose na procjenu štete, bile su samo puka nagađanja. Jedini relevantan odgovor mogla je donijeti samo komisija najvažnijeg državnog tijela u Jugoslaviji, a nakon čije se procje-

<sup>52</sup> Isto.

<sup>53</sup> „Tito razgledao 'Skenderiju' i obnovljeni dio stare čaršije“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 2. 12. 1969. 1.

ne tek moglo govoriti o eventualnom ulaganju i izdvajaju-nju novca iz Fonda za ugrožene. Posebno interesovanje pri formiranju *Komisije za procjenu štete* pokazivao je CK SKBiH na čelu sa Brankom Mikulićem, jer je bilo sasvim jasno da SR Bosna i Hercegovina neće moći bez pomoći Federacije sama sanirati štetu.

*Savezna komisija za procjenu štete* izazvane zemljotresom u Banjoj Luci formirana je 5. novembra 1969. godine, a sa radom je počela 6. novembra 1969. godine, dok je na 14. sastanku komisije raspravljano o primjeni metodologije za procjenu štete i o izradi obračuna štete. Tom prilikom formirana je posebna grupa stručnjaka koji su na području Bosanske krajine izvršili snimanje terena i druge poslove u vezi s osiguranjem elemenata za utvrđivanje visine štete. Prilikom rada *Komisije*, formirane od strane SIV-a, paralelno je formirana i *Republička komisija*, koja je po njenim instrukcijama sprovodila sve potrebne akcije za utvrđivanje činjeničnog stanja.<sup>34</sup> *Komisija za procjenu štete* izazvane zemljotresom sastojala se od predsjednika komisije Blagoja Popova i članova – Petra Dodika, Marka Kržišnika, Branimira Markovića, Vojana Konvalnika, Vladimira Pejovskog, Muje Dizdara, Ive Vin-skog, Božidara Jovanovića, Nikole Nikolića i Dobrislava Jovanovića.<sup>35</sup> Prilikom formiranja Komisije pazilo se da bude sačinjena od članova koji dolaze iz svake od republika, a sve u cilju sprečavanja bilo kakvog preuveličavanja štete, što bi ujedno značilo da bi svaka od republika morala izdvojiti više novca za obnovu pogođenog područja, što i nije baš bilo svakoj republici u interesu.

<sup>34</sup> SIV – Komisija za procenu štete izazvane zemljotresom u Banja Luci i njenoj okolini, *Izveštaj o proceni štete izazvane zemljotresom u Banja Luci i njenoj okolini*, 2.

<sup>35</sup> Isto.

Prilikom razmatranja mogućih postupaka kod utvrđivanja štete, odnosno prilikom diskusija o izboru metoda i postupaka za utvrđivanje visine štete i restitucione vrijednosti, *Komisija* se rukovodila iskustvom iz rada ranijih komisija koje su utvrđivale štete od zemljotresa u Skoplju i poplava u Zagrebu.<sup>36</sup> Itekako bitna formulacija *Komisije za procjenu štete* jeste bilo primjenjivanje istog instrumenta kao pri procjeni štete u Skoplju. Važnost ove činjenice leži u tome da instrument zaista jeste bio isti kao u Skoplju 1963. godine, ali kasnije se odustalo od ovog plana. Popisne komisije utvrdile su štetu većeg ili manjeg obima u 701 naseljenom mjestu. U područjima jačeg intenziteta – Banja Luka, Čelinac i Laktaši, kao i u dijelovima područja drugih općina, zemljotres je prouzrokovao i ljudske gubitke.

Nakon završetka procjene Komisija je utvrdila da ukupna šteta na zemljotresom zahvaćenom području Bosanske krajine iznosi 7 milijardi i 150 miliona novih dinara, ali se ova cifra mijenjala, o čemu govorim u nastavku. Za otklanjanje posljedica zemljotresa potrebno je bilo uložiti 7 milijardi i 854 miliona novih dinara. Razlog tome zašto je iznos sredstava potrebnih za restituciju bio veći od iznosa procjene štete bio je taj što je u iznosu restitucione vrijednosti za porušene objekte uračunata i izgradnja novih objekata na savremenim način gradnje, dok je u iznos procjene štete uključena tadašnja vrijednost objekata.<sup>37</sup> Nakon manjih ispravki pojedinih stavki SIV je usvojio izvještaj Komisije. U prvoj fazi nije bilo gotovo nikakvih primjedbi na rad *Komisije*, niti bilo ka-

<sup>36</sup> *Izvještaj o proceni štete izazvane zemljotresom u Banja Luci i njenoj okolini*, 3.

<sup>37</sup> Isto, 5.

kvih nagovještaja da će se njen rad dovesti u pitanje.<sup>38</sup> Nakon sumiranja ukupne štete nanesene zemljotresom u Bosanskoj krajini bitka CK SKBiH za dobijanje sredstava od Federacije za obnovu tek je trebala uslijediti. Sva dotadašnja sredstva koja su pristizala iz različitih humanitarnih organizacija, kao i sredstva u vidu kredita predstavljala su samo mali udio novca potrebnog za obnovu Banje Luke i Bosanske krajine.

## Optužbe na račun SR Bosne i Hercegovine i Komisije

CK SKBiH na 20. sjednici održanoj 6. jula 1970. godine analizirao je sprovođenje zaključaka donesenih na vanrednoj sjednici Centralnog komiteta od 2. novembra 1969. godine. Tačno osam mjeseci nakon zemljotresa izvještaj *Komisije SIV-a za procjenu štete* je usvojen. Međutim, prvobitni kurs SIV-a i jugoslavenskih republika, prema izvještaju Branka Mikulića, značajno je promijenjen. Glavni problem bila su sistemska pitanja kojima se trebala riješiti sanacija štete, jer su se već tada mogle osjetiti prve komplikacije.<sup>39</sup> Inače, pitanje uloge Federacije u obnovi Bosanske krajine postalo je u budućnosti ključni faktor ne samo za sukob političkog rukovodstva Bosne i Hercegovine i drugih republika nego i predmet sukoba unutar CK SKBiH. Premda su postojali veliki problemi u prikupljanju novčanih sredstava od samoga početka, izvještaji iz Banje Luke i ostalih naselja ukazuju da se na sanaciji štete radilo dosta učinkovito. U svim opći-

<sup>38</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 45/70. Izlaganje na XX sjednici CK SKBiH od 6. 7. 1970. godine.

<sup>39</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 45/70. Izlaganje na XX sjednici CK SKBiH od 6. 7. 1970. godine.

nama razrađeni su programi za izgradnje škola, stambenih objekata, a veoma ozbiljno se pristupilo i sanaciji u privrednim organizacijama. Pred kraj jula 1970. godine u Banjoj Luci je započela i jedna od najvećih omladinskih ranih akcija *Banja Luka-70.*<sup>40</sup>

Koliko se ozbiljno pristupilo sanaciji štete u Bosanskoj krajini, barem kada je u pitanju SR Bosna i Hercegovina, najbolje pokazuje podatak o donošenju odluke o povećanju poreza na maloprodajni promet za 1%, što je bilo namijenjeno za zemljotresom pogodjena područja. Također, radne organizacije koje su pretrpjеле štetu oslobođene su plaćanja vodnog doprinosa, te izdvajanja dopunskih sredstava za izgradnju elektro-energetskih objekata. Doneseno je i više odluka o olakšanju poreskih obaveza građana i drugo.<sup>41</sup> SR Bosna i Hercegovina, kako je i vidljivo iz prethodno navedenih zaključaka, bila je spremna pretrpjeti brojne privredne posljedice, što joj je otežavalo ionako komplikovan put ka izrastanju u privredno razvijenu republiku. Kako je već navedeno, jedna od ključnih rasprava vođenih na 20. sjednici bilo je pitanje legitimiteta rada *Komisije za procjenu štete*. Počeci kampanje protiv rada *Komisije*, kako je istakao Branko Mikulić, mogli su se osjetiti već krajem maja i početkom juna 1970. godine, dakle svega mjesec dana nakon završetka rada *Komisije* početkom maja iste godine.<sup>42</sup> Cjelokupna priča o nestručnom radu *Komisije za procjenu štete* u javnost je iznesena na sjednici SIV-a održanoj 1. jula

---

<sup>40</sup> Isto.

<sup>41</sup> Isto.

<sup>42</sup> Isto.

1970. godine.<sup>43</sup> Na 20. sjednici CK SKBiH Branko Mikulić je iznio takve podatke svim delegatima, ogorčeno govorči o stavovima drugova iz drugih republika: *Skoro svi predstavnici republika su osporavali valjanost rada Savezne komisije za procjenu štete, tražili su da se procjena ponovno izvrši, ili računskim putem smanji procijenjeni iznos. Odnosno, kazali su da Jugoslavija ne može nadoknaditi procjenjenu štetu i da sve to treba razmotriti i preispitati.*<sup>44</sup>

## Zaokret kursa Mitje Ribičića

Odmah nakon zemljotresa u Banjoj Luci CK SKBiH održao je 2. novembra 1969. godine vanrednu sjednicu na kojoj su usvojeni Zaključci o saniranju štete u Bosanskoj krajini.<sup>45</sup> Samo dva dana kasnije, 4. novembra 1969. godine, Izvršni biro je podržao zaključke CK SKBiH. Na toj sjednici predsjednik SIV-a Mitja Ribičić bio je izričit u pitanjima donesenih zaključaka, što je i Mikulić naglasio citirajući njegov govor. *Treba dati podršku stavovima i zaključcima vanredne sjednice CK SKBiH, koji treba da predstavljaju našu osnovnu političku platformu. U ovim Zaključcima vidimo osnovni pravac razrješavanja problema i uključivanja saveznih, upravnih i drugih organa u njihovo rješavanje. U tom pogledu nema nikakvih dilema niti razli-*

<sup>43</sup> Isto.

<sup>44</sup> Isto.

<sup>45</sup> Na vanrednoj sjednici CK SKBiH održanoj 2. 11. 1969. godine CK Branko Mikulić je istakao potrebu da se što prije u organima Republike i Federaciji utvrde odgovarajuće mjere, kojima će se, uz maksimalne napore radnih ljudi i ovih općina i čitave Bosne i Hercegovine, osigurati rješenja za obnovu uništениh materijalnih dobara i stvaranja uvjeta za normalan život. AFBiH, BM, k. 7, br. 70/69. Vanredna sjednica CK (potres u Bosanskoj Krajini).

ka.<sup>46</sup> Pored toga u Zaključcima sjednice Izvršnog biroa istaknuto je da je u organima društveno-političkih zajednica, a posebno u Federaciji, potrebno što prije donijeti odluku kojom će se utvrditi dugoročne mjere i osigurati rješenja za obnovu privrede, stanova, obrazovnih i zdravstvenih institucija. Također je tom prilikom naglašeno da je briga otklanjanja posljedica zemljotresa ne samo briga stanovništva stradalih krajeva nego i cjelokupne zajednice. Naglašeno je i iskustvo iz obnove Skoplja, što je navodno trebalo omogućiti da se u relativno kratkom roku donešu sve potrebne mjere.<sup>47</sup> Ovako je govorio Mitja Ribičić u novembru 1969. godine, kada se nije izrazilila niti najmanja sumnja u solidarnost ostalih republika i Federacije.<sup>48</sup> Međutim, samo pola godine kasnije, kako se ispostavilo, Mitja Ribičić, koji je imao glavnu ulogu u rješavanju obnove Banje Luke barem kada je u pitanju učešće Federacije, napravio je nagli zaokret kojem se u CK SKBiH niko nije nadao.

---

<sup>46</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 45/70. Izlaganje na XX sjednici CK SKBiH od 6. 7. 1970. godine.

<sup>47</sup> Isto.

<sup>48</sup> SIV je već na sjednici održanoj 28. oktobra 1969. godine dodijelio pomoć Federaciji u ukupnom iznosu od 10 miliona dinara, i to polovinu te sume u gotovom novcu, a drugu polovinu kao limit vrijednosti industrijskih i prehrabnenih artikala koji će se dati iz materijalnih rezervi Federacije. AJ, SIV k. 756, Problemi u vezi sa restitucijom štete u Bosanskoj krajini. Ukupni iznos uplaćenog novca za obnovu Bosanske Krajine na dan 14. jula 1970. godine iznosio je ukupno 600 miliona dinara, od kojih je 100 miliona dinara bespovratne pomoći iz rezerve Saveznog budžeta, iznos obeštećenja odobrenog od osiguravajućih zavoda, kao i sredstva koja su potrošačkim kreditima usmjerena na teritorij nastrandalog područja. AJ, SIV/EN, k. 756. Pismeni odgovor na pitanje saveznog poslanika Nikole Matavulja.

Predsjednik Tito bio je prva ličnost koja je još u aprilu 1970. godine ukazala na prvu pojavu problema oko obnove Bosanske krajine. U posjeti Banjoj Luci u aprilu 1970. godine istakao je: *Imam utisak da je malo oslabila inicijativa u pogledu rješavanja problema Banja Luke, mislim kod nas gore. Htio bih da se problemi rješavaju brzo, kao onda kada je u pitanju bilo Skoplje. Određene mjere, moraju se prije, ili kasnije donijeti. Zato je bolje da to bude što prije.* Cjelokupna priča oko skretanja sa već određenog kursa obnove Banje Luke kulminirala je krajem maja, odnosno početkom juna 1970. godine, da bi javno bila obznanjena na sjednici SIV-a 1. jula 1970. godine. Nai-me, dok je počelo skretanje sa već dogovorenog plana, jedna delegacija SR Bosne i Hercegovine na čelu sa Džemalom Bijedićem i Dragutinom Kosovcem razgovarala je sa predsjednikom Savezne Skupštine i SIV-a Milentijem Popovićem i Mitjom Ribičićem, prilikom čega je naišla na razumijevanje u pogledu sistemskih rješavanja i procijenjenog iznosa štete. Također, ista delegacija zajedno još sa Osmanom Karabegovićem i Brankom Mikulićem bila je u posjeti kod predsjednika Tita na Brionima 26. juna 1970. godine, koji je kao i uvijek, kako navodi Mikulić, izrazio apsolutnu podršku i razumijevanje, ističući posebno žrtvu i ulogu naroda Bosanske krajine u ratu.<sup>49</sup> Nakon održane sjednice SIV-a 1. jula 1970. godine i sjednice CK SKBiH 6. jula 1970. godine zbog nastalih nesuglasica donesena je odluka da se uputi jedno pismo J. B. Titu. U svome govoru na 22. sjednici Branko Mikulić je istakao

<sup>49</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 45/70. Izlaganje na XX sjednici CK SKBiH od 6. 7. 1970. godine.

da je on lično obaviješten od strane Sekretarijata Predsjednika Republike da je drug Predsjednik vidio pismo i da na njega nije stavio nikakvu primjedbu. Poslije toga je još jedna delegacija SR Bosne i Hercegovine obavila razgovor sa Titom na Tjentištu.<sup>50</sup>

Sjednica SIV-a od 1. jula 1970. godine samo je otvorila pitanje koje je trebalo da se riješi ili barem da se pokuša riješiti na sjednici 3. jula 1970. godine, na kojoj su trebali prisustvovati predsjedavajući Izvršnog biroa, predsjednik Savezne skupštine i Saveznog izvršnog vijeća, kao i svi predsjednici izvršnih vijeća republika. Glavnú riječ na ovom sastanku vodio je premijer Mitja Ribičić, koji je demantirao, kako ističe Mikulić, da je SIV izrazio sumnju u rad Komisije, te naveo da je Komisija radila po istim kriterijima koji su bili primjenjeni na procjeni štete u Skoplju. Drugo bitno pitanje koje je Ribičić otvorio na ovoj sjednici bilo je pitanje učešća Federacije u saniranju štete i realnih materijalnih mogućnosti.<sup>51</sup> Sada je već bilo jasno da je Ribičić promijenio svoja stajališta iznesena u novembru 1969. godine. Uzaludne su bile i sve podrške koje je delegacija SR Bosne i Hercegovine imala od Tita, u vidu sastanaka i pisama, pa i obećanja iz aprila 1970. godine da se pitanje Banje Luke mora riješiti što prije.

Govor Branka Mikulića na 20. sjednici CK SKBiH bio je jasan pokazatelj u kojem pravcu je krenula cjelokupna priča oko obnove Bosanske krajine, na čijem čelu je očigledno stajao i njome upravljaо Mitja Ribičić: *Na*

<sup>50</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 50/70. Diskusija na XXII sjednici CK SKBiH od 31. 10. 1970. godine.

<sup>51</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 45/70. Izlaganje na XX sjednici CK SKBiH od 6. 7. 1970. godine.

sastanku predsjednika izvršnih vijeća koji je održan poslije sjednice Predsjedništva SKJ, dakle 3. jula, ove godine, ispoljene su rezerve u pogledu donošenja sistemskih rješenja. Predsjednik Saveznog izvršnog vijeća istakao je da se ne može ići sa hitnim postupkom pred Saveznu skupštinu, s obzirom na moguće negativne odjeke u Bosanskoj krajini i s obzirom na međunarodnu situaciju, odnosno međunarodni položaj naše zemlje. Iznio je i konstataciju da se sve podnosi Federaciji na isplatu. Zatim, rekao je da je Komisija za procjenu štete radila pod pritiskom i to potkrijepio navodnim stalnim pozivanjem na zaključke Izvršnog biroa. Rekao je da će javno kazati da zajednica ne može u kratkom vremenskom roku podnijeti obaveze za obnovu Bosanske krajine, a naredne generacije ne može zaduživati.<sup>52</sup> Nakon što je Ribičić sada javno pred svima iskazao svoje mišljenje, bilo je jasno da Zaključci sa vanredne sjednice 2. novembra 1969. godine neće biti lahko sprovedeni, te da se SR Bosna i Hercegovina našla u velikom problemu. Pored toga, Mikulić je konstatovao da su predsjednici izvršnih vijeća republika iznijeli stavove koji se nikako nisu poklapali sa ranijim obećanjima: *Federacija to ne može platiti. Ona treba nešto da učestvuje; Postavljeno je pitanje možemo li obezbijediti sredstva da se gradi novo za staro; Ne možemo tako prihvatići izvještaj i iznos procijenjene štete, mi to moramo vidjeti; Drugi su rekli: Mi razumijemo Bosnu, treba to riješiti; Bosanska krajina ne može proći gore nego drugi; Na ovom sastanku predsjednika izvršnih vijeća rečeno je da Komisija SIV-a, zajedno sa predstavnicima izvršnih vijeća republika, analizira procijenjenu štetu i predloži sistemska rješenja. Ostalo je, međutim, nejasno, šta je njen zadatak,*

---

<sup>52</sup> Isto.

nakon što je i SIV usvojio izvještaj Komisije za procjenu štete.<sup>53</sup> Bilo je jasno da CK SKBiH na čelu sa Brankom Mikulićem mora poduzeti konkretni korak, što je i učinjeno početkom septembra, kada je Mikulić lično otišao na sastanak sa Mitjom Ribičićem, gdje je odlučivano o sudbini Bosanske krajine i Banje Luke.

## Razgovor Ribičić – Mikulić i slučaj Haramija

Prvi korak u rješavanju nastalih problema i iznalaženju sredstava bio je odlazak Branka Mikulića na razgovor kod Mitje Ribičića, prvog čovjeka SIV-a u Beograd 7. septembra 1970. godine. Razgovor koji je vođen u stanu Mitje Ribičića bio je veoma žustar i, reklo bi se, pun prepirki i neslaganja, barem kada je u pitanju odobravanje sredstava za obnovu Bosanske krajine. Već u samom početku razgovora Branko Mikulić je kao prvu tačku svoga razgovora sa Ribičićem postavio problem novčanih sredstava koje je Federacija trebala uložiti za obnovu. Odluka o procjeni štete koju je Komisija za procjenu dostavila SIV-u jasno je ukazivala da je ukupna šteta procijenjena na 750 milijardi starih dinara, što je često zaokruživano na 800 milijardi nakon uračunavanja neplaniranih troškova.

Prije analize razgovora Mitje Ribičića i Branka Mikulića potrebno je izvršiti analizu ekonomskog i političkog stanja u Jugoslaviji 1960-ih i početkom 1970-ih godina, što će odigrati važnu ulogu kada je u pitanju odobravanje sredstava za obnovu Bosanske krajine, a djelomično i usmjeravati oprečna stajališta dvojice političara. Kako navodi Sabrina Ramet u svojoj knjizi *Tri Jugosla-*

<sup>53</sup> Isto.

vije – *izgradnja države i izazov legitimacije 1918-2005*, do 1963. godine Jugoslavija je bila centralizirana država s federalnim sistemom. Međutim, od 1963. godine ponašanje republika počelo se mijenjati, a te su promjene kretnule od privrede i proširile su se na politička pitanja, što je na kraju dovelo do ustavnih reformi. Do 1971. različiti promatrači, jugoslavenski i američki, smatrali su da se decentralizacijom otišlo predaleko te da je Jugoslavija na rubu preuređenja u konfederaciju. Kriza koja se razvijala u razdoblju 1967-1971. godine zapravo je po svojoj prirodi bila revolucionarna i upućivala je na izranjanje dugo potiskivanih osjećaja. Bilo je, prema tome, prirodno da se taj osjećaj prenese i na područja politike te da Hrvati, koji su smatrali da su ekonomski eksplotirani, budu zagonvornici ne samo daljnje ekonomske liberalizacije nego i političke reforme. Slična situacija bila je i sa Slovenijom, koja je sa Hrvatskom, Vojvodinom i užom Srbijom spadala u red razvijenih republika. Prema izračunima Sabrine Ramet, ukupna ulaganja Slovenije i Hrvatske u osnovna sredstva od 1966. do 1975. godine kretala su se od 35,8% do 43,7%, što je više od ukupnog udjela svih nerazvijenih republika i pokrajina, odnosno Bosne i Hercegovine, Kosova, Makedonije, Crne Gore i dijelova Srbije.<sup>54</sup> Hrvatska i Slovenija, koje su činile zajedno 29% ukupnog stanovništva, imale su daleko najveći procenat svih činilaca koji ukazuju da je riječ o modernom društvu, kao što je broj stručnih i tehničkih škola, kino dvorana itd.

Analiziranje ekonomsko-političkoga stanja u pret-hodnom pasusu itekako je bitno za razumijevanje stajališta Mitje Ribičića, koji je dolazio iz razvijene republike Slovenije, ali i izvještaja koji je Branko Mikulić podno-

<sup>54</sup> Ramet, S. P. 2009. 337.

sio Ribičiću o nekim događajima vezanih za političare iz Hrvatske, prije svega za Dragutina Haramiju. U početku razgovora Mikulić je istakao da SR Bosna i Hercegovina neće prihvati nikakva pogađanja oko sume štete, niti će učestvovati u reviziji već donesenih odluka. Mikulić je istakao da se prema Bosni ne može primjenjivati princip izuzeća te da ova republika mora biti tretirana kao i sve druge. Poseban naglasak je stavio na to da ovo nije prvi slučaj ovakvog postupanja prema SR Bosni i Hercegovini.<sup>55</sup> Drugo i možda važnije pitanje koje je Mikulić nametnuo u razgovoru sa Ribičićem bilo je već spomenuto pitanje rada *Komisije za procjenu štete*. Ribičić se već ranije pokušavao ograditi od izjava datih na sjednici SIV-a da je rad Komisije bio neregularan, a sve to uglavnom pod pritiskom predsjednika izvršnih vijeća ostalih republika. Međutim, ovoga puta Mikulić je zauzeo oštar stav tražeći od Ribičića da se hitno doneše odluka o naknadi štete u iznosu koji je utvrdila *Komisija* SIV-a i da se primjeni instrument iz Skoplja. Naglašeno je također da Bosna i Hercegovina nije sama radila na procjeni štete i da on ni u kom slučaju nije preuveličan.<sup>56</sup> Ogorčenost predstavnika SR Bosne i Hercegovine posebno je bila izražena što ovo nije bio prvi put da se ovako postupa sa Bosnom i Hercegovinom, što je istakao Mikulić, navodeći još da ovoga puta neće pristajati ni na kakva smanjenja ukupne sume za štetu, bez obzira kakve posljedice ova odluka imala.<sup>57</sup>

<sup>55</sup> AFBiH, BM, k. 8, br. 85/70. Bilješke o razgovoru sa Mitjom Ribičićem 7. 9. 1970. godine u Beogradu.

<sup>56</sup> Isto.

<sup>57</sup> Isto.

Tokom razgovora sa Mikulićem Mitja Ribičić se prvi put dotakao teme sa koliko novca Federacija može učestvovati u obnovi Bosanske krajine. Istakao je da u Radnoj grupi SIV-a, u kojoj se nalaze predstavnici svih republika i pokrajina, postoji jedinstveno mišljenje da se za obnovu Bosanske krajine može najviše izdvojiti između 380 i 420 milijardi starih dinara i da se više od toga ne može dati. Ovakvo stajalište opravdao je tvrdnjama da su sve republike u tome jedinstvene osim SR Bosne i Hercegovine, da privreda ne može podnijeti veća opterećenja, da Federacija ne može ići u inflaciju, te da su privredna kretanja u 1970. godini veoma nepovoljna i da je deficit dostigao iznos od 600 miliona dolara. Pored iznesenih tvrdnji, Ribičić je također dodao da je sreća u nesreći da Bosna i Hercegovina spada u red nerazvijenih republika te da postoje i drugi načini da joj se pomogne.<sup>58</sup>

Iako se Mikulić tokom ovog razgovora u više navrata pozivao na podršku koju je SR Bosna i Hercegovina dobila od predsjednika Tita, Ribičić je bio izričit u svojim zahtjevima. Da stvar bude teža po Mikulića, na ovom sastanku se prvi put upoznao sa činjenicom o saglasnosti SIV-a da se za Krajinu odredi iznos od 400 milijardi starih dinara. Posebno bolna činjenica bila je i ta što je već ranije postignuta saglasnost o reviziji izvještaja *Komisije za procjenu štete između republika*, čemu se Mikulić izričito protivio smatrujući da bi ona imala katastrofalne političke posljedice. Mikuliću je naročito teško padala činjenica da se cijelokupna situacija morala prelomiti preko Krajine, koja je ionako privredno nerazvijena i u kojoj je

---

<sup>58</sup> Isto.

poginulo 20.000 boraca u NOB-u.<sup>59</sup> Ribičić se u nastavku razgovora ponovno dotakao pitanja rada *Komisije*, koja je, po njegovom mišljenju, radila ispravno, iako je ranije iskazivao sumnju u njen rad. Međutim, ovoga puta dao je izjavu koju je, čini se, izbjegavao gotovo sve vrijeme od početka kampanje protiv *Komisije*, koja je započela na sjednici SIV-a 1. jula 1970. godine. *Komisija je tačno registrovala štete. Ali, pitanje je šta će od toga Federacija zabraniti. Podvukao je: Jedno je šteta, a drugo je učešće federacije u nadoknadi procijenjene štete. To treba odvojiti.*<sup>60</sup> Istina, Ribičić se složio da su davane razne izjave podrške Bosni i Hercegovini odmah nakon sjednice od 2. novembra 1969. godine, kada su podržani svi zaključci i da će biti isti tretman kao i sa Skopljem 1963. godine. Međutim, sada kada je već bilo jasno da od toga nema ništa, većinu svojih argumenata potkrepljivao je izjavama da ovo nije 1963. godina, te da bi Federacija mnogo toga izgubila da postupa kao te godine.<sup>61</sup>

Tokom ovog razgovora Ribičić je pokušao uvjeriti Mikulića o navodnim saglasnostima republika oko određenog iznosa koji će Federacija uplatiti za obnovu, a posebno interesantan detalj bio je uplitanje Tita i njegove uloge u ovom pitanju. Ribičić je istakao da je iznos od 400 milijardi starih dinara ustvari prijedlog Tita, i da je on donio taj iznos kao konačan. Ovaj dio razgovora može se ocijeniti kao ključna činjenica da je zapravo Ribičić bio stvar-

<sup>59</sup> Prema izjavama Mikulića u razgovoru sa Ribičićem, o stanju u Krajini zbog odugovlačenja procesa obnove već su izražena određena nezadovoljstva. Tamo već sada ima ljudi koji nam kažu: „*Nećemo braniti zemlju*“ . „*Da vidimo koliko će ko dati litara u krvi*“. AFBiH, BM, k. 8, br. 85/70. Bilješke o razgovoru sa Mitjom Ribičićem 7. 9. 1970. godine u Beogradu.

<sup>60</sup> Isto.

<sup>61</sup> Isto.

ni *krivac za određivanje iznosa novca za obnovu*. Naime, na ovu konstataciju o navodnoj Titovoj odluci Mikulić je pročitao dio iz stenograma razgovora vođenog sa Titom prije posjete Ribičiću. Mikulić je pročitao da mu je Tito lično u razgovoru rekao da je Ribičić bio taj koji je odredio konačni iznos od 400 milijardi starih dinara. Odgovor Ribičića na ovakav argument sveo se samo na dvije riječi: „*Dobro, dobro*“.<sup>62</sup> Iako je na sve načine pokušavao obešhrabriti Mikulića i natjerati ga na prihvatanje samostalno određenog iznosa od 400 milijardi starih dinara, Mikulić je bio izričit u svome stavu iznesenom pred kraj razgovora: *Naš stav je jasan: naknada ukupnog iznosa štete i sadašnji instrument Skoplja.*<sup>63</sup> Polemike na relaciji CK SKBiH – Mitja Ribičić nastavljene su i nakon privatnog sastanka Branka Mikulića sa Ribičićem. Na sastanku republičkih i pokrajinских izvršnih vijeća kod Predsjednika SIV-a održanog 23. septembra 1970. godine o pitanju učešća Federacije u obnovi Bosanske krajine prisustvovali su: Mitja Ribičić, Ksente Bogoev, Žarko Bulajić, Milenko Bojanović, Petar Reljić, Tone Tribušon, Minda Tibor, Vakić Ilija, Šukrija Uzunović, Marko Bulc, Hakija Pozderac, Blagoje Popov, Ervin Nonvajler i Nisim Konfino. Na ovoj sjednici konstantovano je da SR Bosna i Hercegovina insistira na sproveđenju potpune restitucije štete koju je utvrdila Komisija za procjenu štete, dozvoljavajući jedino mogućnost preispitivanja vremena trajanja restitucije i uvjeta pod kojima bi se ona vršila. Predstavnici ostalih republika i pokrajina dozvolili su samo mogućnost izvjesnih relativno ograničenih korekcija već utvrđenog iznosa. Pored toga, predstavnici

---

<sup>62</sup> Isto.

<sup>63</sup> Isto.

SR Bosne i Hercegovine su inicirali mogućnost formiranja superkomisije SIV-a koja bi izvršila reviziju procjene štete, s tim što metodologiju procjene štete ne bi trebalo mijenjati. Bitan zaključak ovog sastanka bila je i odluka da rad radne grupe SIV-a nije okončan, jer ona nije još uvijek podnijela konkretan prijedlog Vijeću o iznosu i modalitetu učešća Federacije u obnovi Bosanske krajine.<sup>64</sup> Predstavnici republičkih i pokrajinskih vlasti žurili su sa donošenjem konačnog zaključka o procjeni štete i načinu učešća Federacije, jer je plan o smjernicama za izradu društvenog plana razvoja Jugoslavije za period 1971-1975. godine trebao biti što prije gotov.

Pored Mitje Ribičića, za kojeg je već sada bilo jasno da neće biti na strani SR Bosne i Hercegovine, druga ličnost koja je pokušavala opstruirati obnovu Bosanske krajine na način kako je dogovarano u novembru 1969. godine, bio je predsjednik Izvršnog vijeća SR Hrvatske Dragutin Haramija. U vrijeme kada se konstruirala priča o obnovi Bosanske krajine, dakle krajem 60-ih i početkom 70-ih godina, u Hrvatskoj se već uveliko razvijao proces pokušaja liberalizacije, ali i sučeljavanja različitih koncepcija razvoja samoupravljanja i federalnog sistema u državnom i partijskom rukovodstvu.<sup>65</sup> Upravo je Dragutin Haramija bio jedna od vodećih ličnosti koja je smatrala da SR Hrvatska ne može više vući ostale nerazvijene republike, a da pritom bude marginalizirana u raspodjeli sredstava za razne fondove. Po mišljenju Haramije, jedini fond iz kojeg je Hrvatska dobijala više nego što je dava-

<sup>64</sup> AJ, SIV, k. 756. Zaključci Veća naroda Savezne skupštine u vezi materijala "Problemi u vezi sa restitucijom štete u Bosanskoj krajini".

<sup>65</sup> Radelić, Z. 2006. 379.

la bio je fond za boračka pitanja.<sup>66</sup> Za Haramiju to je bio najveći problem SR Hrvatske, odnosno najveće učešće u punjenju fondova, a najmanji dio novca kada je vršena raspodjela sredstava. Pritom je Haramija smatrao, kako je izjavio u jednom intervjuu 2009. godine, da se tih 70-ih godina ni u kom slučaju ne može govoriti o ideji nacionalizma u okviru Hrvatskog proljeća, već je problem neravnomjerne raspodjele sredstava smatrao ključnom idejom pokreta.<sup>67</sup>

Cijela priča o dolasku raznih funkcionera iz različitih republika u Banju Luku nakon zemljotresa započela je na 20. sjednici CK SKBiH, na šta je pažnju skrenuo Branko Mikulić. Tom prilikom skrenuta je pažnja svim članovima da komunisti u SR Bosni i Hercegovini ne trebaju istupati sa takvim informacijama u javnost, a sve to u cilju sprečavanja negativnih političkih reakcija i posljedica na odnose u zajednici.<sup>68</sup> Jedan od onih političara iz samoga vrha koji je posjetio Banju Luku odmah nakon zemljotresa bio je i Dragutin Haramija. Branko Mikulić kao prvi čovjek republike bio je upoznat sa posjetom Haramije Banjoj Luci, ali ne i sa dešavanjima i izjavama nakon toga. Naime, u toku razgovora Mitja Ribičić je u kontek-

<sup>66</sup> Isto. 414.

<sup>67</sup> *Svaki narod ima svoju državu i njome se ponosi. Nama i svima je trebalo biti draga da Hrvati vole svoju državu. Takva je i atmosfera bila stvorena. Imali smo podršku naroda, pogotovo ljudi koji su radili u gospodarstvu i prometu, ali i znanja. Nismo imali ništa ni protiv Srbije ni protiv Slovenije. Živjeli smo u toj zajedničkoj državi, pa nam je bilo svejedno što će biti sa svima nama. Nismo išli rušiti snagu bilo kojeg dijela federacije. Ali je naš prvenstveni zadatok bila Hrvatska koju su svi stalno gurali u stranu. Tvrđili smo da Hrvatska kao dio Jugoslavije ima pravo i na dio sredstava iz svih saveznih fondova. Novi list* (internet-izdanje).

<sup>68</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 45/70. Izlaganje na XX sjednici CK SKBiH od 6. 7. 1970. godine.

stu neslaganja republika oko odobravanja većih sredstava od predloženih 400 milijardi dinara spomenuo da su mu stručnjaci iz Hrvatske, tačnije Haramija, procijenili da ukupna šteta u Krajini iznosi 250 milijardi starih dinara. Mikulić je istakao da prvi put čuje za tu informaciju, te da smatra da bi Haramija s tom informacijom trebao javno istupiti, a ne spominjati je samo u razgovoru sa Ribičićem. Ovu izjavu Haramije Mikulić je okarakterizirao kao nešto što sve ostalo može gurnuti u ponor. *Štaviše, drug je poslije zemljotresa u Banja Luku stigao prije mene. Dao je izjavu o velikim štetama i spremnosti SR Hrvatske da učestvuje u saniranju. Šta danas drugo da zaključim već da je doletio da ubere političke poene. Kada javnosti u BiH saopštim njegovo današnje mišljenje od tih poena neće ostati ništa. Oni će se pretvoriti u prezir i osudu.*<sup>69</sup>

Zanimljivo da je Ribičić još u početku svoje angažovanosti za obnovu Bosanske krajine iznosio podatke o ukupnoj šteti, a da do tada *Komisija za procjenu štete* nije ni završila svoj rad. Tako je na spomenutoj sjednici SIV-a od 11. novembra 1969. godine, na kojoj je predlagao i zakone za hitnu pomoć, izjavio da je šteta u Krajini veća od 10 milijardi novih dinara. Kasnije se ispostavilo nakon završetka rada *Komisije* da je ukupna šteta malo veća od 7 milijardi novih dinara.<sup>70</sup> Sada se činilo da je Ribičić baratao sumom procijenjene štete onako kako mu je odgovaralo u određenim momentima. Haramija je i poslije izjava o vlastitoj procjeni štete na sjednici SIV-a pred kraj 1970. godine iznosio zaključke prema kojima

<sup>69</sup> AFBiH, BM, k. 8, br. 85/70. Bilješke o razgovoru sa Mitjom Ribičićem 7. 9. 1970. godine u Beogradu.

<sup>70</sup> „Federacija se odriče sredstava u korist Bosanske krajine“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 12. 11. 1969. 3.

su nerazvijene republike također trebale podnosići cijenu stabilizacije, pri čemu je isticao da treba izvršiti obaveze po investicijama u Makedoniji i Crnoj Gori i da treba Kosovu osigurati poseban tretman. Iz te izjave Mikulić je kao zaključak iznio da tu cijenu treba da podnosi samo SR Bosna i Hercegovina među nerazvijenima.<sup>71</sup>

Konačni prijedlozi oko procjene ukupne štete u Bosanskoj krajini, učešću Federacije u obnovi i primjeni modaliteta doneseni su krajem septembra 1970. godine. Prvo je na sastanku Radne grupe SIV-a, proširene predstavnicima republičkih i pokrajinskih izvršnih vijeća, donesen zaključak da polaznu osnovu za radnu grupu predstavlja izvještaj Radne grupe od 17. septembra 1970. godine, izvještaj bilješki sa sastanka koji je održao Predsjednik SIV-a sa predsjednicima republičkih i pokrajinskih izvršnih vijeća od 23. septembra 1970. godine u vezi s prijedlogom učešća Federacije u šteti nastale zemljotresom u Bosanskoj krajini.<sup>72</sup> Radna grupa SIV-a trebala je podnijeti konačne prijedloge SIV-u sa koliko sredstava da učestvuje u obnovi Bosanske krajine kao i načinom kako će se sredstva za ove potrebe alimentirati. Na ovoj sjednici konstantovano je da postoje dva osnovna stava u vezi s utvrđivanjem iznosa sa kojim bi Federacija učestvovala u otklanjanju štete. Jedan stav ticao se prijedloga koji je predlagao Hakija Pozderac, član Radne grupe, a koji su bili identični s prijedlozima delegata iz SR Bosne i Hercegovine, a ona je predlagala da Federacija osigura

<sup>71</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 55/70. Izlaganje na zatvorenom dijelu XXIV sjednice CK SKBiH, razgovori sa drugovima iz Srbije i Hrvatske, održane 25. 12. 1970. godine.

<sup>72</sup> AJ, SIV, k. 756. Izvještaj sa sastanka Radne grupe SIV-a, proširena sa predstavnicima republičkih i pokrajinskih izvršnih veća.

sredstva u visini restitucije, što je utvrđeno u Izvještaju Komisije za procjenu štete. Drugi stav je onaj koji se ticao prijedloga delegata iz drugih republika i pokrajina. Što se tiče stambenog fonda, predstavnici izvršnih vijeća SR Srbije, SR Hrvatske, SR Crne Gore i članovi radne grupe Marko Bulc, Nikola Pavletić i Dragiša Đoković predložili su da se za porušeni stambeni fond (kategorija 7) prizna kao učešće Federacije bespovratan iznos procijenjene štete, a da se razlika do iznosa restitucije osigura putem kredita, da se za kategorije oštećenog fonda od 1 do 6 bespovratno prizna iznos procijenjene štete, da u osiguravanju sredstava za oštećeni stambeni fond (kategorija 1 i 2) ne učestvuje šira zajednica, te da se u osiguravanju sredstava za oštećeni stambeni fond (kategorija 3, 4, 5 i 6) Federacija učestvuje sa 740 miliona dinara, s tim što se 30% ovog iznosa daje bespovratno, a 70% kao kredit. Što se tiče kulturno-prosvjetnih, socijalno-zdravstvenih i ostalih ustanova (javne uprave i administracije, vojnog fonda, crkava, džamija i kulturnih spomenika), stav predstavnika svih republika bio je da učešće Federacije bude iznos restitucione vrijednosti umanjen za iznos rastresenosti, odnosno za smanjeni vijek trajanja zgrade. Za ličnu imovinu građana predstavnici svih republika i pokrajina osim SR Bosne i Hercegovine predložili su da se od utvrđenog iznosa štete na ličnoj imovini građana od strane Federacije osigura bespovratna pomoć od 230 miliona, koliko iznosi jednokratna pomoć upućena stanovništvu, u kojoj je uključen i dio iznosa procijenjene štete na ličnoj imovini građana. Jedini stav koji je bio usaglašen među svim predstavnicima bio je onaj koji se ticao evakuacije i zbrinjavanja stanovništva, a to je da Federacija osigura sav novac predložen od strane *Komisi-*

*je za procjenu štete.* U cilju raščišćavanja ruševina, Federacija je trebala osigurati 50 miliona dinara bespovratno. U svim dosadašnjim iznesenim prijedlozima član Radne grupe Hakija Pozderac i članovi Izvršnog vijeća SR Bosne i Hercegovine predlagali su da učešće Federacije bude bespovratno i to u skladu s iznosom koji je utvrdila *Komisija za procjenu štete*, osim već navedenog usaglašenog stava oko nabavke novca za zbrinjavanje građana.<sup>73</sup>

Najveće nesuglasice nastale su oko izgradnje privremenih objekata. Prvi prijedlog izнесен je od strane Izvršnog vijeća SR Bosne i Hercegovine i člana Radne grupe Hakije Pozderca, koja je predložila da se za utvrđivanje učešća Federacije za izgradnju privremenih objekata uzmu uništeni građevinski objekti u općini Banja Luka i obračunaju po principu 1.630 dinara po jednom kvadratnom metru i povećaju za 40% na ime troškova infrastrukture. S druge strane, predstavnici izvršnih vijeća SR Crne Gore, SR Hrvatske, SR Srbije, SR Makedonije i SAP Kosova kao i članovi Radne grupe predložili su da učešće Federacije bude kako je utvrđeno u stavci 2, odnosno kod raščišćavanja objekata, s tim što bi se 70% novca dalo bespovratno, a 30% kao kredit. Treća strana koja je dala prijedlog bilo je Izvršno vijeće SR Slovenije, koje se složilo sa stavom prethodnih vijeća, s tim da se 20% novca da bespovratno, a 80% kao kredit. Na kraju je predloženo i da Federacija za ostala sredstva dodijeli SR Bosni i Hercegovini u iznosu od 360 miliona dinara i to bespovratno.<sup>74</sup> Nakon ovog sastanka održan je 30. septembra i sastanak

<sup>73</sup> AJ, SIV, k. 756: Izveštaj sa sastanka Radne grupe SIV-a, proširena sa predstvincima republičkih i pokrajinskih izvršnih veća.

<sup>74</sup> Isto.

članova *Komisije za procjenu štete*, na kojoj je usvojeno da se ukupna procijenjena šteta umanjuje za 31.008 hiljada dinara, tako da sada iznosi 7.119.445 hiljada dinara, dok se iznos sredstava za restituciju umanjio za 175.169 hiljada dinara i sada je iznosio 7.678.690 hiljada dinara.<sup>75</sup> Ova cifra prihvaćena je kao konačna i kasnije nisu vođene polemike oko toga koliko tačno iznosi procijenjena šteta u Bosanskoj krajini. Međutim, prethodno navedene prijedloge predstavnika izvršnih vijeća i Radne grupe trebao je tek naknadno biti usvojen od strane SIV-a, jer su i dalje postojale nesuglasice između predstavnika svih republika. Bilo je jasno da se u cijeli problem morao umiješati Josip Broz Tito, kao neprikosnoveni državni autoritet, koji je sazvao sastanak 4. oktobra 1970. godine.

### Sastanak predsjednika izvršnih vijeća republika i pokrajina 4. oktobra 1970. godine

Tretirajući odnos ostalih republika prema pitanju učešća Federacije u obnovi Bosanske krajine, prvi problemi, dakle prije sastanka održanog 4. oktobra 1970. godine, pojavili su se još u septembru na sastanku koji je održan u Zagrebu. Na sastanku u Zagrebu na kojem su učestvovali predsjednici centralnih komiteta, kako ističe Mikulić u svome govoru na 22. sjednici CK SKBiH, bilo je jasno da SR Bosna i Hercegovina ni u jednoj republici neće imati podršku da se restitucija štete u Krajini tretira kao slučaj Skoplja. To je uglavnom obrazlagano činjenicom da ovo nije 1963. godina, te da se ne trebaju i ne mogu ponoviti tadašnja rješenja. Kako ističe Mikulić, većina predstavnika

<sup>75</sup> Isto.

je smatrala da ne treba zatezati ionako već pomalo narušene odnose među republikama.<sup>76</sup> Na sastanku održanom 4. oktobra 1970. godine trebalo se konačno dogovoriti oko iznosa o učešću Federacije u obnovi Bosanske krajine. Na ovom sastanku iznesen je prijedlog za konačni dogovor o učešću Federacije u saniranju štete u ukupnom iznosu od 454 milijarde starih dinara. Međutim, rukovodstvo SR Bosne i Hercegovine nije pristalo na prijedlog Mitje Ribičića, podržanog od predsjednika CK svih republika, da konačni iznos glasi 454 milijarde.<sup>77</sup> Već istog dana, nakon sastanka, predsjednik Tito primio je sve predsjednike izvršnih vijeća republika i pokrajina na čelu sa Mitjom Ribičićem kako bi dao uputu za naredni sastanak na kojem se trebalo riješiti pitanje učešća Federacije. Kako je istakao Mikulić, mišljenje druga Tita moglo se sabrati u nekoliko zaključaka: *Da je u razgovorima sa drugovima iz BiH (misli se na razgovor održan 26. jula 1970. godine) rekao da je na stanovištu da se ne mijenja kriterij Skoplja. Ali, tada nije imao informacije od republika. U međuvremenu su se iskristalisale stvari, pa ovom pitanju moramo prići realnije.* Mikulić također navodi: *Rekao je da on nema pravo da o ovom rješava i istakao da on ima razumijevanje za nas: Krajinu, odnosno BiH.* Konačno je navedeno i: *Tražio je da se stvari fleksibilno postave, vodeći računa da ne bude političkih sukoba i rekao je da drugovi iz BiH usklade svoj stav da se sporazumijemo sa drugim republikama na oko 500 milijadi dinara i da se, ukoliko ovo ne bude dovoljno naknadno razmotre i dodatna rješenja.*<sup>78</sup>

<sup>76</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 50/70. Diskusija na XXII sjednici CK SKBiH od 31. 10. 1970. godine.

<sup>77</sup> Isto.

<sup>78</sup> Isto.

Iako je od samog početka predsjednik Tito naglašavao da je nužno poduzeti sve mjere u obnovi Bosanske krajine, s vremenom je shvatio da stanje u Jugoslaviji, barem kada je u pitanju izdvajanje novca za obnovu nije jedinstveno. Neposredno nakon zemljotresa Tito je u više navrata javno iskazivao svoje simpatije prema Bosanskoj krajini, naročito zbog učešća njenog stanovništva u NOB-u, te isticao broj žrtava koje je ova regija dala.<sup>79</sup> Vođen takvim razmišljanjem, dao je podršku bosanskoj delegaciji na sastanku na Brionima, smatrajući da će ona biti podržana od svih republika. Međutim, nakon sastanka u Zagrebu 4. oktobra 1970. godine Tito je djelimično promijenio svoje stajalište, ne izražavajući sklonost ni jednoj od dvije suprotstavljene strane. U prilog tome ide i činjenica da je bilo nužno da nakon sjednice u Zagrebu lično pozove sve predsjednike republičkih i pokrajinskih izvršnih vijeća i usmjeri ih u rješavanju problema.

Pred kraj 1970. godine bilo je potpuno jasno da će SR Bosna i Hercegovina sa bilo kakvim iznesenim prijedlogom u Saveznoj skupštini biti nadglasana, pa makar se ona odnosila i na zemljotresom pogodjenu Bosansku krajинu. Ribičić je u razgovoru sa Mikulićem dao jasno do znanja da će omjer glasova biti uvijek identičan 5:1, te da se rukovodstvo SR Bosne i Hercegovine mora pomiriti s tom odlukom. Iz prethodno analiziranog razgovora sa Ribičićem i izjava Dragutina Haramije bilo je očito da dvije najrazvijenije republike Slovenija i Hrvatska imaju najbitniju ulogu u odlučivanju o sudbini Bosanske krajine.

---

<sup>79</sup> „Tito u porušenoj Banjoj Luci“. *Oslobodenje*. Sarajevo: 29. 10. 1969. 1.

## Dogovor i popuštanje SR Bosne i Hercegovine

Pitanje koje se može postaviti jeste da li su zahtjevi delegacije SR Bosne i Hercegovine zaista bili megalomanski. Ukoliko se sredstva u iznosu od 106 milijardi koja su već bila uplaćena, istine radi u vidu kredita, saberu s predloženim sredstvima od 5.036.000.000 dinara, kao i drugi vidovi pomoći, ukupna cifra o učešću Federacije u obnovi Bosanske krajine iznosila bi oko 550 milijardi starih dinara od ukupno 750 milijardi, na koliko je šteta bila procijenjena.

Pitanje koje je stalno mučilo rukovodstvo SR Bosne i Hercegovine bilo je pitanje obnove Skoplja. Inače, Branko Mikulić je u više navrata s Titom i Ribičićem naglašavao da se na Bosansku krajinu mora primijeniti isti instrument kao što je bio slučaj sa Skopljem. Tokom mnogobrojnih rasprava vođenih na temu učešća Federacije u obnovi, cifre kojima se baratalo kretale su se od 200 milijardi<sup>80</sup> do ranije navedenih 454 milijarde, koliko je predloženo na sjednici SIV-a. Razlog što rukovodstvo Bosne i Hercegovine nije pristajalo na predloženu isplatu bilo je ranije tretiranje republike u raspodjeli sredstava Fonda Federacije za nerazvijena područja i dopunskih sredstava budžeta. Prema mišljenju prvog čovjeka CK SKBiH Branka Mikulića, SR Bosna i Hercegovina već ranije se susretala s problemom neravnopravnosti kao što je diskriminacija prilikom donošenja odluke o izgradnji aluminijске industrije u Jugoslaviji, rješenja primije-

<sup>80</sup> Na XXII sjednici CK SKBiH Branko Mikulić je istakao da je rukovodstvu SR BiH u više navrata zvanično saopćavano da trebaju biti zadovoljni ako Bosna i Hercegovina dobije i 200 milijardi dinara. AFBiH, BM, k. 17, br. 50/70. Diskusija na XXII sjednici CK SKBiH od 31. 10. 1970. godine.

njena u izgradnji pruge Sarajevo – Ploče, što je kao posljedicu imalo istupanje iz *Savezne investicione banke*.<sup>81</sup> Dakle, bosanskohercegovačko rukovodstvo odlučilo je da konačno stane ukraj privrednom *maltretiranju* te da sve dosadašnje nepravilnosti nadoknadi na Bosanskoj krajini. Uporno iznuđivanje da Federacija u potpunosti učestvuje u nadoknadi štete nastavljeno je i nakon sjednice SIV-a.<sup>82</sup> Međutim, činilo se da je poraz Izvršnog vijeća SR Bosne i Hercegovine bio sve izvjesniji, što je i potvrđeno na sjednici SIV-a 7. i 12. oktobra 1970. godine.

Nakon što su izneseni prijedlozi izvršnih vijeća svih republika i pokrajina, kao i člana Radne grupe Hakije Pozderca na sastanku od 23. septembra 1970. godine, i nakon sastanka sa Titom od 4. oktobra 1970. godine, SIV je na sjednicama od 7. i 12. oktobra 1970. godine prihvatio kriterije i prijedloge Radne grupe, što znači da su prijedlozi Izvršnog vijeća i člana Radne grupe Hakije Pozderca odbijeni, ali uz male korekcije. Jedini prijedlog koji SIV nije prihvatio, a da je predložen od Radne grupe, bio je onaj koji se ticao raščićavanja ruševina i izgradnje privremenih objekata. Po prijedlogu Radne grupe, troškovi za raščićavanje ruševina, po mišljenju SIV-a, nisko su ocijenjeni, pa je kao princip usvojeno uzimanje ukupne porušene površine u društvenom sektoru općine Banja Luka i obračun po osnovama koje su već ugovorene u ovoj općini.<sup>83</sup> Konačni prijedlog zakona o učešću Federacije u obnovi Bosanske krajine donesen je i usvojen kra-

<sup>81</sup> AFBiH, BM, k. 17, 50/70. Diskusija na XXII sjednici CK SKBiH od 31. 10. 1970. godine.

<sup>82</sup> Isto.

<sup>83</sup> AJ, SIV/EN, k. 756. Predlog zakona o učešću federacije u obnovi Bosanske krajine – obrazloženje.

jem oktobra 1970. godine na sjednici SIV-a. Prema članu 1 ovog zakona, Federacija je učestvovala u obnovi Bosanske krajine u ukupnom iznosu od 5.036.000.000 dinara, a u ovaj iznos uračunata su i sredstva za obnovu vojnog fonda JNA u Bosanskoj krajini kao i 100.000.000 dinara dodijeljenih SR Bosni i Hercegovini iz rezervnog fonda Federacije. Član 3 Zakona o dodjeli sredstava za obnovu Bosanske krajine naložio je da 4.099.000.000 dinara bude dato bespovratno, a 937.000.000 u vidu kredita, na 25 godina uz godišnju kamatu od 2%. Bitno je napomenuti da je Federacija ostavila sebi i dalje prostora za izmjenu ukupne isplate štete u slučaju da dođe do izmjene cijena investicione opreme i građevinskih radova, utvrđenih 31. decembra 1969. godine.<sup>84</sup>

Na 22. sjednici CK SKBiH, održanoj nakon sjednice SIV-a 7. oktobra 1970. godine, pored prethodno navedenih primjera iz izlaganja Branka Mikulića, analizirani su svi dotadašnji problemi oko obnove. Izjava Branka Mikulića na sjednici CK SKBiH ukazala je da je rukovodstvo SR Bosne i Hercegovine, nakon niza oštih izjava na račun SIV-a, ipak na kraju moralo popustiti. Odšteta koju su tražili od Federacije ipak je morala biti smanjena od prvotnog plana da se sva šteta nadoknadi iz fonda Federacije, te da se moralo odustati od instrumenta primijenjenog na Skoplju 1963. godine. Sve to bilo je uvjetovano vjerovatno Titovom reakcijom i njegovim traženjem da obje strane budu fleksibilne. Posebno je značajna izjava Branka Mikulića s kraja 22. sjednice CK SKBiH koja je nakon svih optužbi i neslaganja sa SIV-om djelovala izuzet-

---

<sup>84</sup> AJ, SIV/EN, k. 756. Predlog zakona o učešću federacije o obnovi Bosanske krajine.

no kritički prema SIV-u, ali istovremeno priznala poraz rukovodstva SR Bosne i Hercegovine: *Treba istaći da ako u dijalogu s drugim republikama, ne bismo bili i u buduće fleksibilni i kooperativni, mi bi se time izložili opasnosti pri-govora da nemamo smisla za političku realnost i da, zbog toga, izazivamo političku krizu u zemlji i to na pitanju so-lidarnosti naroda, koju ne možemo i nećemo negirati. Svi radni ljudi, republike i pokrajine su u nizu političkih i druš-tvenih akcija ispoljili tu solidarnost. To treba stalno isticati. Dramatizacijom i isključivošću u raspravama o ovom pita-nju mogu se, u suštini, obezvrijediti naši napor i rješavanju ovog problema i devalvirati solidarnost naroda i narodnosti Jugoslavije. O svemu tome trebamo trezveno i odgovorno da razgovaramo. Ništa nećemo postići emotivnim reakcijama, a pogotovo licitiranjem ko je više, a ko manje, borben u od-branih naših stavova. Sa svim što smo do sada radili, na-porima koje smo ulagali i koliko smo bili bezkompromisni u odbranih naših stavova, možemo, svjetla obraza izići pred sud javnosti Bosne i Hercegovine [...].<sup>85</sup>*

Na sjednici SIV-a održanoj nakon 22. sjednice CK SKBiH postignut je konačni dogovor o učešću Federa-cije u obnovi Bosanske krajine. Rukovodstvo SR Bosne i Hercegovine odustalo je od svog plana da Federacija uče-stvuje sa cijelokupnim iznosom u obnovi, čemu u prilog ide i jedna izjava Branka Mikulića od 20. oktobra 1970. godine: *Mi se nadamo da ćemo solidarnim naporima so-cijalističkih republika i pokrajina, odnosno svih naroda i narodnosti Jugoslavije, savladati probleme koje je namet-nula prirodna stihija. Poznato vam je da je Savezno izvršno*

<sup>85</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 50/70. Diskusija na XXII sjednici od 31. 10. 1970. go-dine.

*vijeće, napokon, definisalo svoj prijedlog o kome će se u naredna dva do tri dana raspravljati i odluke donijeti u tijelima i domovima Saveznih skupština. Prema tome prijedlogu narodi i narodnosti Jugoslavije će do 1975. godine u obnovu uništene imovine Bosanske krajine uložiti 500 milijardi starih dinara. To je, izvan sumnje, izraz velike solidarnosti naših naroda i narodnosti i dokaz sposobnosti našeg samoupravnog društva da rješava i takve probleme(...) S obzirom da se, izgleda, ranije donešene odluke o obnovi Bosanske krajine neće konsekventno provesti, izvan sumnje je da će obnova Bosanske krajine izazvati krupne probleme i posljedice u ukupnom razvoju Bosne i Hercegovine, jer nesrazmjerno veliki dio obaveza u obnovi prenosi se na radne ljude Bosne i Hercegovine. To će, objektivno, djelovati na dalje usporavanje razvoja Republike.<sup>86</sup>*

Odustajanje rukovodstva SR Bosne i Hercegovine od učešća Federacije u cijelokupnoj nadoknadi štete bilo je realno i očekivano. Očekivanja da se prema Krajini i Banjoj Luci postupa isto kao i prema Skoplju bilo je nerealno, pogotovo za tadašnje ekonomsko kretanje u zemlji, koje nije bilo ni približno onome iz 1963. godine. Druga činjenica koja nije išla u prilog bosanskoj rukovodstvu jeste to da je zemljotres u Skoplju imao daleko manje posljedice nego onaj u Bosanskoj krajini. Tako je, primjera radi, skopska katastrofa zahvatila samo grad Skoplje, a u Bosanskoj krajini stradalo je 701 naselje, stepen oštećenja objekata u privredi u Skoplju iznosio je 12,7%, a u Bosanskoj krajini oko 40%. Također u Bosanskoj krajini je uništeno 86.000 stanova, dok je u Skoplju stradalo svega

---

<sup>86</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 49/70. Diskusija na I konferenciji SKJ 29. i 30. 10. 1970. godine.

36.000.<sup>87</sup> Izneseni podaci jasno pokazuju da je u Banju Luku i ostala stradala naselja trebalo uložiti znatno veća finansijska sredstva koja Federacija u tom trenutku realno nije mogla podnijeti.

Optužbe čelnih ljudi Bosne i Hercegovine u pojedniim momentima bile su prenaglašene, jer većina članova CK SKBiH nije mogla prihvatići činjenicu da nije ključno pitanje ko je imao veće privilegije, Bosna i Hercegovina ili Makedonija. Svakako da je razumljiva bila borba CK SKBiH na čelu sa Brankom Mikulićem da se dobiju što veća sredstva, što se na kraju i uspjelo ako se uzme u obzir činjenica da je Federacija učestvovala sa gotovo dvije trećine nadoknade štete. Moglo bi se zaključiti da na kraju nije pobijedila ni jedna od dvije strane, ni SIV, predvođen Mitjom Ribičićem, ni CK SKBiH, predvođen Brankom Mikulićem. Obje strane našle su se na oko *500 milijardi*, kako je sugerisala treća i najbitnija strana – Tito. U prilog ovoj činjenici ide i jedna izjava Osmana Karabegovića sa 44. sjednice CK SKBiH, na kojoj se između ostalog raspravljalo i o sredstvima koje je Federacija donirala za obnovu Bosanske krajine:*(...), jer kako sam rekao sistematskim rješenjima koja su koncem 1970. godine donešena dobili smo za 250 milijardi manje od procijenjenje štete (procijenjena šteta iznosila je oko 750 milijardi starih dinara D.D)...sada je već evidentno da smo morali velika sredstva koja su nam data sistematskim rješenjem od više 500 milijardi dinara utrošiti na saniranje zgrada, škola itd.*<sup>88</sup> Kako su pokazali

<sup>87</sup> AFBiH, BM, k. 17, br. 45/70. Izlaganje na XX sjednici CK SKBiH od 6. 7. 1970. godine.

<sup>88</sup> ABiH, CK SKBiH, k. 37, br. 120. Autorizovan magnetofonski snimak sa 44. Sjednice CK SKBiH, održane 14, 15. i 20. septembra 1972. godine u Sarajevu. 45-47.

kasniji izvještaji iz Banje Luke, ali i politička kretanja u Bosni i Hercegovini, odluka od 500 milijardi starih dinara bila je zadovoljavajuća, barem za neke političare. Ova odluka da se odustane od prvotne namjere kasnije će postati razlog velikih nesuglasica, ali i razlaza unutar CK SKBiH, što će otvoriti jedno novo poglavlje na bosanskoj političkoj sceni.

## Političke posljedice 1971. godine nakon oportunističke kampanje

Godina 1971. po mnogo čemu bila je posebna. Prije svega, u pitanju je bila izborna godina, koja će, kako se kasnije ispostavilo, biti uveliko uvjetovana dešavanjima iz 1969. i 1970. godine. Ukupna politička atmosfera bila je nepogodna ne samo u SR Bosni i Hercegovini nego i na čitavoj jugoslavenskoj sceni. Nacionalizam u Jugoslaviji počeo se ispoljavati sve više, a naročito se to odnosilo na Hrvatsku. Obračun s hrvatskim rukovodstvom započeo je 1970. godine na 10. sjednici SKJ na Brionima od 16. do 18. marta. Politička dešavanja nakon te sjednice počela su se intenzivirati, i to posebno u odnosu između SR Hrvatske i saveznog centra.<sup>89</sup> Cijenu ovog obračuna platio je Dragutin Haramija, koji je 1972. godine prisilno penzionisan. Međutim, mnogo važnija dešavanja za SR Bosnu i Hercegovinu na političkoj sceni 1971. godine bila su vezana za Mitju Ribičića, predsjednika SIV-a, koji se 1970. godine sukobio s Brankom Mikulićem i ostalim rukovodstvom CK SKBiH. Svakako je najveću pažnju privlačila funkcija koju je vršio Mitja Ribičić, koji ne samo da je

<sup>89</sup> Kamberović, H. 2011. 239.

izgubio povjerenje rukovodstva iz SR Bosne i Hercegovine nego i hrvatskog vodstva koje ga je smatralo krivcem za urotu.<sup>90</sup>

Kako navodi Husnija Kamberović u svojoj knjizi *Hod po trnju*, dodatna doza nepovjerenja prema Ribičićevu vladu, pored zemljotresa u Banjoj Luci, bila je prouzrokovana i slučajem Radovana Stijačića, saveznog sekretara za unutrašnje poslove. Radovan Stijačić bio je dio bosanskohercegovačkog kadra, ali je zbog različitih razloga izgubio podršku Bosne i Hercegovine, zbog čega je došlo do potpunog razilaženja bosanskohercegovačkog rukovodstva i savezne vlade. Na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ 28. aprila 1970. godine Ribičić je Stijačića ocijenio kao čovjeka koji nije nervno priseban. Unatoč tome, Ribičić ga nije uspio ukloniti i time poboljšati svoje odnose sa Bosnom i Hercegovinom.<sup>91</sup> Znajući da je zbog svojih kontradiktornih stavova po pitanju obnove Banje Luke u potpunosti izgubio podršku Branka Mikulića i CK SKBiH, Mitja Ribičić je pokušao iznaći način da vrati izgubljeno povjerenje. Na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije održane 26. maja 1971. godine Ribičić je čak predlagao da Branko Mikulić bude imenovan za mandatara SIV-a,<sup>92</sup> iako je prije samo pola godine uvjeravao Mikulića da je ideja o učešću Federacije u iznosu od 400 milijardi dinara ustvari Titova ideja. Navodno, nakon svih dešavanja u Jugoslaviji Ribičić nije želio nastaviti obnašati dužnost

---

<sup>90</sup> Isto.

<sup>91</sup> Kamberović, H. 2011. 239-240.

<sup>92</sup> Isto, 244.

predsjednika SIV-a, iako je to Tito lično od njega tražio.<sup>93</sup> Na kraju je donesena odluka da se za predsjednika SIV-a imenuje Džemal Bijedić, čovjek koji se nalazio na čelu delegacije što je 1970. godine posjetila Milentija Popovića i Mitju Ribičića. Potonji je na sastanku sa Bijedićem na sličan način kao i Mikulić davao podršku i obećanja o bezrezervnoj podršci Federacije kada je u pitanju obnova Bosanske krajine. Dešavanja sa Mitjom Ribičićem, koji je skupo platio lošu politiku i nepovjerenje koja je unosio kao prvi čovjek SIV-a, bila su samo uvertira za dešavanja u CK SKBiH koja su se desila naredne godine.<sup>94</sup>

## Slučaj Osman Karabegović i Hajro Kapetanović

Politička scena Bosne i Hercegovine u jesen 1972. godine bila je itekako burna, barem kada je u pitanju CK SKBiH. Nakon mnogih čistki u CK zbog navodnih pojava disidenata u svim republikama na red je došla i SR Bosna i Hercegovina. Sve je počelo na 44. sjednici CK SKBiH, koja je trajala tri dana 14., 15. i 20. septembra i na kojoj se isključivo raspravljalo o stavovima Avde Hume iznesenim na sastanku 6. septembra u Sarajevu. Prvi na udaru bio je Avdo Humo, koji je povezivan s liberalima za stvaranje opozicije Savezu komunista. Cijela priča oko Avde

<sup>93</sup> Isto.

<sup>94</sup> Na sastanku Predsjedništva SKJ od 26. maja 1971. godine Tito je lično očijenio da bi najbolja opcija za predsjednika SIV-a bilo predložiti Mikulića, ali se nije slagao s time da ide iz Bosne, kako je naveo, zbog situacije koja je nastala. Tito je smatrao da je situacija u Bosni prilično dobra, pa možda čak i najbolja u odnosu na ostale republike. Međutim, kako se ispostavilo već naredne godine, Bosna i Hercegovina ušla je u jedan od najznačajnijih događaja u svojoj političkoj historiji od 1945. do 1992. godine, kada je otvoreno pitanje disidentske politike Avde Hume i Osmana Karabegovića. Isto.

Hume završena je na 48. sjednici CK SKBiH, na kojoj je dugogodišnji član SK BiH opomenut. Poslije ovoga Humo je politički marginaliziran, ali nije u cijelosti odbačen.<sup>95</sup>

Međutim, pored Avde Hume na 44. sjednici CK SKBiH raspravljalo se i o Osmanu Karabegoviću, koji je isto tako bio kritikovan zbog stavova iznesenih na sastanku 6. septembra 1972. godine. Jedno od ključnih pitanja otvorenih na sjednici, barem kada je u pitanju Osman Karabegović, bilo je njegovo samoinicijativno djelovanje u iznalaženju sredstava za obnovu Bosanske krajine.<sup>96</sup> Karabegović i Humo su neposredno nakon zemljotresa na vanrednoj sjednici CK SKBiH 2. novembra 1969. godine upozoravali na to da ne treba širiti iluzije o brzoj normalizaciji i izražavali su strah da bi dotadašnja solidarnost mogla biti prekinuta.<sup>97</sup> Slične stavove Osman Karabegović nastavio je iznositi tokom 1972. godine, čime je javno izazivao nepovjerenje u rukovodstvo u Republici i na taj način pokrenuo političku krizu u Jugoslaviji.<sup>98</sup> Razlog zašto se Karabegović sve češće razračunavao sa bosanskohercegovačkim rukovodstvom vezan je za ranije slučajeve obnove Bosanske krajine. Prema ranije navedenom, CK SKBiH na čelu sa Brankom Mikulićem tokom 1970. i 1971. godine vodio je žestoku borbu sa Ribičićevim SIV-om oko sredstava za obnovu Bosanske krajine.

<sup>95</sup> Kamberović, H. 2011. 222.

<sup>96</sup> O ovom problemu u bosanskohercegovačkoj historiografiji raspravlja je Husnija Kamberović u svojoj knjizi *Hod po Trnju*, dotičući se samo okvirno slučaja Osmana Karabegovića u kontekstu Bosanske krajine.

<sup>97</sup> Više vidjeti u: *Oslobodenje* od 3. 11. 1969. godine.

<sup>98</sup> Na sastanku 6. septembra 1972. godine Karabegović je izrekao da se bh. rukovodstvo odreklo zastupanja interesa Bosne i Hercegovine iz oportunističkih razloga. AFBiH, BM, k. 13, br. 235/73. Razgovor sa Hajrom Kapetanovićem i ocjena O. Karabegovića.

Međutim, nakon što je postalo izvjesno da SR Bosna i Hercegovina neće uspjeti dobiti naknadu potpune šteće izazvane zemljotresom, odustalo se od ove agresivne kampanje. Odustajanje rukovodstva Bosne i Hercegovine i zadovoljavanje sa 500 milijardi starih dinara naročito je teško palo Osmanu Karabegoviću, kao rođenom Banjalučaninu, koji je ovaj slučaj doživio kao lični poraz i poraz Bosanske krajine.

Navedeni slučaj bio je glavni razlog zašto je Karabegović jedini iz Bosne i Hercegovine i dalje nastavio vršiti pritisak na Saveznu vladu da sa više novčanih sredstava učestvuje u obnovi Krajine. Prema izvještaju zapisnika sa 130. sjednice Sekretarijata CK SKBiH, koja je održana 24. februara 1972. godine, može se utvrditi da je proces obnove Bosanske krajine tekao bez većih problema, iako su kazivanja Osmana Karabegovića, o čemu će riječi biti u nastavku, bila potpuno drugačija. Na sjednici je zaključeno da je osigurana faza relativno normalnog rješavanja problema, te da će suma novca koja će biti uložena u obnovu Bosanske krajine tokom 1972. godine nesmetano omogućiti istu dinamiku obnove u odnosu na 1970. i 1971. godinu.<sup>99</sup>

Početak samostalnog konfrontiranja Osmana Karabegovića i Savezne vlade započelo je 23. maja 1972. godine, kada je Karabegović pred Skupštinom pokrenuo pitanje obaveza SIV-a prema Bosanskoj krajini u vezi s posljedicama koje je izazvao zemljotres 1969. godine. Kako je naglasio u svome govoru na 44. sjednici CK SKBiH, Karabegović je pri postavljanju i diskutiranju ovog pita-

<sup>99</sup> ABiH, CK SKBiH, k. 32. Zapisnik sa 130. sjednice Sekretarijata Centralnog komiteta SKBiH, koja je održana 24. februara 1972. godine.

nja govorio isključivo u prvom licu, jer je smatrao da ovo pitanje više neće biti postavljano sa stanovišta Republike.<sup>100</sup> Dakle, ova sjednica SIV-a od 23. maja 1972. godine bila je početak konfrontacije Karabegović – CK SKBiH, što je kasnije okarakterizirano kao pokušaj stvaranja nepovjerenja u Republici prema ovom političkom tijelu. Karabegović je očigledno pokrenuo pitanje koje su CK SKBiH i Branko Mikulić smatrali zaključenim, jer je Ribićić već odstupio s mjesta predsjednika SIV-a, a Krajina dobila 500 milijardi starih dinara za obnovu.

Međutim, na 44. sjednici CK SKBiH ponovno je otvoreno ovo pitanje, za koje većina članova nije bila raspoložena diskutovati. *Podsjetio bih vas na to da svojvre-meno nije na adekvatan način riješeno pitanje nadoknade štete koje je u Bosanskoj krajini izazvao zemljotres i da je sada sistematskim rješenjima i ukupnom sumom koja treba da bude realizovana u periodu 1971/1975. godine dato manje sredstava Bosanskoj krajini nego što iznosi procijenjena šteta za preko 200 milijardi starih dinara.*<sup>101</sup> Razlog što je Osman Karabegović pokrenuo pitanje obaveza SIV-a pred Skupštinom bio je što niko u SIV-u nije pokretao nikakva pitanja o obnovi Bosanske krajine, a bližio se rok za donošenje plana za period 1971/1975. Naročito teško mu je padala činjenica, kako je i sam ranije rekao, da niko iz Republike nije ni pokušao pokrenuti ovu raspravu. Razlog što je Karabegović izazvao nezadovoljstvo ostalih članova CK SKBiH jeste taj što je u Skupštini napominjaо

<sup>100</sup> ABiH, CK SKBiH, k. 37, br. 120. Autorizovan magnetofonski snimak sa 44. sjednice CK SKBiH, održane 14, 15. i 20. septembra 1972. godine u Sarajevu. 39.

<sup>101</sup> ABiH, CK SKBiH, k. 37, br. 120. Autorizovan magnetofonski snimak sa 44. sjednice CK SKBiH, održane 14, 15. i 20. septembra 1972. godine u Sarajevu. 39–40.

da je Federacija prema svojim obavezama ostala dužna 16,5 milijardi dinara koje su se trebale investirati. Pored toga, mnogo bitnije bilo je traženje dodatnih sredstava za obnovu, a da se pritom nije konsultovao ni s kim iz CK SKBiH, iako je ranije zajednički razgovarano o dodatnom traženju sredstava od Federacije. *Argumentovao sam da ne tražim svu sumu od 260 milijardi koja nam je skraćena, nego iznos od 80 milijardi s kojim bi se stimulisao brži razvoj Krajine [...] Isticao sam da je to ustvari bilo obnavljanje istog zahtjeva koji smo kao delegacija u Vijeću naroda prilikom donošenja sistematskih rješenja trebali da podnesemo Saveznoj skupštini i gdje smo imali potpuno jedinstvo jer smo zajednički bili tada konstatirali da ta sistemska rješenja nisu bila zasnovana na principijelnim osnovama [...].*<sup>102</sup>

Inače, rukovodstvo CK SKBiH vodilo je već ranije raspravu o podnošenju amandmana na Prijedlog društvenog plana Jugoslavije u vezi s Krajinom. Međutim, kasnije je jednoglasno odlučeno da se ne bude *preglasno* po tom pitanju, a i da bi preglassavanje u Skupštini samo otežalo položaj Bosanskoj krajini, jer je trebao uslijediti proces revalorizacije sredstava za obnovu. Karabegović je bez obzira na ovakvu odluku krenuo s prijedlogom amandmana i tražio je supotpisnike u Skupštini, pa kada nije uspio u tome, optužio je, kako Dragutin Kosovac navodi, „*Bracu i Bracinog druga birokratu*“. Da stvar bude komplikiranija po Karabegovića, on je još na Prvoj konferenciji Saveza komunista Jugoslavije podnio amandman za koji je od svih članova Konferencije glasao samo on.<sup>103</sup>

---

<sup>102</sup> Isto. 47.

<sup>103</sup> ABiH, CK SKBiH, k. 37, br. 120. Autorizovan magnetofonski snimak sa 44. Sjednice CK SKBiH, 117.

Četrdeset četvrta sjednica CK SKBiH bila je jasan pokazatelj da je Osman Karabegović u potpunosti privatizirao problem pitanja obnove Bosanske krajine. Kako navodi Husnija Kamberović, Osman Karabegović jednostavno nije želio prihvatići Humin način života, a tom prilikom snažno se suprotstavljao tadašnjoj partijskoj eliti u Bosni i Hercegovini, pritom se oslanjajući na svoje partijske prijatelje izvan Bosne i Hercegovine.<sup>104</sup> Kako se ispostavilo kasnije, ovakav pristup rješavanju problema rezultirao je većim posljedicama po Karabegovića nego što je bio slučaj sa Humom, Čedom Kaporom i Hajrom Kapetanovićem.

Pored već izrečenih stavova, Karabegović je na istoj sjednici iznio teške optužbe na račun Hamdije Pozderca, koji je tada obavljao funkciju predsjednika Skupštine Bosne i Hercegovine. U kontekstu obnove Bosanske krajine, Karabegović je uputio kritiku Pozdercu da nije dosljedno zastupao interes Bosne i Hercegovine, odnosno Bosanske krajine, iako je ovaj iz tog kraja.<sup>105</sup> Međutim, kako je to ranije i navedeno u radu, Hakija Pozderac, brat Hamdije Pozderca, kao član Radne grupe žestoko se borio za svaki dinar. Teško je i pomisliti da je Hakija Pozderac radio bilo šta na svoju ruku bez konsultacija s bratom Hamdijom Pozdercom. Kritike izrečene na račun Hamdije Pozderca ozbiljno su uzdrmale sve članove CK SKBiH, jer su sada

---

<sup>104</sup> Kamberović, H. 2011. 236.

<sup>105</sup> Karabegović je spominjao neke ranije razgovore u kojima je Pozderac isticao da Bosna i Hercegovina ne treba da se suprotstavlja ostalim republikama, jer joj ne trebaju više porazi, te da će i narednih deset godina ona biti neravноправna republika. ABiH, CK SKBiH, k. 37, br. 120. Autorizovan magnetofonski snimak sa 44. sjednice CK SKBiH. 44-48.

bile dovedene u pitanje izjave Branka Mikulića, koji je u nekoliko navrata isticao da su svi članovi imali jedaku ulogu i da ne treba nikoga isticati kada je u pitanju borba za dobijanje sredstava od Federacije. Branko Mikulić je s vremenom postao prvi čovjek koji je predvodio kampanju protiv Karabegovića. Kada se 1974. godine raspravljalo o jednom pismu koje je Humo poslao Titu, a ovaj ga prosljedio Dolancu, Predsjedništvo CK SKBiH 15. jula 1974. godine raspravljalo je o ovom problemu, ali uvijek se kao glavni i prvooptuženi spominjao Osman Karabegović.<sup>106</sup>

Rukovodstvo CK SKBiH našlo se duboko uvrijeđeno iznesenim stavovima Osmana Karabegovića o nedosljednom zastupanju interesa Bosne i Hercegovine na račun Hamdije Pozderca, zbog čega je i imao poseban tretman. Ova kritika upućena Pozdercu bila je globalizirana na sve članove CK SKBiH, o čemu je dosta oštro diskutovao i Džemal Bijedić na 44. sjednici. *Prvo, on kaže da to rukovodstvo nije zrelo za dogovaranje i da inklinira, ili bolje rečeno glorifikuje državu i sredstva državne prinude. Drugo, da je u fundamentalnom pitanju nadoknade štete nakon zemljotresa u Bosanskoj krajini potpuno zanemarilo interese tog područja i BiH kao cjeline. Treće, da vodi kontraamandmansku politiku i da nije zrelo da razvija i pravno prati i uobličava nastale procese. Gotovo svi sudionici u ovim procesima okvalifikovani su maltene kao nesposobni i amateri (...).*<sup>107</sup>

Džemal Bijedić tokom svog izlaganja na 44. sjednici u jednom navratu dotakao se pitanja obnove Bosanske

<sup>106</sup> Kamberović, H. 2011. 233.

<sup>107</sup> ABiH, CK SKBiH, k. 37, br. 120. Autorizovan magnetofonski snimak sa 44. sjednice CK SKBiH, 163-166.

krajine i borbe CK SKBiH sa SIV-om po pitanju iznalaženja sredstava. Tom prilikom spominjao je pitanje same strategije CK SKBiH u sukobu sa SIV-om. Naglasio je da je rukovodstvo dobro znalo do koje se granice moglo istupati pred SIV-om. Pored toga, Bijedić je smatrao da je Karabegovićev amandman sramota za Bosnu i Hercegovinu, prije svega zbog Tita, koji je imao veliku ili, bolje rečeno, ogromnu ulogu da se pitanje obnove Bosanske krajine riješi na najbolji način.<sup>108</sup>

Nakon što su svi članovi CK SKBiH iznijeli svoje stavove o samoinicijativnom djelovanju Osmana Karabegovića i kada je već bilo jasno da se gotovo нико ne slaže s njim, samostalno je zatražio da se diskusija oko obnove Bosanske krajine zaključi. Jedina osoba koja je bila bliska stavu Osmana Karabegovića i iz čije diskusije se to moglo zaključiti bio je Hajro Kapetanović. U svome govoru Kapetanović nije iznosio oštре osude kao Karabegović. Njegova jedina zamjerka bilo je posustajanje bosanskohercegovačkog rukovodstva u pregovorima sa SIV-om. Kapetanović je imao identične razloge kao i Karabegović zbog kojih se djelimično konfrontirao sa CK SKBiH. Kao i Karabegović, bio je Krajišnik i jedno vrijeme obavljao je funkciju sekretara Oblasnog komiteta KP BiH za Banjalučku oblast, tako da mu je dosta teško padala činjenica da se sa Banjom Lukom nije postupalo isto kao Skopljem.<sup>109</sup> Za razliku od Osmana Karabegovića, Hajro Kapetanović je na kraju prošao sa dosta blažim poslijedicama jer je samo upozoren od strane CK SKBiH. Prije

<sup>108</sup> Isto. 166.

<sup>109</sup> ABiH, CK SKBiH, k. 36. Izvještaj Džemalu Bijediću o odlukama i stavovima CK SKBiH sa 48. sjednice.

nego je zatražio zatvaranje diskusije, osvrnuo se i na pitanje neravnopravnog postupanja procjene štete između Banje Luke i Skoplja, i još jednom naglasio da ostaje pri svome stavu da se za Krajinu moralo dobiti mnogo više sredstava.<sup>110</sup> Izričiti stavovi Osmana Karabegovića bili su razlog njegovog isključenja iz Saveza komunista BiH.

Nakon isključenja, Osman Karabegović ne samo da je politički marginaliziran nego je u potpunosti potisnut iz bilo kakvih društvenih dešavanja. Neki stariji članovi SK BiH nisu se slagali s ovakvim tretiranjem Osmana Karabegovića, koji je za njih predstavljao simbol NOB-a u Bosanskoj krajini i primjer uglednog i poštenog čovjeka. Za njegovo vraćanje u SK BiH posebno se zalagao Veljo Stojnić. Iz tog razloga lično je insistirao da razgovara s Mikulićem, na šta je ovaj pristao. U međusobnom razgovoru Stojnić je predlagao da CK SKBiH djeluje aktivnije po pitanju ponovnog angažovanja Karabegovića u politici, navodeći da on nikada ne bi napisao žalbu Komitetu, te da bi to za njega predstavljalo uvredu. Mikulić se slagao sa svim Stojnićevim stavovima oko toga da Karabegovića ne treba izbjegavati na javnim manifestacijama, što je već postala uobičajena praksa, jer je imao u vidu ulogu koju je on imao u NOB-u. Međutim, isto tako je smatrao da bi akcija trebala biti obostrana. Kako je rekao i Stojniću, Centralni komitet je prilikom izricanja kazne izrazio nadu da će se Karabegović vratiti u Savez komunista. Mikulić je njegovo angažovanje u Vijeću naroda smatrao odličnim putem da se prevaziđe cjelokupna situacija.<sup>111</sup>

<sup>110</sup> ABiH, CK SKBiH, k. 37, br. 120. Autorizovan magnetofonski snimak sa 44. sjednice CK SKBiH, 678.

<sup>111</sup> AFBiH, BM, k. 13, br. 234/70. Zabilješka iz razgovora sa drugom Veljom Stojnićem.

Iako je isključen iz Saveza komunista, Osman Karabegović je i dalje nastavio svoju političku angažiranost, ali isključivo na području Banje Luke, gdje je također njegov ugled doveden u pitanje, iako je rođen u tom gradu. Karabegović je zajedno sa još nekim drugovima iz Banjalučke oblasti učestvovao u jednoj radnoj grupi Banjalučke regije koja je trebala raspravljati o ustavnim promjenama. Ova rasprava trebala je biti javna u svim općinama Banjalučke regije. Međutim, svoju bahatost Karabegović je prenio i u Banju Luku. Problem je započeo kada je Karabegović insistirao da o ovoj temi diskutuje u nekoj od proizvodnih organizacija, jer je želio govoriti neposrednim proizvođačima.<sup>112</sup> Inače, jedan od razloga njegove angažiranosti za dodatna sredstva za obnovu Banje Luke bio je vezan za privredna pitanja. Karabegović je smatrao da su sva dotadašnja sredstva uložena u Krajinu otišla u svim pravcima osim za obnovu privrede. Naglašavao je da je novac dobijen od Federacije isključivo uložen za obnovu stanova i drugih institucija, a da su privredna preduzeća oštećena, te da je nužno tražiti još 80 milijardi dinara za njihovo nesmetano funkcioniranje.<sup>113</sup> To je bio glavni razlog što je Karabegović odbio diskutovati pred radnicima u preduzeću *Prvi maj*, iz kojeg su insistirali da im na raspravu dođe neko od istaknutijih društveno-političkih radnika. Mada mu je saopćen takav zahtjev radnika *Prvi maj*, Karabegović je odbio izići pred njih rekavši da to nisu pravi neposredni proizvođači, već obični zanatski radnici.<sup>114</sup>

<sup>112</sup> AFBiH, BM, k. 13, br. 233/73. Pismo Đeme i Tode o Osmanu Karabegoviću; informacije o Osmanu Karabegoviću.

<sup>113</sup> ABiH, CK SKBiH, k. 37, br. 120. Autorizovan magnetofonski snimak sa 44. sjednice CK SKBiH, 47.

<sup>114</sup> AFBiH, BM, k. 13, br. 233/73. Pismo Đeme i Tode o Osmanu Karabegoviću;

Polahko ali sigurno Karabegović je gubio ugled i povjerenje i među svojim malobrojnim sugrađanima koji su njegovo isključenje smatrali nepravednim. Da je njegov ugled zaista pao nisko i među običnim građanima Banje Luke, pokazao je i jedan događaj od 11. septembra 1973. godine. Tog dana Karabegović je trebao održati jedan govor u Mjesnoj zajednici Centar. Na raspravi toga dana došlo je svega 50 učesnika, što ga je itekako pogodilo, jer se sve zbivalo u njegovom rodnom gradu. Cijeli slučaj Karabegović je protumačio kao neku diverziju protiv sebe, jer je smatrao da on kao savezni poslanik zaslužuje bolje organizovan i veći skup i da nije bitna njegova trenutna pozicija u Savezu komunista. Na udaru se čak našao i njegov brat koji je obavljao funkciju potpredsjednika OK SSRN, a bio je zadužen za organizovanje ustavnih rasprava. U sličnom kontekstu kako je i prethodno kritikovao drugove u Banjoj Luci, uputio je kritiku i bratu.<sup>115</sup>

Kada je nakon događaja u septembru 1973. godine već bilo jasno da je Osman Karabegović počeo gubiti povjerenje svih drugova, Džemal Bijedić i Todo Kurtović u oktobru su samoinicijativno pokušali naći zajednički jezik s njim u vezi s ukidanjem kazne. Saglasnost za ovaj postupak dao je i Branko Mikulić.<sup>116</sup> Čelnim ljudima CK SKBiH stalo je do Osmana Karabegovića jer je, kako je već i ranije navedeno, njegova uloga u vrijeme rata u Bosanskoj krajini bila itekako značajna. To je bio jedini razlog zašto je tretiran na drugačiji način od Avde Hume. Čak je i Hamdija Pozderac u jednom svom govoru istakao

informacije o Osmanu Karabegoviću.

<sup>115</sup> Isto.

<sup>116</sup> Isto.

da je rukovodstvo imalo određene iluzije o Osmanu Karabegoviću, dok se Humo uvijek spominjao u kontekstu neiskrenog pa i pokvarenog čovjeka.<sup>117</sup> O ovom pitanju diskutovao je i Branko Mikulić na 49. sjednici CK SKBiH navodeći da su neki stariji drugovi dolazili u Centralni komitet pa i upućivali telefonske pozive sugerirajući mu da bude posebno obazriv i pažljiv prema Osmanu Karabegoviću. Tom prilikom istakao je Cvijetina Mijatovića, Hamdiju Pozderca, Rodoljuba Čolakovića, Ratu Dugonjića i druge, bez obzira na teške riječi koje im je uputio na 44. sjednici. Posebno je važna priča o tome da je upravo stav CK SKBiH prema Osmanu Karabegoviću čak uvjetovao i sudbinu Avde Hume i Čede Kapora. Tako u bilješkama govora Branka Mikulića sa 49. sjednice piše: *Mi Osmana Karabegovića ne isključujemo iz Saveza komunista. On je sam sebe isključio iz Saveza Komunista (...) željeli smo da mu damo najblažu kaznu. I Avdo Humo je dobio opomenu i isključenje iz Konferencije SKJ samo zato što je Osman Karabegović dobio opomenu, Avdo Humo bi bio isključen iz SKJ. Spašavajući Osmana Karabegovića morali smo spasiti i Avdu Humu i Čedu Kapora. Međutim, Osman nije dozvolio da ga spasimo.*<sup>118</sup> Međutim, kako se pokazalo u narednom periodu, ni Osman Karabegović nije daleko odmakao od Hume. Njegovi stavovi često su bili iritantni, što se može zaključiti iz pisma u kojem su Bijedić i Kurtović informisali Branka Mikulića o razgovoru. Bijedić i Kurtović tražili su od Osmana Karabegovića da uputi pismo CK SKBiH u kojem treba istaći da želi riješiti sadašnje stanje i da

<sup>117</sup> Kamberović, H. 2011. 235.

<sup>118</sup> AFBiH, BM, k. 19, br. 90/72. Diskusija na 49. sjednici CK SKBiH, održanoj 27. 11. 1972. godine.

nema potrebe da bude van Saveza komunista. Smatrali su da je u pitanje doveden njegov ugled i dostojanstvo koje je bilo cijenjeno prije ovih događaja.<sup>119</sup> Bez obzira što su Bijedić i Kurtović pokušali na lijep način Karabegoviću predstaviti cijelu situaciju, njegova drskost mu nije dozvoljavala da se ovaj razgovor završi uspješno. Kako bilježe Bijedić i Kurtović u pismu Mikuliću, on je ostao dosljedan svojim stavovima: *Naglasio je da ne može prihvati prijedlog da on pokreće inicijativu i tražio da CK BiH revidira svoj stav prema njemu. Istakao je da CK prema njemu čini veliku nepravdu. Rekao je da je CK žurio u cjeloj stvari dok su baš u to vrijeme u drugim republikama sjedili neki ljudi koji se ne slažu sa kursom Saveza komunista.*<sup>120</sup>

Razgovor Džemala Bijedića i Tode Kurtovića bio je posljednji pokušaj spašavanja Osmana Karabegovića, koji je 1974. godine isključen iz Saveza komunista. Istina, većina optužbi na njegov račun stizala je zbog stavova izrečenih u Bačkoj Palanci, ali slučaj Banja Luka bio je dodatni razlog koji je naljutio CK SKBiH. Pokušaj Karabegovića da se sam založi za Banju Luku bio je potez u koji se nije smio upustiti bez konsultacija s višim partijskim rukovodiocima. Iako se moglo prijeći preko ovih postupaka, ovaj potez posebno je uvrijedio članove CK SKBiH, koji su smatrali da bi to moglo utjecati na njihov odnos s Titom. Godine poslije zemljotresa, posebno 1971. godina, okarakterizirane su u historiografiji kao uspon bosanskohercegovačke političke scene. Te godine SR Bosna i Hercegovina prvi put od postojanja Jugoslavije dobila

<sup>119</sup> AFBiH, BM, k. 13, br. 233/73. Pismo Đeme i Tode o Osmanu Karabegoviću; informacije o Osmanu Karabegoviću.

<sup>120</sup> Isto.

je predsjednika SIV-a, kad je na lično insistiranje Tita na tu poziciju izabran Džemal Bijedić. Međutim, zemljotres u Banjoj Luci pokazao se kao jedan od ključnih događaja koji su uvjetovali bosanskohercegovačku politiku. Posljedice, posebno one političke, uveliko su promijenile kurs politike ne samo u SR Bosni i Hercegovini nego i u cijeloj Jugoslaviji. Rukovodstvo SR Bosne i Hercegovine prvi put je otvoreno i beskompromisno ušlo u borbu s drugim čovjekom u Jugoslaviji, Mitjom Ribičićem. Jedan od razloga promjene dotadašnje politike SR Bosne i Hercegovine bio je ugled koji je uživao Branko Mikulić kao jedan od najistaknutijih političara što ih je Bosna i Hercegovina imala. Posljedice zemljotresa prenijele su se i u Bosnu i Hercegovinu kroz prizmu Osmana Karabegovića, o kojem je prethodno bilo riječi.

## Zaključak

Zemljotres u Bosanskoj krajini predstavlja krupan događaj u historiji Bosne i Hercegovine. Posljedice zemljotresa ne samo da su donijele krupne materijalne nego i velike političke posljedice koje su u jednom trenutku usmjerile bosanskohercegovačku političku scenu. Politička scena u Bosni i Hercegovini nakon oktobra 1969. godine u potpunosti se promijenila. Do tada se rijetko dešavalo da se političko rukovodstvo iz Bosne i Hercegovine suprotstavljalо saveznom centru, koji je u skladu s centralističkim uređenjem Jugoslavije usmjeravao sve krupne političke događaje. Do tada se priča o rješavanju političkih problema svodila na identičan način, uvjeravanjem i rješavanjem istog u potpunosti ili stav-

ljanjem ustranu bez većeg zalaganja. Upravo su događaji iz 1969. godine neposredno nakon zemljotresa krenuli putem uvjeravanja da Bosanska krajina ima absolutnu podršku Federacije i da će problem biti riješen. Međutim, tokom 1970. i 1971. godine došlo je do naglog skretanja u rješavanju problema finansiranja obnove Bosanske krajine. Kako je analizirano u jednom dijelu ovog rada, prvi čovjek SIV-a Mitja Ribičić privatizirao je problem obnove Bosanske krajine i u jednom trenutku bio jedina ličnost koja je donosila odluke o finansiranju obnove.

Takvo ponašanje Ribičića dovelo je političko rukovodstvo Bosne i Hercegovine u položaj potčinjenosti, iz kojeg se nije nazirao izlaz. Posebno bitna činjenica je i to da je Bosna i Hercegovina izgubila sve svoje saveznike u drugim republikama. To je bio glavni razlog koji je uvjetovao ponašanje njenog političkog rukovodstva u narednom periodu. Branko Mikulić i ostatak CK SKBiH oduštao je od bilo kakvih prijedloga pred Saveznom skupštinom prije svega zbog straha od preglasavanja. Postupci bosanskohercegovačkog rukovodstva u potpunosti su opravdani u takvim trenucima, jer bi svako preglasavanje vjerovatno još više unazadilo položaj republike. Stoga se buduće političko rukovodstvo usredotočilo na jedan kurs – insistiranje na učešću Federacije u obnovi u cijelokupnom iznosu.

Glavni razlog pridržavanja ovog kursa bio je što se smatralo da je neophodno primijeniti isti instrument procjene štete i obnove u Banjoj Luci i u Skoplju 1963. godine. Međutim, kako je poznato, ovaj plan nije ispunjen ni po jednoj zadanoj tački. Bosanska krajina ostala je uskraćena za gotovo 200 milijardi starih dinara, a od

instrumenta obnove i procjene štete kao u Skoplju oduštao se. Iako se od samog početka insistiralo na tome, vremenom se odustalo od takvih zahtjeva i prihvatiло ono što se u tom trenutku nudilo. Vjerovatan razlog takve odluke jeste intervencija predsjednika Tita, koji je zastupao kurs umjerenosti. Jedno od ključnih pitanja ove teme, a koje nije razmatrano u radu, jeste utvrđivanje stvarnog razloga odustajanja od prvotnog stava. Intervencija Tita samo je jedna od teorija, ali kada sa sumiraju svi događaji, moglo bi se zaključiti da je to bio samo jedan od razloga. Pretpostavka je da se političko rukovodstvo SR Bosne i Hercegovine ni pod koju cijenu nije htjelo zamjerati s ostalim republikama, koje su na sve načine pokušavale osporiti sumu novca koju je bilo potrebno uložiti u obnovu Bosanske krajine. Zadržavanje na tom kursu svakako bi republiku dovelo u još neugodniji položaj od onog u kojem se nalazila u tom trenutku. Zato se dvotrećinsko učešće Federacije prihvatiло kao zadovoljavajuće.

Treba napomenuti da je vrijeme zemljotresa u Bosanskoj krajini od 1969. do 1974. godine period kada su se povećale tenzije među svim republikama. Prije svega, sve učestalija pojавa nacionalizma u SKJ unijela je brojne nesuglasice. SR Hrvatska i SR Slovenija pokrenule su kampanju decentralizacije, kojoj su se bez sumnje pridružile i sve druge republike osim Srbije. Tako se Bosna i Hercegovina našla u nepovoljnoj poziciji – istovremeno se zalagala za decentralizaciju, dok je u isto vrijeme tražila od Federacije da učestvuje u potpunom iznosu obnove Bosanske krajine. Stoga je konačni stav, kako se moglo vidjeti i na 44. sjednici CK SKBiH, bio da se treba zadovoljiti dosadašnjim uspjehom i da je učešće svih komunista

iz Bosne i Hercegovine neosporno i označeno kao uspješno. Kako se ispostavilo kasnije, takva odluka CK SKBiH sa sobom je morala povući krupne političke posljedice u vlastitim krugovima.

U radu je dodatno analizirano političko stanje u Bosni i Hercegovini tokom 1972. i 1973. godine kada je Osman Karabegović izložen javnoj kritici zbog samoinicijativnog djelovanja. Njegovo zalaganje za Bosansku krajinu svakako je opravdano iz poznatih razloga i kao takvo ono se možda i moglo ocijeniti kao pozitivno i proći bez većih posljedica. Međutim, čitav slučaj dodatno je zakomplikiran i njegovim dalnjim ponašanjem i izjavama koje su završile kako je prethodno elaborirano. Bilo je sasvim jasno da se političko rukovodstvo Bosne i Hercegovine u potpunosti zadovoljilo urađenim, a ako se uz to još doda činjenica da se njen ugled nakon izbora Džemala Bijedića za predsjednika SIV-a povećao, nije bilo potrebe za njihovo daljnje angažovanje. Narušiti takav položaj za koji se radilo od 1945. godine bilo bi suludo. Moglo bi se reći da je CK SKBiH vodio dvostruku politiku po pitanju obnove Bosanske krajine i Banje Luke. Za javnost u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji konstruisane su dvije priče. Potrebno je napomenuti da je posebno konstruisana priča za SIV i za Tita. Kada se istupalo u bosanskohercegovačku javnost, naglašavano je učešće svih komunista iz Bosne i Hercegovine i njihova bespoštredna borba i zalaganje za Bosansku krajinu. U kontekstu slučaja Osmana Karabegovića postupalo se slično. Ovu tvrdnju može opravdati i izjava Branka Mikulića sa sjednice IK CK SKBiH od 25. aprila 1974. godine, kada je naglasio da u svim intervjuima treba potencirati da se za sanaciju

angažuje više sredstava iz drugih fondova nego iz fonda za obnovu, kao i jedinstvo komunista iz Bosne i Hercegovine. Ovoj izjavi Branka Mikulića u prilog ide i činjenica da za obnovu Bosanske krajine zaista jeste stizao veliki broj donacija iz različitih fondacija i država, što potvrđuju i česta izvještavanja lista *Oslobodenje*. Međutim, kad se na 44. sjednici raspravljaljalo o Federaciji i njenom učešću u obnovi, bilo je primjetno i opravdavanje iste i isticanje pozitivnih stavova kad je u pitanju novac uplaćen na račun republike. To može otvoriti mogućnost nove rasprave koja bi se kretala u pravcu prešućivanja nezadovoljstva prema stavu Federacije, ali bilo je potrebno podnijeti takvu žrtvu kako bi se riješio stari kadar iz CK SKBiH, kao što je bio Osman Karabegović. Tako je Čedo Kapor u jednom razgovoru iz novije historije, a objavljenom na njegovo insistiranje tek nakon njegove smrti, izjavio da je novi kadar bio spremna sve kako bi se eliminisali stari političari koji su mogli pokvariti njihove planove.

Nema sumnje u to da su se Banja Luka i drugi gradovi Bosanske krajine pogodjeni zemljotresom uspjeli opraviti i vratiti u svakodnevnicu. U prilog tome idu mnogobrojni statistički parametri iz privrede i drugih oblasti. Tako je Banja Luka već 1975. godine postala univerzitetski centar, dok se nacionalni dohodak sa 699.000 dinara iz 1969. godine prije zemljotresa povećao na 2.024.000 dinara 1974. godine. Medicinski centar u Banjoj Luci do 1975. godine uspio se vratiti u prijašnje stanje sa još većim kapacitetima. Zasluge za obnovu Bosanske krajine dobrim dijelom su na kraju pripale i Federaciji, na čiji su se račun često iznosile optužbe, jer se dvotrećinsko učešće u svakom slučaju ne može okarakterizirati kao zane-

marivo. Pored toga, prilozi iz drugih fondova odigrali su značajnu ulogu u nadoknadi štete.

## IZVORI I LITERATURA

### IZVORI

#### a. Neobjavljeni izvori

##### **Arhiv Bosne i Hercegovine u Sarajevu (ABIH):**

1. Fond: Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine (CK SKBiH)

##### **Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine (AFBiH):**

1. Fond: Branka Mikulića (BM)

##### **Arhiv Republike Srpske, Banja Luka (ARSBL):**

1. Zbirka dokumenata o zemljotresu u Banja Luci 26. i 27. oktobar 1969. godine (ZDOZBL)

##### **Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ):**

1. Savezno izvršno vijeće (SIV)

#### b. Objavljeni izvori

1. SIV, Komisija za procenu štete izazvane zemljotresom u Banja Luci i njenoj okolini. *Izveštaj o proceni štete izazvane zemljotresom u Banja Luci i njenoj okolini.* Beograd. 1970.

### c. Štampa

1. *Oslobođenje*, Sarajevo.
2. *Novi list*, Rijeka.

## LITERATURA

### a. Knjige

1. Kamberović, Husnija. 2011. *Hod po trnju – iz Bosansko-hercegovačke historije 20. stoljeća.* Sarajevo: Institut za istoriju.
2. Ravlić, Aleksandar. 1970. *100 potresnih dana Banja Luke.* Osijek: NIP Štampa.
3. Radelić, Zdenko. 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji.* Zagreb: Školska knjiga i Hrvatski institut za povijest.
4. Ramet, P. Sabrina. 2009. *Tri Jugoslavije – Izgradnja države i izazov legitimacije 1918.-2005.* Zagreb: Golden marketing: Tehnička knjiga.

# POLITICAL CONSEQUENCES OF THE EARTHQUAKE IN BOSANSKA KRAJINA IN 1969

## Summary

In this paper the author has treated the problem of the review of consequences caused by the earthquake in the region of Bosanska Krajina in 1969. The paper offers detailed information about political but also material consequences in Banja Luka and the surrounding towns which were hit by the earthquake. In the process of writing of this article, we used archival material, newspapers, and partly literature since this topic was poorly researched. The problem of political consequences was considered from two aspects, the question of politicization of the reconstruction of Banja Luka on the micro level, whereas the remaining part of the article considers this question on the republic and federal level. Apart from this, we have shortly treated the issue of contextualization of Banja Luka's reconstruction with other events and projects which were linked to it and were presented to the public as a part of corruptive process in reconstruction. It mainly refers to the problems such as the appearance of smuggling, personal benefits from buying of camp trailers for the accommodation of residents and partly to building of *Skenderija* in Sarajevo. Special attention is given to the formation of the *Commission of damage evaluation*, which very often, under the pressure of Josip Broz Tito and other politicians changed its reports and adapted them to a more dominant current.

Following the reconstruction process of Banja Luka, the author has attempted to draw a parallel between solving of this problem on the political level in Bosnia and Herzegovina with what was going on the federal level as well as the process of resolving of opposing opinions between them. Partly, the author has shown the increasingly present problem at that time in Yugoslavia, the emphasis of economic power of FR Slovenia and FR Croatia and the issue of unequal distribution of means. Beside this, in the process of damage evaluation in Banja Luka, the disagreement was forwarded to the Central Committee of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina which resulted with the appearance of two different currents. One was led by the President of the Central Committee of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina, Branko Mikulić which took a position toward the president of the Federal executive council Mitja Ribičić and changed it later, to be honest, and the other side which was consistent to the policy of the first current. The majority of politicians who stayed on this course were from Bosanska Krajina. They were respected members of the Central Committee of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina, Osman Karabegović and Hajro Kapetanović. Along with them, Hamdija Pozderac played also an important role. He led the policy of balancing the two sides. Only at the end did he approach Mikulić's side which was a consequence of Tito's reaction. These events would have great consequences on the future composition of Central Committee of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina.

and initiate an avalanche in shifts of old and the appearance of a new political establishment.

**Key words:** Banja Luka, Branko Mikulić, Osman Karabegović, Josip Broz Tito, earthquake, consequences



## O AUTORIMA

---

**DUPANOVIĆ, Dino**, magistar historije. Studij historije na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu upisao je 2009. godine, a okončao 2015. odbranom završnog diplomskog rada o temi *Posljedice zemljotresa u Bosanskoj Krajini 1969. godine*. Trenutno pohađa doktorski studij iz Historije Bosne i Hercegovine u 19. i 20. stoljeću na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. U sklopu doktorskog studija obrađuje temu *Bihaćka krajina 1941-1942. u kulturi sjećanja*. Kao student iskazivao je interes za istraživanje lokalne historije u Bosni i Hercegovini 20. stoljeća, s naglaskom na pojedina pitanja iz historije Bosanske krajine u drugoj polovini 20. stoljeća. Učestvovao je na više međunarodnih i domaćih, naučnih skupova, konferencija i doktorskih radionica. Objavio je nekoliko stručnih i naučnih radova, kao i veći broj prikaza, objavljuvao je u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Promotor je nekoliko publikacija iz oblasti historije. Član je stručnog tima za pisanje *Monografije Grada Bihaća*. Jedan je od osnivača Kluba studenata historije *ISHA Sarajevo*, a jedno vrijeme obavljao je i funkciju potpredsjednika. Također, jedan je od osnivača Udruženja historičara - *Veritas historiae*, čiji je i trenutni predsjednik. Od 2019. godine radi u JU *Muzej Unsko-sanskog kantona*.

**DURANOVIĆ, Amir**, doktor historijskih nauka, docent na oblastima – Uvod u historijsku nauku i pomoćne historijske discipline i Svjetska i bosanskohercegovačka historija novog vijeka i savremenog doba na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Na Univerzitetu u Sarajevu diplomirao je, magistrirao i doktorirao o temama iz bosanskohercegovačke historije. Učesnik je brojnih konferencija i okruglih stolova u Bosni i Hercegovini i inozemstvu, saradnik i voditelj na domaćim i međunarodnim projektima o temama iz savremene historije jugoistočne Evrope i Bosne i Hercegovine (Repräsentationen des sozialistischen Jugoslawien im Umbruch, Represija poslije Drugog svjetskog rata: komparativni primjeri Slovenije i Bosne i Hercegovine, Represija i političko nasilje u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1996. godine; Na rubu slobode: Uloga ličnosti Bosne i Hercegovine u vrijeme socijalizma, Politička uloga vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 20. stoljeća, Das Jubiliäumsjahr 2018 in der historischen und gesellschaftlichen Debatte, Teme iz bosanskohercegovačke ekohistorije, Jugoslavenska istoriografija i socijalizam, Historiografija i nacionalizam: na margini povijesti, Historiografija i nacionalizam: nacije, migracije i povijesne naracije). Istraživački se bavi temama iz savremene bosanskohercegovačke historije, problemima historiografije i metodologije historijskih istraživanja. Autor je knjige *Snažan eho brionski: Odjeci Brionskog plenuma u Bosni i Hercegovini 1966. godine*, kao i članaka, rasprava, prikaza i priloga iz savremene historije. Aktivni je sudionik

projekata međunarodne saradnje i umrežavanja, a kao istraživač i gostujući predavač boravio je na Humboldt univerzitetu u Berlinu, Diderot univerzitetu u Parizu (Paris 7) i John E. Delibois European Center – Miami University, Luxembourg. Govori engleski, španski i turski jezik, a osim na bosanskom, radovi su mu objavljivani na engleskom i njemačkom jeziku. Na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu voditelj je Centra za historijska istraživanja (CeHIS) i urednik Radova Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija). Od 1. septembra 2019. godine prodekan je Filozofskog fakulteta za naučno-istraživački rad, međunarodnu akademsku saradnju i izdavaštvo.

**KATZ, Vera**, doktor historijskih nauka, radni odnos ostvarila u Institutu za historiju Univerziteta u Sarajevu (1978-2018), sada u mirovini. Diplomirala je historiju (1978), magistrirala (1986) i doktorirala (2006) na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Autorica je znanstvene monografije *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine, 1945-1953.* i koautorica u pet historiografskih knjiga. Najveći broj bibliografskih jedinica odnosi se na povijest Bosne i Hercegovine u drugoj polovini 20. stoljeća, u preko stotinu znanstvenih i stručnih radova, rasprava, prikaza i osvrta. Sudjelovala je u radu četrdesetak znanstvenih konferencija, skupova, okruglih stolova u zemlji i inozemstvu. Na poseban način je sudjelovala u radu međunarodnih organizacija koje su se bavile pitanjem nastave historije u razdoblju kada je bila angažirana u Općoj-realnoj

gimanziji Katoličkog školskog centra u Sarajevu, kao profesor povijesti i direktorka Gimnazije (1996-2003). Od 1983. do 2008. bila je član Redakcije Priloga Instituta za istoriju, a zatim glavna i odgovorna urednica Historijskih traganja, časopisa Instituta za istoriju (2008-2016). Od 2019. je član Naučnog savjeta časopisa Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne, Polska Akademia Umiejętności Wydział Historyczno-Filozoficzny, Kraków. Član je Udruženja za modernu historiju (UMHIS).

**OMEROVIĆ, Enes S.**, doktor historijskih nauka, naučni saradnik za modernu historiju u Institutu za historiju Univerziteta u Sarajevu. Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu je diplomirao, magistrirao i doktorirao o temama iz savremene bosanskohercegovačke historije. Polja istraživačkog interesovanja su mu političko nasilje, nacionalne manjine, marginalne skupine, ekološka historija. Od 2008. godine radi u Institutu za historiju u Sarajevu, gdje je objavio knjige *Političko nasilje u Bosni i Hercegovini (1918-1921)* i *Nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*. Autor je i više članaka, prikaza i eseja u stručnoj periodici u Bosni i Hercegovini i inozemstvu, te je učestvovao na više naučnih skupova i konferencija. Urednik je tri knjige i dva zbornika radova, član je redakcija u časopisima *Prilozi* Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu i *Radovi* Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Kao istraživač saradnik radio je na projektima koji su finansirani od strane Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke te Ministarstva za obrazovanje,

nauku i mlade Kantona Sarajevo (*Represija i političko nasilje u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1996. godine, Velike poplave u Bosni i Hercegovini tokom XX stoljeća i Razbojništvo i pobuna na prostoru Bosne i Hercegovine kroz historiju*), a trenutno je voditelj projekta *Sarajevo – centar ili periferija?*. Radove je objavljivao na bosanskom i poljskom jeziku. Jedan je od osnivača Udruženja za modernu historiju u kojem od osnivanja obavlja poslove sekretara.

**Aida Ličina Ramić**, magistar historijskih nauka, viši stručni saradnik Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu. Studij historije završila je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 2007. godine. Na Odsjeku za historiju magistrirala 2013. godine na temi *Titov fond za stipendiranje mladih radnika i radničke djece SR BiH (1974-1986)*. Doktorant je na istom odsjeku s temom doktorske disertacije *Urbanizacija Sarajeva (1971-1984) i njen utjecaj na društvene promjene*. Učestovala je na više stručnih i naучnih konferencija i skupova o temama iz bosansko-hercegovačke historije druge polovice 20. vijeka, kao i brojnim domaćim i međunarodnim istraživačkim projektima. Autorica je više naučnih i stručnih članaka u različitim naučnim časopisima i zbornicima radova, kao i prikaza i osvrta. Obavljala je poslove sekretara redakcije u časopisu *Historijska traganja* Instituta za historiju u Sarajevu u vremenskom periodu od 2008. do 2016. godine. Istražuje teme sавремene historije BiH, društvene i urbane historije, historije svakodnevnog života i ekohistorije. Član je Udruženja za modernu historiju (UMHIS).



Edicija ZBORNICI  
Knjiga 11

**POPLAVA, ZEMLJOTRES, SMOG**  
**Prilozi ekohistoriji Bosne i Hercegovine 20. stoljeća**  
Zbornik radova  
Drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje

**Izdavač**  
Udruženje za modernu historiju/Udruga za modernu povijest (UMHIS),  
Sarajevo

**Za izdavača**  
Husnija Kamberović

**Urednik**  
Amir Duranović

**Lektura**  
Mirela Omerović

**Prijevodi rezimea na engleski jezik**  
Nermina Filipović  
Selma Đuliman

**DTP**  
Asim Bilić

**Štamparija**  
Štamparija Fojnica, d.d.

**Za štampariju**  
Mirsad Mujčić

Sarajevo, 2020.

**POPLAVA, ZEMLJOTRES, SMOG**  
Prilozi ekohistoriji Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću

ZBORNIK RADOVA  
Drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje